

Universiteit Utrecht

Archaïsering en modernisering in hervertalingen

Een computationele, normgeoriënteerde benadering

Eline Jongsma

5652979

Research Master Literair Vertalen

Begeleider: prof. dr. Ton Naaijens

Tweede lezer: prof. dr. Karina van Dalen-Oskam

24 juli 2018

Woord van dank

Mijn dank gaat uit naar Cees Koster, die me hielp om dit masteronderzoek in de eerste fase vorm te geven. Naar Ton Naaijens, die me verderhielp, die mijn opleiding tot literair vertaler in de eerste plaats mogelijk heeft gemaakt en die me van het begin af steeds zijn vertrouwen heeft gegeven. Naar Karina van Dalen-Oskam, voor haar hulp bij de methodologische opzet, voor haar waardevolle aanvullingen en suggesties – en voor het uitlenen van haar laptop. Naar de betrokken uitgeverijen, die mij een deel van het onderzoeksmateriaal belangeloos beschikbaar hebben gesteld.

En tot slot naar mijn lief, die er steeds voor me was en altijd wilde luisteren, ook al begrijpt hij maar de helft van wat hier volgt.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	5
2. Theoretisch kader	10
2.1 Vertaalnormen	10
2.2 Hervertaling – terug naar de brontekst?	22
2.3 Archaïsering en modernisering in de vertaling van oudere teksten.....	26
3. Methodologisch kader	37
3.1 Computationale tekstanalyse: kwantitatief versus kwalitatief?	37
3.2 Corpus Based Translation Studies.....	40
3.3 Stylometrie	47
4. Corpus	54
4.1 Corpuselectie	54
4.2 Corpuspreparatie.....	58
5. Methoden	60
5.1 Methode 1: <i>Delta</i>	60
5.1.1 Gehanteerde parameters bij Delta	63
5.2 Methode 2: <i>Zeta</i>	66
6. Resultaten en discussie	69
6.1 Resultaten Delta.....	71
6.2 Resultaten Zeta.....	77
6.2.1 Eerste vertalingen en hervertalingen.....	77
6.2.2 Hervertalingen en referentiecorpus.....	80

6.3 Resultaten Zeta in Delta	84
7. Conclusie	87
Bibliografie.....	94
Appendix A: Spellingsaanpassingen eerste vertalingen	104

1. Inleiding

Alle levende talen zijn onderhevig aan transformatie – een proces dat per tijd en plaats verschilt, dat soms omarmd wordt en geregeld weerstand oproept, maar vrijwel altijd onherroepelijk voortschrijdt (Van Bree en Van der Wal 2008, 17). Een proces ook, dat de vertaler die zich aan een oudere tekst waagt voor bepaalde keuzes stelt. Want of het nu gaat om de Bijbel, om Cervantes' vierhonderd jaar oude *Don Quijote* of om Woolfs *Mrs. Dalloway* (een jonge blom van nog geen honderd), de vertaler moet hoe dan ook een antwoord zien te vinden op de vraag: hoe breng je zo'n tekst als het gaat om stijl? Door de context van de tijd te benadrukken, strevend naar een leeservaring die het origineel benadert? Of juist door alle tijdsgebonden stilistische kenmerken overboord te gooien, om zo de relevantie van de inhoud te benadrukken en die zo rechtstreeks mogelijk over te brengen?

De aanleiding voor deze vraag was in mijn geval de opdracht tot het maken van een hervertaling van Karin Boye's canonieke toekomstroman *Kallockain* (1940), de Zweedse voorloper van Orwells *Nineteen Eighty-four* (1949). Deze dystopische schets van een totalitaire staat waarin zelfs gedachten niet meer privé zijn heeft nog niets aan zeggingskracht verloren en lijkt inhoudelijk gezien alleen maar relevanter te worden, maar Boye's Zweeds is duidelijk verouderd en dat dwingt de vertaler tot het maken van bepaalde registerkeuzes. Neem bijvoorbeeld de openingszin:

Den bok jag nu sätter mig ner att skriva måste verka meningslös på många – om jag alls vågar tänka mig, att "många" får läsa den – eftersom jag alldeles självmant, utan någons order, börjar ett sådant arbete och ändå inte själv är riktigt på det klara med vad avsikten är. (Boye 1940, 5)

Je zou deze zin uiteraard op vele mogelijke manieren kunnen vertalen, maar ik zal me hier beperken tot twee voorbeelden:

1. Het boek, dat ik nu ga schrijven, moet velen zinloos voorkomen – ik waag het nauwelijks te denken dat ‘velen’ het te lezen zullen krijgen – daar ik helemaal uit mezelf, niet op bevel, een dergelijk werk begin en het mijzelf toch niet helemaal duidelijk voor de geest staat wat mijn bedoeling is.
2. Het schrijven van dit boek moet veel mensen een zinloze bezigheid lijken – al durf ik me haast niet voor te stellen dat ‘veel mensen’ het zullen lezen – omdat ik er compleet vrijwillig en zonder orders op te volgen aan begin, terwijl ik zelf niet eens precies weet wat ik ermee bereiken wil.

De strekking van beide voorbeelden komt min of meer overeen, maar het register duidelijk niet; het eerste voorbeeld kan chronologisch gezien geïdentificeerd worden als het Nederlands dat geschreven werd rond de tijd dat de brontekst verscheen,¹ terwijl het tweede voorbeeld een gemoderniseerde versie is.²

Om zelf een keuze te kunnen maken tussen deze twee globale richtingen leek het me een goed idee om, bij gebrek aan bestaande Nederlandse publicaties rondom dit onderwerp, zelf te onderzoeken hoe een aantal vertalers die mij voorgingen te werk zijn gegaan en of er onder hen sprake is van enige consensus als het gaat om de keuze voor moderniseren of archaïseren.

¹ Dat is geen toeval; het gaat hier om de eerste – en enige – Nederlandse vertaling, van de hand van Zwaantje van 't Hoff Stolk-Huisman, verschenen in 1949 onder de titel *Kallocaïne*.

² Deze vertaling is van mijn hand.

Bij het opzetten van zo'n onderzoek valt er grofweg te kiezen uit twee benaderingen: een kwalitatieve en een kwantitatieve. Hoewel die eerste traditioneel de voorkeur geniet binnen de geesteswetenschappen, wint de laatste vanuit de corpuslinguïstiek langzaam maar gestaag terrein binnen de letteren en heeft ze zelfs nog niet zo heel lang geleden een nieuwe onderzoeksdiscipline opgeleverd: de computationele literatuurwetenschap. Daarbinnen wordt gewerkt met software die in enkele seconden meer tekst kan analyseren dan een mens in jaren en zo inhoudelijke en stilistische tekstele patronen zichtbaar kan maken die het menselijk beoordelingsvermogen te boven gaan. Dit is een uitgelezen manier om teksten op macroniveau te analyseren of vergelijken en lijkt daarom bij uitstek geschikt als aanvullend hulpmiddel voor het vertaalwetenschappelijk onderzoek, dat zich traditioneel gezien beperkt tot het trekken van tot conclusies op basis van fragmentarische microanalyse. De kwantitatieve benadering begint dan ook binnen de vertaalwetenschap aan populariteit te winnen, maar het gebruik ervan blijft beperkt tot een vrij duidelijk begrensde subdiscipline. Daarbuiten is het verre van vanzelfsprekend; ook binnen onze eigen afdeling (Literair Vertalen aan de Universiteit Utrecht is het gros van de masteronderzoeken kwalitatief opgezet.³ Dat is overigens niet zo verwonderlijk, want er zijn diverse obstakels te overwinnen. Ten eerste is de computationele methodiek relatief ontoegankelijk, omdat er in principe specialistische kennis van programmeren en statistiek voor nodig is. Ten tweede kan het voorbereiden van een digitaal corpus erg arbeidsintensief zijn. En ten slotte – minder praktisch van aard, maar ook niet onbelangrijk – dient de vraag zich aan: hoe verhoudt deze aanpak zich tot de traditionele kwalitatieve benadering? Blijft

³ Een interessante uitzondering die de regel bevestigt is het (overigens handmatig uitgevoerde) corpusonderzoek van Aniek Kool naar modale partikels in Nederlandse vertalingen (2013).

er nog ruimte over voor diversiteit in aanpak en interpretatie, voor argumentatie? En levert kwantificering ook niet noodzakelijkerwijs beperkingen op?

De keuze voor kwantificering leek daarom ook mij aanvankelijk een brug te ver, totdat ik dankzij een cursus bij de Onderzoeksschool Literatuurwetenschap in aanraking kwam met een aantal methodes en technieken die worden toegepast binnen de computationele literatuurwetenschap en de *Corpus-Based Translation Studies* en die ook voor leken een heel behapbare toegang bieden tot het verkennen van de mogelijkheden.

Het doel van dit masteronderzoek is daarom tweeledig: enerzijds is het een praktisch georiënteerde studie naar heersende normen rondom taalverandering als stilistisch vertaalprobleem, anderzijds hoop ik door middel van de exploratieve toepassing van een aantal computationele technieken te kunnen laten zien welke toegevoegde waarde de computationele benadering kan hebben voor het vertaalonderzoek.

Daarbij hanteer ik de volgende onderzoeksvraag:

Welke strategie met betrekking tot stilistische modernisering en archaïsering overheerst in hedendaagse Nederlandse hervertalingen van romans uit verschillende Europese talen, afkomstig uit de periode 1925-1952, en welke achterliggende vertaalnormen kunnen aan de hand daarvan onderscheiden worden?

In hoofdstuk 2 zal ik om te beginnen de termen *norm*, *hervertaling*, *archaïsering* en *modernisering* voorzien van een theoretisch-conceptueel kader dat aanleiding geeft tot het vormen van een hypothese. In hoofdstuk 3 volgt een beknopt overzicht van de relevante kwantitatieve literatuur- en vertaalwetenschappelijke methodologie die het

vertrekpunt vormt voor het gehanteerde computationele hulpmiddel – het softwarepakket *Stylo*, afkomstig uit de computationele stilistiek. Hoofdstuk 4 bevat een omschrijving en verantwoording van het gebruikte comparatieve corpus, dat bestaat uit een combinatie van eerste vertalingen en hervertalingen in het Nederlands van een negental romans uit het Engels, Frans, Duits en Nieuwgrieks en daarnaast aangevuld is met een referentiecorpus, bestaande uit acht Nederlandse vertalingen van hedendaagse romans. De met behulp van *Stylo* gebruikte analysemethoden worden in hoofdstuk 5 ingeleid, inclusief een overzicht en uitleg van de verschillende gehanteerde parameters en soorten visuele output, waarna in hoofdstuk 6 de respectievelijke resultaten gepresenteerd worden. In hoofdstuk 7 volgen tot besluit enige conclusies – enerzijds in antwoord op de bovengenoemde onderzoeksvraag, anderzijds reflecterend op de gehanteerde methodologische benadering.

2. Theoretisch kader

2.1 Vertaalnormen

Het concept van de vertaalnorm werd in de jaren zeventig geïntroduceerd door de Israëliische vertaalwetenschapper Gideon Toury (1978). De term heeft – anders dan hij op zichzelf wellicht doet vermoeden – geen prescriptief uitgangspunt, maar is een flexibel theoretisch vehikel voor het beschrijven van observaties. *Normen* zijn volgens Toury:

the translation of general values or ideas shared by a community – as to what is right or wrong, adequate or inadequate – into performance instructions appropriate for and applicable to particular situations (2012, 63).⁴

Daaruit volgt dat een *vertaalnorm* als product van een bepaalde doelcultuur een sturende en/of beperkende invloed uitoefent op de vrijheid die een vertaler binnen diezelfde doelcultuur heeft als het gaat om toe te passen vertaalkeuzen. Toury ziet het als taak van de vertaalwetenschap om in retrospectief de gemaakte vertaalkeuzen te herleiden tot de achterliggende norm (ibid., 65). Zijn ‘Descriptive Translation Studies’ staat daarmee haaks op de traditionele vertaalkunde, die de brontekst als enige factor van invloed beschouwde en vertalingen over het algemeen beschreef als onvolwaardige afgeleiden die nooit voldeden aan een starre, linguïstisch gedefinieerde notie van equivalentie (ibid, 18-19). Toury ondergraaft dit prescriptieve, brontekstgeoriënteerde paradigma door te stellen dat elk idee van equivalentie zelf in wezen niets anders is dan een uiting van heersende normen (ibid., 85).

⁴ Toury’s oorspronkelijke integrale uiteenzetting van de normtheorie stamt uit 1995, maar verscheen nog niet zo lang geleden in herdruk. Ik put bij deze inkadering uit die nieuwe, herziene versie uit 2012.

Toury's idee van een nieuwe, descriptieve vertaalwetenschap ontstond niet in een vacuüm, maar behoort tot een continuüm van empirische, doelttekstgeoriënteerde benaderingen die oorspronkelijk geïnspireerd waren op James Holmes' baanbrekende indeling van het vertaalonderzoek in een theoretische, een descriptieve en een toegepaste tak (1988) en directer voortvloeiden uit de structuralistisch-functionalistisch georiënteerde polysysteemtheorie. Even-Zohar, geestelijk vader van deze theorie en Toury's naaste collega aan de universiteit van Tel Aviv, beschouwt vertaalkeuzen als het product van wisselwerkingen tussen verschillende literaire, sociale en cultuurhistorische systemen (1990). Hoe centraler de positie van vertaalde literatuur in het literaire systeem van een bepaalde doelcultuur (bijvoorbeeld doordat die laatste een geringe literaire productie heeft of nog in ontwikkeling is), des te groter is volgens Even-Zohar de invloed ervan als vernieuwende kracht – en des te groter is dus ook de kans dat vertalers zoveel mogelijk elementen van de brontekst intact laten, ook als ze daarmee normen binnen de eigen literatuur doorbreken. Neemt vertaalde literatuur daarentegen een perifere positie in – wat volgens Even-Zohar in de meeste systemen het geval is – dan is de kans groot dat vertalers zich bij hun vertaalkeuzen juist zullen conformeren aan de heersende normen in de eigen literatuur (ibid., 50, 24). Toury sluit zich bij Even-Zohar aan door te stellen dat zowel vertaalnormen als het daaruit volgende heersende idee van equivalentie in grotendeels afhankelijk zijn van de positie die vertaalde literatuur inneemt in de doelcultuur (2012, 85). Dit biedt uiteraard een mogelijkheid tot hypothesevorming op basis van de Nederlandse situatie, die ik aan het eind van deze paragraaf nader zal onderzoeken. Eerst wil ik hieronder verder ingaan op Toury's uitwerking van het eigenlijke concept 'vertaalnorm'.

Volgens Toury bevinden normen zich als het gaat om bindend potentieel ergens tussen regels en idiosyncrasieën; een vertaler die ze doorbreekt wordt niet

noodzakelijkerwijs gestraft, maar ze bieden slechts een beperkte spelingsruimte (ibid., 65). Ook maakt hij een onderscheid tussen normen en conventies – waarbij hij stelt dat het schenden van een norm grotere gevolgen heeft dan het doorbreken van een conventie (ibid., 64) – en benadrukt hij dat strategieën niet hetzelfde zijn als normen, maar een voortvloeiende daarvan (ibid., 65).

Heersende normen resulteren volgens Toury op drie verschillende niveaus in vertaalkeuzes of -strategieën: een *initieel* niveau, een *preliminair* niveau en een *operationeel* niveau. De meest basale vertaalnorm, de *initiële norm*,⁵ is bepalend voor de keuze van de vertaler om over de hele linie de precieze vorm en inhoud van de brontekst te handhaven, of zich juist te conformeren aan de literaire gebruiken van de doelcultuur. Deze twee opties resulteren in vertalingen die in Toury respectievelijk ‘adequaat’ en ‘acceptabel’ noemt (ibid., 79). Hoewel er in zijn descriptieve vertaalwetenschap uitdrukkelijk geen plaats is voor normativiteit, roept deze woordkeuze onvermijdelijk evaluatieve associaties op, wat aanleiding kan geven tot verwarring (Hermans 1999, 97). Mogelijk was het een bewuste keuze van Toury om bestaande begrippen een nieuwe, descriptieve draai te geven in een poging de normatieve notie van equivalentie waarmee ze verbonden waren op losse schroeven te zetten, maar mijns inziens hebben ze desondanks hun evaluatieve connotatie niet verloren, wat het gebruik ervan ietwat krampachtig maakt en de vraag oproept: zijn adequate vertalingen dan per definitie onacceptabel – en andersom? Toch vind ik het niet noodzakelijk om beide termen te vervangen, aangezien eventuele alternatieven als ‘bron- versus doelcultuurgericht’ en ‘behoudend / conserverend versus vernieuwend’, op hun beurt ook niet onprobleematisch zijn binnen de context van mijn onderzoek; taalveroudering is immers niet per

⁵ De vertalingen van Toury’s termen zijn van mijn hand.

definitie een broncultuurspecifiek fenomeen en stel dat de geldende norm modernisering behelst, is dan archaïsering niet juist vernieuwend? Daarom kies ik ervoor om – met inachtneming van bovenstaande kanttekening – Toury's terminologie te handhaven.

Naast deze initiële norm onderscheidt Toury *preliminaire normen* en *operationele normen* (ibid., 82-83). Preliminaire normen hebben te maken met de productiecontext waarbinnen de vertaling tot stand komt; het gaat hier om *vertaalbeleid* (bepalend voor de brontekstkeuze) en *directheid* (de tolerantie voor het gebruik van tussenvertalingen). Deze normen vallen door hun contextuele aard buiten het bereik van mijn corpusgeoriënteerde opzet. Operationele normen, tot slot, zijn van invloed op de praktische uitwerking van de initiële norm. Toury maakt een onderverdeling in *matrixnormen* (die bepalen welk aandeel van de tekst daadwerkelijk is vertaald is en de distributie van dat aandeel) en *tekstueel-linguïstische normen* (die bepalend zijn voor de praktische representatie van de brontekst in de doeltaal).

In de uitwerking van dit onderzoek zal ik me richten op het basale concept van de initiële norm en daarnaast eveneens op de tekstueel-linguïstische norm, toegespitst op het concept van taalverandering als vertaalprobleem. Op die toespitsing zal ik verder ingaan in paragraaf 2.3, daarbij gebruikmakend van de tijddeictische classificatieterminologie van Francis Jones en Allan Turner (2011), die zowel op strategieën als normen van toepassing is, specifiek bedoeld is voor verouderde teksten en bovendien een flexibel continuüm vormt, in plaats van een polair begrippenpaar.

Het hoofdbestanddeel van de methode die Toury presenteert naar aanleiding van zijn normtheorie bestaat uit het handmatig identificeren van bepaalde gedragspatronen in

een vertaling,⁶ waarna door middel van een interpretatieve analyse de achterliggende norm kan worden geformuleerd (ibid., 65). Verdere uitleg over Toury's methode volgt hieronder, maar eerst wil ik ingaan op de vraag of er geen andere verklaringen aan te voeren zijn voor de gedragspatronen die een vertaling richting bron- of doelcontext sturen. Het objectief potentieel van Toury's retrospectief-inductieve methodiek berust namelijk op de aanname van een vrij eenzijdig causaal verband tussen norm en vertaalkeuze, die weinig ruimte laat voor andere oorzaken. Hoewel Toury zelf weliswaar benadrukt dat normen wetenschappelijk gezien fungeren als 'explanatory hypotheses for actual behaviour and its perceptible manifestations'⁷ en daarmee de invloed van andere factoren niet uitsluit, laat hij het daar verder bij (2012, 65). Andrew Chesterman, daarentegen, noemt naast normen de invloed van tijdsdruk of de vaardigheden van de vertaler in kwestie als mogelijke verklaringen van patronen in de doelttekst (2006, 16). Chesterman heeft een punt, maar ik denk dat zijn alternatieve duidingen in het kader van mijn onderzoek beide niet erg aannemelijk zijn. Ik richt me bij de uitwerking van mijn analyse op het vinden van archaïserende en moderniserende vertaalpatronen in een verzameling hedendaagse hervertalingen (zie hoofdstuk 4 en 5 voor een verdere beschrijving van corpus en methode) en juist bij de uitgave van hervertalingen lijkt tijdsdruk als verklaring voor vertaalkeuzes onwaarschijnlijk, aangezien hier doorgaans heel andere commerciële belangen actief zijn dan bij bijvoorbeeld de vertaling van eigentijdse bestsellers, waar een korte productietijd de voorkeur heeft (Koskinen en Paloposki 2003). Ook ga ik ervan uit vertalersincompetentie een te verwaarlozen

⁶ Toury noemt hierbij twee mogelijke bronnen: tekstuele en paratekstuele (87). Hij waarschuwt daarbij echter voor het gebruik van paratekst, omdat bewuste uitlatingen over vertaalkeuzen niet noodzakelijkerwijs stroken met de daadwerkelijk zichtbare keuzepatronen in de vertaling (88). Mede daarom heb ik de voor zover aanwezige parateksten in mijn corpus niet geanalyseerd – bovendien vallen ze buiten het kader van mijn kwantitatieve methode.

⁷ Mijn cursivering.

rol speelt, omdat uitgevers in het geval van hervertalingen doorgaans voor ervaren, competente vertalers kiezen – de aanwezigheid van vergelijkingsmateriaal en gevestigde interpretaties maakt zo'n nieuwe uitgave immers erg kwetsbaar voor kritiek (cf. paragraaf 2.2). Op basis van deze vooronderstellingen kies ik ervoor om bij de verklaring van eventuele gedragspatronen die blijken uit de resultaten van mijn corpusanalyse enkel uit te gaan van Toury's vertaalnormen als achterliggende oorzaak.

Toury's methode verloopt grofweg in drie stappen: het aanbrengen van een normatief kader binnen de doelcontext, het comparatief analyseren van brontekst en vertaling en het herleiden van de daaruit voortkomende observaties tot de achterliggende normen. Ik zal ze hieronder kort toelichten.

1. De eerste stap is het plaatsen van de vertaling in het literaire systeem van de doelcultuur in termen van *aanvaardbaarheid* (*acceptability*, *ibid.*, 94), dat wil zeggen: het vaststellen van een algemene literaire norm waar vertalingen aan dienen te voldoen om in de doelcultuur te gelden als acceptabele, zelfstandig functionerende teksten. De desbetreffende doeltteksten kunnen vervolgens worden vergeleken met deze norm. Toury is helaas erg onduidelijk over het operationaliseren van deze stap – met name als het gaat om het vaststellen van genoemde doelcultuurnorm. Hij geeft daarnaast aan dat het vooropplaatsen ervan een methodologische formaliteit is (*ibid.*); er zal immers eerst enige analyse van de doelttekst plaats moeten vinden voordat deze vergeleken kan worden met de doelcultuurnorm, waardoor stap 1 deels overlapt met stap 2 (zie hieronder). Toch is het stellen van een normatief referentiekader noodzakelijk, omdat de observatie van keuzepatronen in vertalingen zonder vergelijking met zo'n kader nauwelijks waarde heeft als basis voor conclusies. Ik gebruik dit principe verderop in deze paragraaf als uitgangspunt voor het opstellen van een

hypothese (in combinatie met de eerdergenoemde theorie van Even-Zohar) en laat het in de analyse zelf terugkomen door een subcorpus te gebruiken bestaande uit een aantal Nederlandse vertalingen van hedendaagse romans, die gezamenlijk fungeren als normatieve representant voor een in de huidige literaire context acceptabele vertaling (cf. hoofdstuk 4 voor een uitgebreider beschrijving van het gehanteerde corpus), waarmee de hervertalingen die ik onderzoek vervolgens vergeleken kunnen worden.⁸

2. Toury's tweede stap is het handmatig comparatief analyseren van bron- en doeltekst (ibid., 116-117). Zoekend naar een eenheid van vergelijking concludeert Toury dat bestaande benaderingen op basis van vooraf geobserveerde tekstuele elementen in de brontekst niet voldoen, aangezien er geen enkele reden is om aan te nemen dat een bepaald brontekstelement een bepaalde vertaalkeuze tot gevolg heeft; de onderzoeker dient met andere woorden alle opties open te houden. Toury stelt daarom voor de vertaling en brontekst synchroon te analyseren, waarbij de onderzoeker relevante *ad hoc coupled pairs* uitkiest die fungeren als eenheid van vergelijking. Opvallende verschuivingen in de vertaling ten opzichte van de brontekst worden vervolgens (met inachtneming van hun context) in kaart gebracht als basis voor vast te stellen keuzepatronen. Toury wijdt hierna zelf bijna zes pagina's aan de analyse van vijf verschillende versies van een tekst bestaande uit één enkele zin, wat impliceert

⁸ NB: er is dus sprake van een onderscheid tussen de algemeen geldende *literaire norm* en de heersende *vertaalnorm* in de doelcultuur, die al dan niet overlappen. Toury's voorstel is om vertalingen te vergelijken met de literaire norm, maar omdat ik in feite met mijn focus op hervertalingen een subklasse vertalingen onderzoek kies ik ervoor om deze af te zetten tegen de heersende *vertaalnorm*, die naar ik aanneem overlapt met de literaire norm (zie de hypothese aan het eind van deze paragraaf voor verdere uitleg).

dat een integrale analyse van meerdere romanvertalingen eindeloos veel materiaal zou opleveren en fragmentselectie dus gewenst is.

3. De derde stap is het herleiden van de geobserveerde patronen tot de bovengenoemde initiële, preliminaire en operationele vertaalnormen; stap 1 en 2 komen hier dus bij elkaar.

Toury's uiteindelijke doel is een cumulatief wetenschappelijk proces, waarbij observaties uit verschillende studies resulteren in gegeneraliseerde *laws of translation* (ibid., 295-315). Toury zelf onderscheidt twee 'wetten' met een paradoxale verhouding tot elkaar: een *law of growing standardization* (de tendens om brontekstspecifieke eigenschappen aan te passen aan de doeltaal en -cultuur) en een *law of interference* (waarbij lexicale en syntactische patronen uit de brontaal juist overgenomen worden in de doeltaal).

Het wetenschappelijk ideaal van de descriptieve vertaalwetenschap is het gangbaar maken van repliceerbaar en vergelijkbaar onderzoek – zo niet objectief, dan toch in elk geval intersubjectief (Toury 1995, 3). Het transparant maken van alle stappen en parameters heeft dan ook een centrale betekenis, maar de grote vraag is of Toury's methode en de daarbij gebruikte 'ad hoc coupled pairs' wel zo representatief en repliceerbaar zijn (Munday 2012, 178). Ten eerste volgt uit de bovengenoemde praktische noodzaak tot tekstselectie in het geval van langere teksten of grote corpora dat de analyse en de daaruit voortvloeiende resultaten niet representatief zijn voor de gehele tekst. Bovendien is een vrij hoge mate van interpretatieve vrijheid inherent aan het handmatig selecteren van de 'coupled pairs', waardoor de analyse van twee verschillende vertalingen door twee verschillende onderzoekers niet noodzakelijkerwijs op dezelfde gronden wordt uitgevoerd. Toury beseft dit zelf ook en geeft aan dat objectivering gezocht moet worden in statistische technieken, toegepast op grote, heterogene

corpora, waarmee de selectie van fragmenten en ‘coupled pairs’ vervangen wordt. Tegelijkertijd vermeldt hij dat de technische middelen op het moment van schrijven nog niet aanwezig zijn (Toury, geciteerd in Baker 1993, 241). Sinds de opkomst van de computationele tekstanalyse is daar echter verandering in gekomen en in de tussenliggende tijd zijn er dan ook meerdere onderzoekers geweest die de uitdaging hebben aangenomen en een aantal voorgestelde *laws of translation* hebben getoetst aan elektronische corpora, waarbij valt te concluderen dat een statistisch-computationele analyse inderdaad heel geschikt is als vervanging van Toury’s handmatige. Ik zal in paragraaf 3.2 uitgebreider ingaan op deze onderzoeken.

Voordat ik tot besluit van deze paragraaf een hypothese formuleer, lijkt het me verhelderend om Toury’s visie op het vertaalonderzoek te beschouwen in het licht van de wetenschapshistorische ontwikkelingen die erop volgden en die aanleiding geven tot een laatste kanttekening. De normtheorie wordt – net als overigens Even-Zohars polysysteemtheorie – gekenmerkt door een flinke dosis determinisme en geeft weinig aanleiding tot vragen over het ‘waarom’ achter de norm, of over de rol en individualiteit van de vertaler (Meylaerts 2008, 92). Toury rept weliswaar van ‘negotiations held in the group’ waaruit normen zouden voortvloeien (62), maar een gedegen uitleg rondom de aard van deze onderhandelingen ontbreekt.⁹ Het duurde dan ook niet lang voordat vanuit cultuursociologische hoek een concurrerend paradigma ontstond, waarbinnen men van mening was dat de positivistische notie van de vertaling als direct product van normen en vertaalwetten te mechanisch was en dat er in plaats daarvan gekeken moest worden naar de rol en individualiteit van de vertaler en diens

⁹ Cf. Pym (1999), die fijntjes het fileermes zet in Toury’s ‘aging structuralist empiricism’ (108). Toury zelf onderkent dat zijn theorie op dit punt een hiaat bevat en meldt dat verder onderzoek gewenst is (2012, 75), maar heeft het daar voor zover mij bekend bij gelaten.

stellingname ten opzichte van geldende machtsrelaties en ideologieën. Dit nieuwe paradigma kreeg dankzij Snell-Hornby de naam ‘cultural turn’ en bleek een voedingsbodem voor een keur aan nieuwe theorieën en visies (zie Munday 2012, 191-241 voor een overzicht).

Deze ontwikkelingen in aanmerking genomen zou je kunnen stellen dat het gebruik van Toury’s theoretische raamwerk inmiddels ietwat achterhaald is, of in elk geval maar één mogelijke kant van de zaak belicht. Toch vormt het concept van de vertaalnorm een zeer bruikbaar en concreet richtsnoer als het gaat om het praktische vraagstuk dat de aanleiding gaf tot dit onderzoek; het doel is immers om aan de hand van door andere vertalers gemaakte keuzes tot een goed geïnformeerde moderniserende dan wel archaïserende strategie te komen bij het vertalen van *Kallocain* (zie inleiding). Het hoe en waarom achter de te observeren keuzes zou uiteraard eveneens onderzocht kunnen worden, maar is in dit kader minder relevant dan de geldende norm. Daarom laat ik die vragen hier voor wat ze zijn.

Tot slot wil ik een hypothese opstellen aan de hand van twee principes die hierboven aan bod zijn gekomen: de door Toury omhelsde polysysteemtheorie en – in het verlengde daarvan – het kader van de algemeen geldende literaire norm in de doelcultuur als referentiepunt, toegespitst op archaisch en modern taalgebruik.

Om te beginnen nodigt de polysysteemtheorie – die zoals vermeld volgens Toury een leidend principe vormt bij theoretisering rondom vertaalnormen – uit tot een blik op de Nederlandse situatie. In verbinding met Toury’s initiële norm valt die theorie als volgt te recapituleren: neemt vertaalde literatuur een centrale of dominante plaats in in de doelcultuur, dan is de kans groot dat vertalers zullen streven naar een *adequate* vertaling, dus met behoud van eventuele vreemde elementen die een vernieuwende

invloed uitoefenen in de doelcontext en daarmee de literaire norm doorbeken. Neemt vertaalde literatuur daarentegen een perifere positie in, dan zullen vertalers eerder geneigd zijn zich te conformeren aan de heersende normen in de literatuur van de doelcultuur en dus een *acceptabele* vertaling nastreven. Om dit idee te kunnen toepassen bij het vormen van een hypothese, dienen twee elementen ingevuld te worden in de context van mijn onderzoek, namelijk:

1. De positie van vertaalde literatuur binnen het Nederlandse literaire systeem.
2. Een algemene Nederlandse literaire norm met betrekking tot modern of archaisch taalgebruik.

Even Zohar geeft bij zijn polysysteemtheorie geen duidelijke methodologische handvatten voor het bepalen van de positie van vertalingen in een literair systeem, maar er bestaat een eenvoudige manier om dit te doen, namelijk door het vaststellen van het aandeel ervan binnen de totale literaire productie. De Koninklijke Vereniging van het Boekenvak brengt de Nederlandse literaire productie regelmatig online in kaart, op basis van gegevens van de Koninklijk Bibliotheek. Uit de meest recent gepubliceerde data (KVB Boekwerk, g.d.) blijkt dat in 2016 in totaal 4.978 literaire titels in eerste druk zijn verschenen in het Nederlands, waarvan 1.956 vertalingen en 3.022 oorspronkelijke werken. Met ruim 39% van de totale productie is het aandeel van de vertalingen substantieel, maar wel duidelijk ondergeschikt aan dat van de oorspronkelijke werken. Op basis daarvan valt te concluderen dat vertalingen in het Nederlandse literaire systeem een perifere positie innemen – weliswaar niet zo'n extreem perifere als in bijvoorbeeld het Britse systeem, waar het aandeel slechts een krappe 5% bedraagt (Donahaye 2012), maar toch duidelijk genoeg als basis voor de hypothese dat een acceptabele strategie de overhand heeft en tekstuele elementen in de bronteksten die niet voldoen aan de literaire norm dus aangepast zullen worden.

Deze aan te nemen acceptabele vertaalnorm kan vervolgens afgezet worden tegen een – eveneens aan te nemen – algemene Nederlandse literaire norm met betrekking tot archaïsch en modern taalgebruik. Het ligt erg voor de hand – het is eigenlijk zelfs een open deur – om te veronderstellen dat de hedendaagse oorspronkelijk Nederlandse literatuur een afspiegeling vormt van hedendaags Nederlands taalgebruik; een significant algemeen gebruik van sterk archaïserende kenmerken lijkt me zeer onaanemelijk. In het licht van de hypothetische acceptabele vertaalnorm die ik hierboven heb geformuleerd, valt te verwachten dat hervertalingen – als onderdeel van een perifeer subsysteem binnen de Nederlandse literatuur – zich conformeren aan deze literaire norm en op operationeel niveau daarom blij zullen geven van stilistisch gemoderniseerd taalgebruik, om daarmee in de doelcontext te fungeren als acceptabele literaire tekst.

De resultaten van de analyse waarin deze hypothese test volgen in hoofdstuk 6. Het is wellicht goed om hier vast te onderstrepen dat deze analyse slechts één facet van de initiële en operationele norm uitlicht. Door de focus op stijl en tijdcontext is het goed mogelijk dat er op andere niveau's met betrekking tot hetzelfde corpus andere conclusies te trekken zijn – denk hierbij bijvoorbeeld aan de vertaling van cultuurspecifieke elementen (concepten die wel in de bron- maar niet in de doelcultuur voorkomen, cf. Aixelá (1996)). De conclusie die volgt in hoofdstuk 7 heeft dan ook uitdrukkelijk alleen betrekking op vertaalnormen in de specifieke context van taalverandering.

Ik zal in paragraaf 2.3 enige nuance aanbrengen in de terminologie rondom archaïsering versus modernisering en bovenstaande hypothese op basis daarvan verder uitdiepen, maar eerst zal ik in paragraaf 2.2. een kort overzicht geven van een centrale discussie binnen het onderzoek rondom hervertalingen, die aanleiding geeft tot het beproeven van een tweede – concurrerende – hypothese.

2.2 Hervertaling – terug naar de brontekst?

De wetenschappelijke discussie rondom de eigentijdse vertaling van oudere teksten vertoont een aanzienlijke overlap met de discussie rondom het fenomeen hervertaling – de kans is immers groot dat de keuze voor het uitbrengen van de vertaling van een oudere tekst is gebaseerd op de canonieke status ervan (zij het in bron- of doelcultuur), wat meestal betekent dat er al een of meerdere eerdere vertalingen van bestaan. Ik wil in het hierop volgende dan ook ingaan op (een deel van) de bestaande publicaties over hervertaling.

Hoewel hervertalingen een buitengewoon interessant en vruchtbaar onderwerp vormen voor vertaalonderzoek,¹⁰ is het aandeel van de studie naar het fenomeen hervertaling binnen de vertaalwetenschap maar klein (Vanderschelde 2000, 1; Cheesman et al 2017, 740). Daarbij richt vrijwel geen van de bestaande publicaties zich op stilistische vraagstukken; de algemene focus ligt op concurrerende interpretaties en de mate waarin vertalers inhoudelijk afwijken van de brontekst. Dat is op zich niet zo verwonderlijk – die invalshoek is minder technisch (lees: saai) en vormt retorisch gezien een aantrekkelijker uitgangspunt, vooral dankzij het potentiële polemische karakter ervan.

Een centraal gedeelte van de wetenschappelijke discussie speelt zich af rondom de zogenaamde ‘hervertalingshypothese’, een intuïtief aannemelijke theorie die haar oorsprong heeft in een themanummer rondom hervertaling van het tijdschrift *Palimpsestes*. In het voorwoord stelt Paul Bensimon (1999, ix-xiii) dat er een universeel patroon

¹⁰ Bijvoorbeeld op vertaalhistorisch gebied zijn hervertalingen denkkelijk een dankbare potentiële bron, bijvoorbeeld als indicatoren voor fluctuerende vertaalnormen en wisselende ideologische en politieke invloeden. Cf. onder andere Du-Nour (1995) Kujamäki (2001) en Venuti (2004) over hervertaling als indicator voor veranderende normen.

te onderscheiden is in de verschillen tussen eerste vertalingen en hervertalingen. Eerste vertalingen zouden vrijwel altijd een naturaliserende inslag hebben, bedoeld om de brontekst zo soepel mogelijk te introduceren in de doelcultuur. In het geval van hervertalingen, waarbij de brontekst reeds een gevestigde status heeft verworven, is dit niet meer nodig en kan daarom een zekere culturele afstand worden bewaard. Antoine Berman doet hier in hetzelfde nummer een schepje bovenop door te stellen dat niet alle hervertalingen grote vertalingen zijn, maar dat alle grote vertalingen wel hervertalingen zijn (1990: 1-7).¹¹ Hij haalt daarbij Goethes *West-östlicher Divan* aan als inspiratiebron, waarin drie universele vertaalfasen beschreven worden: een ruwe woord-voor-woordvertaling, een vrije, genaturaliseerde vertaling en tot slot een ‘letterlijke’ vertaling, waarin alle tekstuele bijzonderheden van het origineel tot hun recht komen. Yves Gambier (1994, 414) vat de hypothese als volgt samen:

[J]e zou kunnen stellen dat een eerste vertaling altijd neigt naar een zekere mate van aanpassing, naar de reductie van het vreemde, daarmee tegemoetkomend aan de eisen van cultuur en uitgeverijen [...]. Hervertaling betekent in dit opzicht een *terugkeer* naar de tekst.¹²

Hoewel de hervertalingshypothese dus vooral is gericht op de eventuele aanpassing van cultuurspecifieke elementen, is de verleiding groot om haar te extrapoleren – van het semantisch naar het stilistisch vlak en van de tegenstelling *naturaliseren-exotiseren*

¹¹ Berman onderkent de boudheid van deze bewering en ‘rechtvaardigt’ haar door – enigszins metafysisch – te stellen: ‘Een eerste vertaling kan een grote vertaling zijn. Maar dat haalt de stelling niet onderuit. Dat betekent dat die eerste vertaling meteen al een hervertaling is.’ [vertaling: Bloemen en Segers 2014].

¹² ‘[O]n peut prétendre qu’une première traduction a toujours tendance à être plutôt assimilatrice, à réduire l’altérité au nom d’impératifs culturels, éditoriaux [...]. La retraduction dans ces conditions consisterait en un retour au texte-source.’ (Mijn vertaling, cursief in het origineel)

naar de in Holmes' klassieke vertaalkruis geformuleerde tegenhanger *moderniseren-historiseren* (1988).¹³ Uitgaande van Holmes indeling valt te concluderen dat Bensimon en Berman zich met hun omschrijving van de ideale, 'letterlijke' hervertaling in de door Holmes gedefinieerde *conserverende* hoek begeven, waar behalve *exotiseren* ook *historiseren* onder valt. Zou het zo kunnen zijn dat hervertalingen niet alleen getuigen van een tendens om inhoudelijk terug te keren naar de brontekst, maar ook registerkeuzes bevatten die teruggrijpen op de oorspronkelijke temporele context?

Deze tweede hypothese (die lijnrecht tegenover de in paragraaf 2.1 geformuleerde eerste hypothese staat) blijkt in de basis echter onhoudbaar; de hervertalingshypothese zelf is sinds haar introductie in het veld door meerdere onderzoekers getest en verworpen. De Finse vertaalwetenschappers Koskinen en Paloposki (2004) zien na grondig comparatief onderzoek naar de Finse (her)vertalingen van *The Vicar of Wakefield* en *Duizend en één nacht* geen aanwijzingen voor een tendens van naturaliserende richting exotiserende strategieën; de geobserveerde ontwikkelingen variëren en verlopen regelmatig in tegenovergestelde richting – de gehanteerde strategie is uiteindelijk steeds afhankelijk van de specifieke context. Ze concluderen: '[T]here are no inherent qualities in the process of retranslating that would dictate a move from more domesticating strategies towards more foreignizing strategies' en stellen bovendien dat de hervertalingshypothese getuigt van een finalistisch idee van historische ontwikkeling en een aanmatigend superioriteitsgevoel jegens vroegere opvattingen van adequatie (ibid.: 36). Ook Sharon Deane-Cox concludeert in haar proefschrift over hervertaling als sociaal-cultureel fenomeen dat de hervertalingshypothese verworpen kan worden en

¹³ Ik gebruik zelf het begrip 'archaïseren', in overeenstemming met Jones en Turner (zie paragraaf 2.3).

doet deze – iets minder polemisch dan Paloposki en Koskinen – af als een ‘abstracted, essentialist paradigm’ (2014, 189) dat zijn beste tijd heeft gehad.¹⁴

Op basis hiervan valt te concluderen dat de hierboven geformuleerde tweede hypothese niet erg plausibel is; als de vermeende behoudende of conserverende tendens op inhoudelijk niveau niet blijkt te bestaan, is er wat mij betreft geen reden om aan te nemen dat dat op stilistisch niveau wel zo zal zijn. Ik kies er daarom voor om deze vooralsnog te verwerpen en de in paragraaf 2.1 uiteengezette eerste hypothese aan te houden, daarmee uitgaand van een moderniserende norm.

¹⁴ Deane-Cox’ proefschrift – met als kern de analyse van twee reeksen Engelse (her)vertalingen van *Madame Bovary* en *La mare au diable* – is zelf overigens een sprekend voorbeeld van zowel de merites als de tekortkomingen van een uitgebreide kwalitatieve analyse. Zoals Lance Hewson opmerkt in een – verder zeer positieve – bespreking: ‘[...] the detailed, micro-level analysis naturally leaves the reader somewhat frustrated, as nothing is said about the remain 99% of the work’ (2015: 100).

2.3 Archaïsering en modernisering in de vertaling van oudere teksten

Om Toury's normtheorie operationeel te kunnen maken op het specifieke vlak van taalverandering als stilistisch vertaalprobleem is het noodzakelijk om het begrippenapparaat toe te spitsen – de tegenstelling *adequaat* versus *acceptabel* op initieel niveau is in dit verband te generalistisch en vraagt om aanvulling met terminologie die op het niveau van de operationele (tekstueel-linguïstische) norm de hantering van moderniserende of archaïserende strategieën bij de vertaling van oudere teksten verder nuanceert.

Over strategieën en normen bij de vertaling van oudere teksten is echter, net als over hervertaling, weinig gepubliceerd. Slechts een beperkt aantal onderzoekers heeft zich in de afgelopen decennia in het fenomeen verdiept (zie bijvoorbeeld Jindra 1990; Leighton 1991; Lefere 1994; Venuti 1995,1996, 1998; Richardson 1998 en Bałuk-Ulewiczowa 2000). Zij richten zich vooral op de socioculturele context en de praktische problematiek, daarbij in het algemeen een onderscheid makend tussen slechts twee mogelijke vertaalstrategieën: *modernisering* en *archaïsering/historisering*. Van een uitgebreider terminologisch kader is voor het eerst sprake bij Robin Lefere (1994, 242-243), die ook een onderverdeling maakt in twee hoofdcategorieën (*traduction modernisante* respectievelijk *traduction archaisante*), maar daarnaast tien verschillende klassen en subklassen hanteert.

Deze categorisering is in principe bruikbaar als het gaat om aangebrachte nuance, maar is mijns inziens bovenmatig gecompliceerd, tamelijk onduidelijk en niet erg consistent; sommige van Leferes termen lijken te overlappen, of zijn strijdig met de klasse waarbinnen ze vallen (zo valt de aanduiding *résolument modernisante* onder de subklasse *minimalement modernisante*).

Francis Jones en Allan Turner (2004) zijn blijkbaar ook van mening dat Leferes typologie voor enige verbetering vatbaar is en doen een voorstel tot een aangepaste en enigszins versimpelde categorisering die op zowel vertaalstrategieën (op micro- en macroniveau) als op vertaalnormen van toepassing is. Deze is een stuk overzichtelijker dan die van Lefere, maar voorziet desondanks in genoeg categorieën om de al te eenzijdige polariteit *modernisering-archaïsering* te kunnen nuanceren. Ook hun theoretische inkadering is zeer verhelderend, daarom zal ik die hieronder in het kort weergeven.

Jones en Turner definiëren de ruwe categorieën modernisering en archaïsering als volgt:

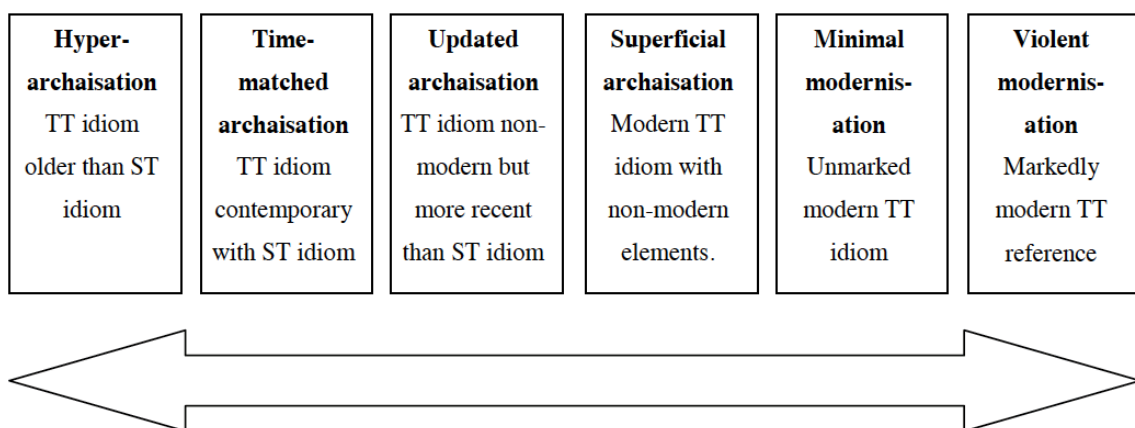
Archaising (archaisation) – highlighting the historicity of the text by using non-modern language (i.e., language perceived as markedly past relative to the time of translating) and retaining all non-modern text-world content.

Modernising (modernisation) – highlighting the modern-day relevance of the text by using modern language (i.e., language perceived as contemporary to the time of translating), and even on occasion by introducing modern text-world content. (ibid., 159-160)

Deze '(non-)modern language' en '(non-)modern tekst-word content' kunnen volgens hen door de vertaler geconstrueerd worden met behulp van twee soorten tekstuele middelen of *markers* (ibid, 162-163):

- 1) het gebruik van temporeel herleidbare taalkundige vormen.
- 2) referentie aan concepten (voorwerpen, situaties, etc.) die typisch zijn voor een bepaalde periode.

Aan de hand van een analyse van parateksten en recensies die zijn verschenen rondom de Engelse vertalingen van twintig oudere bronteksten (vrijwel uitsluitend afkomstig uit de Klassieke Oudheid, de Middeleeuwen en de Renaissance) stellen ze de volgende categorisering op van strategieën die door vertalers zelf (zowel op macro- als op microniveau) praktisch worden toegepast, maar die bij retrospectief onderzoek ook als norm aangemerkt kunnen worden:

Figuur 1 *ST-TT time-deixis reference decisions* in Jones en Turner (2004: 164)

De mate van archaïsering of modernisering in de doelttekst (*target text idiom*) wordt hier telkens afgemeten aan de hand van het taalgebruik in de brontekst (*source text idiom*) enerzijds en een algemene notie van hedendaags taalgebruik anderzijds. Ik hanteer in het Nederlands de volgende vertalingen en uitleg van Jones en Turners termen (cf. figuur 1, van links naar rechts):

1. *Hyperarchaïsering*: de doelttekst bevat een archaïsch idioom dat te herleiden is tot een eerdere periode dan dat in de brontekst. De vertaler plaats daarmee als het ware de brontekst nog verder terug in de tijd en vermijdt welbewust elke vorm van referentie aan de moderne context van de doelttekst (ibid., 165).

2. *Corresponderende archaïsering*: de doelttekst bevat een archaïsch idioom dat in overeenstemming is met de brontekst en onderstreept daarmee de reële datering van die brontekst (ibid.).
3. *Geüpdatete archaïsering*: de doelttekst bevat een vergelijkbare hoeveelheid archaïsche kenmerken als de brontekst, maar deze zijn te herleiden tot een latere periode.¹⁵ Deze strategie wordt volgens Jones en Turner vooral gebruikt als corresponderende archaïsering de voorkeur van de vertaler heeft maar niet mogelijk is (ibid., 166).¹⁶
4. *Opperlakkige archaïsering*: de doelttekst bevat een grotendeels modern idioom, met toevoeging van enkele syntactische of lexicale markers die tot een 'gestandaardiseerd archaïsch register' behoren en niet specifiek zijn voor een bepaalde tijdsperiode (ibid., 166-167).
5. *Minimale modernisering*: de doelttekst bevat een modern idioom, dat echter geen uitgesproken moderne taalkundige of conceptuele elementen bevat, en daardoor ongemarkeerd aandoet. Het resulterende register staat referenties aan een archaïsche tekstwereld zodoende niet in de weg (ibid., 166). Daarmee komt de inhoud van de tekst op de voorgrond, aangezien de stijl geen aandacht trekt.
6. *Vergaande modernisering*: de doelttekst bevat uitgesproken anachronistische stilistische en/of conceptuele elementen, die duidelijk refereren aan de temporele context van de doelttekst (ibid., 167-168).

¹⁵ Het Engelse woord *updated* laat zich helaas niet zo elegant vertalen in het Nederlands, maar de alternatieven die ik heb overwogen zorgen voor verwarring: *geactualiseerde* suggereert dat het toch om modern taalgebruik gaat, *anachronistische archaïsering* kan twee kanten opgaan en kan dus ook verward worden met hyperarchaïsering. Daarom heb ik *geüpdatete* gehandhaafd.

¹⁶ Jones en Turner geven als voorbeeld de Engelse vertaling van Klassieke Griekse teksten, waarbij ze stellen dat refereren aan het corresponderende 'Engels' van rond 400 voor Christus onmogelijk is, aangezien die taalvariant in feite niet bestaat (ibid., 166).

Elke keuze binnen dit continuüm vormt volgens Jones en Turner een zogenaamd *tijddeictisch signaal*. De term *tijddeixis* wordt in de taalkunde normaal gesproken gebezigd met betrekking tot temporele bijwoorden (*nu, dan, toen, gisteren, vandaag, morgen*) die een functie hebben binnen de chronologie van de tekstwereld, maar refereert bij Jones en Turner aan verwijzingen naar de reële temporele context van de tekst (162-163). Die context is in het geval van oudere (bron)teksten diachroon en omvat het moment van schrijven, het moment van lezen en de gehele tijd daartussen.

Jones en Turner benadrukken dat geen enkele taaluiting deictisch neutraal is; er worden immers – bewust of onbewust – bij elk schrijven of spreken bepaalde registerkeuzes gemaakt. Welke vorm van tijddeixis een vertaler hanteert, hangt af van het doel van de vertaling. Wil een vertaler de historische afstand tussen schrijver en lezer die de brontekst kenmerkt overbrengen, dan ligt een vorm van archaïsering voor de hand; is het juist de bedoeling dat de inhoudelijke relevantie benadrukt wordt, dan kan er naar moderniserende technieken worden gegrepen (163). Jones en Turner onderstrepen dat geen van de gegeven strategieën intrinsiek superieur is aan de rest, maar dat de keuze voor een van de extremen wel voor receptieproblemen kan zorgen; een hoge mate van archaïsering wordt door lezers al gauw ervaren als oubollig of nep en kan zorgen voor begripsproblemen (170), vergaande modernisering door het gebruik van hedendaagse concepten en taalkundige vormen werkt snel vervreemdend en kan er (paradoxaal genoeg) juist ook voor zorgen dat de doeltekst vlug verouderd aandoet, omdat ook moderne concepten en woorden vervangen worden door andere (168).¹⁷ Ter illustratie van beide: *ter sponde gaan* en *deerne* worden door lezers mogelijk als

¹⁷ Over de wetenschappelijke discussie rondom de houdbaarheid van (her)vertalingen en de invloed van modernisering op die houdbaarheid bestaat overigens een kleine wetenschappelijke discussie. Cf. o.a. Vanderschelden (2000), Rooryck (2002), Koster (2002) en Bloemen (2005).

stilistisch krampachtiger en/of onduidelijker ervaren dan de moderne synoniemen *naar bed gaan* en *meisje*, terwijl de uitroep *te gek gaaf* uit de mond van een jarenveertig-personage vreemd aandoet – en daarnaast een jaar of vijftien geleden misschien heel hip was, maar inmiddels alweer in onbruik is geraakt.

De uiteindelijke keuzevorming en de receptie van het resultaat worden volgens Jones en Turner beïnvloed door de cognitieve capaciteiten van vertaler en lezer (160), maar zijn afgezien daarvan hoofdzakelijk afhankelijk van de heersende vertaalnormen (174). Zij concluderen uit een klein onderzoek naar de receptie van Engelse vertalingen van oudere teksten (klassiek tot zeventiende-eeuws) dat extreme vormen van zowel archaïsering als modernisering door Engelstalige recensenten vrijwel unaniem worden afgekeurd. De algemene voorkeur gaat in plaats daarvan uit naar minimale modernisering, omdat die ervaren wordt als ongemarkeerd en ‘tijdloos’. Jones en Turner onderstrepen daarbij echter dat die receptieve norm – gebaseerd op paratekstuele uitingen – niet noodzakelijkerwijs strookt met de door de vertalers gehanteerde keuzen; het feit dat de archaïserende en moderniserende extremen bekritiseerd worden, getuigt immers juist van het gebruik ervan (180). Zij verklaren dit ietwat paradoxale verschijnsel aan de hand van de steeds veranderende normen; archaïserende strategieën zijn mogelijkerwijs een overblijfsel van een premoderne norm, of juist een teken van een nieuwe, postmoderne norm, die aanleiding geeft tot het uitlichten van de verschillende mogelijke lezingen van een tekst (ibid.).

Op basis van de resultaten uit hun receptieonderzoek concluderen Jones en Turner (ibid., 182) dat verder onderzoek gewenst is, met name naar de normen die af te leiden zijn uit daadwerkelijk gemaakte vertaalkeuzes. Daarnaast nodigen ze uit tot het onderzoeken van de situatie in andere doeltaalgebieden. In mijn analyse, waarvan de resultaten volgen in hoofdstuk 6, zal ik proberen hun voorstellen te realiseren.

Het kader dat Jones en Turner scheppen is een bijzonder nuttig terminologisch hulpmiddel, maar brengt ook een aantal praktische problemen met zich mee. Ten eerste dient zich een methodologisch probleem aan in de context van dit onderzoek, namelijk het feit dat deictische markers op meerdere taalkundige niveaus kunnen voorkomen. Volgens Jones en Turner kunnen keuzes met betrekking tot vocabulaire, grammatica, inhoud, discours, stijl, en register allemaal fungeren als deictisch signaal.¹⁸ Sterker nog, zelfs een combinatie van vormen die afzonderlijk van elkaar niet gemarkeerd zijn, kan toch een tijddeictisch effect hebben (ibid., 163). Bij een kwalitatieve microanalyse kunnen deze verschillende niveaus en eventuele deictische combinaties vrij eenvoudig worden uitgelicht (ik geef daar hieronder een voorbeeld van), maar bij een computationele analyse is combinatieanalyse van zoveel tekstuele niveaus een stuk gecompliceerder. Macrotekstuele lexicale of grammaticale patronen kunnen bijvoorbeeld op kwantitatieve wijze met meer zekerheid worden vastgesteld dan bij een handmatige analyse, maar het technisch operationaliseren van combinaties van meerdere tekstuele niveaus en deictische effecten in neutrale woordcombinaties op zinsniveau levert, voor zover ik kan overzien, grote problemen op. Om deze te voorkomen, kies ik er bij het analyseren van de teksten voor om me te richten op de teksteigenschap die ook bij een kwalitatieve analyse van archaisch taalgebruik mijns inziens het meest in het oog springt: de woordkeus. Laten we ter illustratie even terugkeren naar de in de inleiding gegeven voorbeelden:

1. Het boek, dat ik nu ga schrijven, moet velen zinloos voorkomen – ik waag het nauwelijks te denken dat ‘velen’ het te lezen zullen krijgen – daar ik helemaal

¹⁸ Waar de formele grenzen liggen tussen deze begrippen (waarvan er een aantal lijken te overlappen), vermelden ze overigens niet. Zo lijkt het mij dat vocabulaire en grammatica een uiting kunnen zijn van register, dat register onderdeel is van stijl en dat inhoud en discours potentieel overlappen.

uit mijzelf, niet op bevel, een dergelijk werk begin en het mijzelf toch niet helemaal duidelijk voor de geest staat wat mijn bedoeling is.

2. Het schrijven van dit boek moet veel mensen een zinloze bezigheid lijken – al durf ik me haast niet voor te stellen dat ‘veel mensen’ het zullen lezen – omdat ik er compleet vrijwillig en zonder orders op te volgen aan begin, terwijl ik zelf niet eens precies weet wat ik ermee bereiken wil.

In het eerste voorbeeld doet de structuur weliswaar stijf en ouderwets aan door het gebruik van extra bijzinnen en komma's, maar komt de archaische stijl toch het duidelijkst tot uiting in het vocabulaire (*velen, waag, daar, mijzelf, dergelijk*), vooral vergeleken met de woordkeus in het tweede voorbeeld (*veel [mensen], durf, omdat, zelf, –*).

Desondanks zijn de twee resulterende rijtjes woorden slechts een zeer beperkte representatie van beide voorbeelden; mijn aanpak is in die zin dus ook volstrekt niet bedoeld als integrale vervanging of verbetering van Jones en Turners kwalitatieve aanpak, maar vormt er een – naar ik hoop – bruikbare aanvulling op.

Ten slotte blijft een methodologisch essentiële vraag bij Jones en Turner onbeantwoord – onbesproken zelfs, namelijk: op basis waarvan wordt een tijddeictische categorie toegekend aan een vertaling? Jones en Turner geven diverse voorbeelden van vertalingen die naar hun mening binnen de verschillende categorieën vallen, maar lichten hun keuzen nauwelijks toe en lijken de toekenning geheel op hun eigen intuïtie en interpretatie te baseren. De vraag is of hier geen alternatieven voor te vinden zijn, die zowel de reproduceerbaarheid als de objectiviteit van de methode zouden kunnen vergroten. De beste optie die ik kan bedenken is het in kaart brengen van alle doeltaalveranderingen tussen het publicatiemoment van de brontekst en het moment dat de te

onderzoeken vertaling werd uitgebracht. Op die manier kan een ‘taalkundige tijdlijn’ worden opgesteld, waarlangs alle gemaakte vertaalkeuzes gelegd kunnen worden. Aan de praktische uitvoerbaarheid van dit idee zitten echter nogal wat haken en ogen. Het probleem is namelijk dat er voor het Nederlands – voor zover ik heb kunnen achterhalen – geen uitputtend overzicht bestaat van alle taalveranderingen die tussen het begin van de twintigste eeuw en nu hebben plaatsgevonden. Niets ten nadele van de bestaande overzichtswerken; zo doen Van den Toorn et al. (1997), Van Bree en Van der Wal (2008 (1994)) en Janssens (2008) op fraaie en gedegen wijze verslag van de Nederlandse taalontwikkelingen door de eeuwen heen, maar hun beschrijvingen zijn noodgedwongen summier en besteden relatief weinig aandacht aan de afgelopen eeuw. Veelbelovender is de kloeke monografie *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*, geschreven door Joop en Kees van der Horst (1999). Zij schetsen in een kleine vijfhonderd pagina’s specifiek de grammaticale, lexicale en morfologische veranderingen van de afgelopen decennia – en dat zijn er nogal wat – maar ook deze schets is helaas nog steeds veel te beknopt om er een volledige ‘taalkundige tijdlijn’ uit af te kunnen leiden. De gebroeders Van der Horst verwoorden het in hun inleiding als volgt:

De behandelingen van diverse taalveranderingen blijft meestal, zo zou men kunnen zeggen, oppervlakkig. [...] In veel gevallen blijft het bij signaleren. De taalkundige zal vrijwel overal behoefte hebben aan een veel uitgebreider en grondiger beschrijving. [...] Wij zijn ons daarvan maar al te zeer bewust. In de eerste plaats echter wilden wij een boek schrijven voor een ruimer publiek dan enkel taalkundigen. In de tweede plaats: als we ook maar enigermate tegemoet zouden komen aan dat verlangen van taalkundigen, dan zouden we met slechts een fractie van de thans besproken veranderingen al een heel boek vullen. (1999: 21)

De voorbeelden die ze geven zijn geselecteerd op basis van ‘toevallige lezing’ en ze vermelden dat het materiaal dan ook ‘niet systematisch verzameld is, en in hoge mate

subjectief' (1999: 22). Daarbij gaat slechts een beperkt deel van hun beschrijving over lexicale veranderingen, die zoals gezegd de belangrijkste analysecomponent vormen van mijn onderzoek.

De enige andere mogelijke oplossing die ik zie is het vergelijken van alle edities van *Woordenlijst Nederlandse Taal* (alias *Het Groene Boekje*) die verschenen zijn tussen het moment van brontekstpublicatie en het uitkomen van de te onderzoeken vertaling, om alle lexicale veranderingen in kaart te brengen. En zelfs al zou dat haalbaar zijn (wat het binnen de tijdsspanne van een masterscriptie helaas niet is), dan nog is deze optie verre van waterdicht; ook de huidige editie bevat tal van woorden die deel uitmaken van het Nederlandse standaardvocabulaire maar desondanks aan te merken zijn als archaïsch gemarkeerd (zoals *dikwijls* en *nochtans*) – en maakt daar verder geen woord aan vuil.

Het komt er dus op neer dat ik aangewezen ben op hetzelfde gebrekkige analytische kompas als waar Jones en Turner op varen: het gezond verstand. Dat is mijns inziens echter niet zo onwenselijk als het misschien klinkt; een bepaalde mate van subjectiviteit en interpretatie is inherent aan de geesteswetenschappen, zou je kunnen stellen, en de daaruit volgende mogelijkheid tot retoriek en discussie vormt juist een van de kwaliteiten van deze tak van sport. Ik kom hier in de volgende paragraaf (3.1) op terug.

Tot besluit van deze paragraaf wil ik hier Jones en Turners terminologie en de door hen vastgestelde vertaalnorm (minimale modernisering) verbinden aan hypothese die ik aan het eind van paragraaf 2.1 vanuit Toury's normkader heb geformuleerd. Om deze kort te herhalen: mijn verwachting was dat de Nederlandse hervertalingen die ik onderzoek vanwege hun perifere status op initieel niveau blijf zullen geven van een aanpassing aan de algemene moderne literaire norm die ik veronderstel in de

doelcultuur en daarmee in de doelcontext functioneren als *acceptabele* doelteksten. De minimaal moderniserende norm die Jones en Turner vaststellen (zij het voor het Engelse taalgebied) sluit hier op operationeel niveau op aan, zodat de hypothetische initiële acceptabele norm waarmee paragraaf 2.1 afsloot aangevuld kan worden met een hypothetische tekstueel-linguïstische norm die uitgaat van minimale modernisering.

3. Methodologisch kader

3.1 Computationale tekstanalyse: kwantitatief versus kwalitatief?

Computationale tekstanalyse is een van de methodologische middelen die toegepast worden binnen het overkoepelende vakgebied van de zogenaamde Digital Humanities, een betrekkelijk nieuw interdisciplinair veld waarin onder anderen taalkundigen, literatuurwetenschappers, historici, geografen, communicatiewetenschappers en vertaalwetenschappers gebruikmaken van gedigitaliseerde data en algoritmisch-statistische technieken om op kwantitatieve wijze analyses uit te voeren. Hoewel dit heel modern klinkt, bestaat de computationale tekstanalyse als literatuurwetenschappelijke methode al ruim zeventig jaar. Het feit dat de werkwijze desondanks maar mondjesmaat is doorgedrongen tot de kerngebieden van sommige van de genoemde disciplines, heeft te maken met een epistemologisch schisma dat op heldere wijze uit de doeken wordt gedaan door Stephen Ramsay in zijn boek *Reading Machines: Toward an Algorithmic Criticism* (2011) en dat ik hier in het kort zal weergeven. Zijn beschouwing betreft het literatuurwetenschappelijke veld, maar is mijns inziens tot op zekere hoogte ook zeer relevant voor de vertaalwetenschap.

Grondlegger van de computationale tekstanalyse was de Italiaanse Jezuïet Roberto Busa, die in de jaren veertig begon met het aanleggen van een digitaal corpus waarin de werken van Thomas van Aquino waren opgenomen in concordantievorm (ibid., 14). Sindsdien hebben er talloze technische ontwikkelingen plaatsgevonden:

As the field has matured, it has incorporated elements of some of the most advanced forms of technical endeavor, including natural language processing, statistical computing, corpus linguistics, data mining, and artificial intelligence. It is easily the most quantitative approach to

the study of literature [...], and, in the opinion of many, the most scientific form of literary investigation (ibid., 14-15)

Busa werkte vanuit een positivistisch wetenschappelijk ideaal, dat door zijn opvolgers werd overgenomen bij de ontwikkeling van het vakgebied. Die hang naar een objectivistische methodiek, geïnspireerd op de exacte wetenschappen, staat in schril contrast tot de relativistische tendens die de 'traditionele' tak van de literatuurwetenschap in dezelfde periode kenmerkte, waarbij concepten als de dood van de auteur en de openlijke interpretatieve aanwezigheid van de onderzoeker gemeengoed werden (ibid., 15-16). Deze tegengestelde ontwikkeling leidde tot een zekere wederzijdse methodologische weerzin, die volgens Ramsay culmineerde in een nogal radicaal commentaar van de hand van recensent Jonathan Gotschall in de *Boston Globe*, die de traditionele literatuurwetenschap afdoet als een irrelevant en zieltogend vakgebied en een complete paradigmaverschuiving voorstelt richting de exacte wetenschap:

Literature professors should embrace science's research methods, its theories, its statistical tools and its insistence on hypothesis and proof. Instead of philosophical despair about the possibility of knowledge, they should embrace science's spirit of intellectual optimism. [...] if we are wise, we can admit that the sciences are doing many things better than we are, and gain from studying their successes, without abandoning the things that make literature special (Gotschall, geciteerd in Ramsay 2011, 18).

De vraag is echter wat 'the things that make literature special' precies zijn en als ik Ramsay goed begrijp, is het antwoord op die vraag precies de reden dat het gros van de literatuurwetenschappers de voorgestelde paradigmaverschuiving standvastig verwerpt. De waarde van het literatuurwetenschappelijke discours ligt namelijk niet in het trekken van definitieve conclusies op basis van beschikbare data, maar in de diepte van de literatuurfilosofische discussie die resulteert uit een verscheidenheid

aan lezingen (ibid., 24). Het computationele onderzoek echter, houdt zich juist verre van retoriek en filosofische of interpretatieve conclusies, aangezien de data daar in de meeste gevallen geen aanleiding toe geven (ibid., 23). Ramsay zelf stelt voor de twee kennistheoretische polen ergens in het midden te verenigen, zodat literatuurwetenschappelijke conclusies getrokken kunnen worden op basis van meer dan alleen anekdotisch bewijs en zodat computationele tekstanalyse verheven kan worden boven het niveau van de factcheck (ibid., 24-25) en kan dienen als een solide holistische basis voor een interpretatieve lezing (ibid., 34).¹⁹

Nu is vertaalwetenschappelijke analyse in de grond iets anders dan literatuurwetenschappelijke analyse, dus ik zou Ramsays standpunt niet klakkeloos willen extrapoleren. Toch denk ik dat het idee van een kwantitatieve onderbouwing ook in de vertaalwetenschap een heel productieve uitwerking kan hebben, die misschien wel minder epistemologische complicaties met zich mee hoeft te brengen dan in de literatuurwetenschap; tekstanalyse draait in de vertaalwetenschap immers in de grond al vaker om het vinden van antwoorden op concrete vraagstukken dan om het voeren van een literair-filosofische discussie – dat maakt de stap van kwantitatief onderzoek naar wetenschappelijk kerndiscours potentieel kleiner. Er zijn binnen de vertaalwetenschap dan ook meerdere voorbeelden te vinden van kwantitatieve onderzoeken die aansluiten op het centrale debat. Hieronder volgt een kort overzicht.

¹⁹ Ramsay geeft zelf een voorbeeld van hoe de twee elkaar kunnen aanvullen en er bestaan meerdere onderzoeken die laten zien hoe kwantitatieve data kunnen bijdragen aan interpretatieve lezingen (zie Steward (2003) en Culpeper (2014), bijvoorbeeld), maar een verdere uitweiding op de literatuurwetenschappelijke toepassing wil ik hier achterwege laten.

3.2 Corpus Based Translation Studies

Een van de duidelijkste inspirators van het kwantitatieve vertaalonderzoek is Mona Baker, die in haar artikel 'Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications' (1993) een methodologische verschuiving voorspelt in de vertaalwetenschap; de ontwikkeling van grote digitale corpora die zowel bron- als doeltteksten bevatten en de recente opkomst van analytische technieken in de corpuslinguïstiek maken een geheel nieuwe benadering van het vertaalonderzoek mogelijk (ibid., 234-235). Ze stelt voor om het door Toury geïnitieerde descriptieve normonderzoek – met name naar de hypothetische *universals* of *laws* – op die manier voort te zetten, waarbij losse teksten en individuele voorbeelden vervangen kunnen worden door representatieve verzamelingen en statistische sampling (ibid., 240-242). Het uiteindelijke, overkoepelende onderzoeksdoel dat Baker voorstelt is vrijwel identiek aan Toury's *universal*-concept, namelijk het vaststellen van gemeenschappelijke eigenschappen van vertaalde teksten, om aan de hand daarvan een beter begrip te krijgen van het vertalen zelf (ibid., 243). De hypothetische *universals* die volgens Baker getoetst zouden kunnen worden zijn explicitering, simplificatie, grammaticalisering, het vermijden van herhaling en de overrepresentatie van zowel bron- als doeltaalelementen (ibid., 243). Baker stelt voor om uit te gaan van twee soorten corpora: multibrontalige corpora en corpora bestaande uit vertalingen en originele teksten in de doeltaal. Daarin wordt vervolgens gezocht naar patronen die in verschillende doeltalen voorkomen en/of enkel in vertalingen zichtbaar zijn en niet in originele teksten (ibid., 245). Alleen een voorstel voor de precieze werkwijze ontbreekt in haar uiteenzetting. Ze concludeert: 'What we need is a research methodology and a set of tools that can help us put this program into action' (ibid., 248).

Sindsdien hebben meerdere onderzoekers zich laten inspireren door Bakers voorstellen en zijn de eigenschappen van wat in het Nederlands (meestal schertsend) ‘vertaals’ of ‘vertaliaans’ genoemd wordt uitgebreid onderzocht. Zo hebben verschillende studies aangetoond dat er daadwerkelijk statistisch significante verschillen bestaan tussen vertaalde en originele teksten in dezelfde taal; onder anderen Ilisei et al. (2010), Koppel en Ordan (2011) en Avner et al. (2016) zijn er met behulp van *machine learning* (waarbij algoritmes uit bekende data patronen extraheren als uitgangspunt voor het classificeren van nieuwe data) in geslaagd om vertaalde tekst met grote nauwkeurigheid van originele doeltaaltekst te onderscheiden. Daarnaast zijn er verschillende specifieke eigenschappen aangetoond in vertaalde tekst: Al-Shabab (1996) constateert bijvoorbeeld dat vertalingen een geringere lexicale variatie bevatten dan originele teksten in de doeltaal en Laviosa (1998) laat zien dat vertaalde zinnen gemiddeld een kortere lengte hebben dan originele doeltaalzinnen. Binnen het specialisme spant de Finse productiviteit echter de kroon; naar aanleiding van het project *Translated Finnish and Translation Universals: a study on corpus data* en een conferentie met de titel *Translation Universals – Do they exist?* verscheen een keur aan publicaties, waarvan een deel is opgenomen in het gelijknamige overzicht (Mauranen en Kujamäki 2004). Daarin wordt het bestaan van verschillende *universals* vastgesteld; zo bevestigt Mauranen (ibid., 79) Toury’s *law of interference* (cf. paragraaf XX), laat Pápai (ibid., 160) zien dat Hongaarse vertalingen een significante expliciterende tendens vertonen en toont Eskola (ibid., 96) aan dat doeltaalspecifiek taalgebruik ondervertegenwoordigd is in Finse vertalingen.

Het corpusonderzoek naar de eigenschappen van het ‘vertaliaans’ heeft dus enkele verhelderende inzichten opgeleverd als het gaat om het wetenschappelijke kerndebat rondom de verschillende *universal*-hypothesen, maar bij het zoeken naar een concreet inzetbaar methodologisch uitgangspunt voor een onderzoek naar archaïsering en modernisering in vertalingen levert het helaas weinig praktische handvatten op; de

bovengenoemde onderzoeksverslagen beschrijven vrij precies de uitgangspunten en gebruikte corpora, maar richten zich verder vooral op de resultaten – de presentatie van de exacte analysetechnieken is afwezig of summier. De algemene methodologische inkadering waar Baker aan refereert is in deze hoek dus niet te vinden.

Oakes et al. (2012) proberen met *Quantitative Methods in Corpus-Based Translation Studies: A Practical Guide to Descriptive Translation Research* dit gat te dichten door een uitgebreid overzicht te geven van de courante statistische en analytische methoden in het kwantitatieve vertaalonderzoek, binnen een kader dat zich richt op vertaalwetenschappelijke kwesties in het algemeen en niet langer alleen op *universals*. De bundel schetst globaal drie soorten comparatieve corpora: corpora bestaande uit vertalingen en originele teksten in de doeltaal (cf. het *universals*-onderzoek), corpora bestaande uit parallelle vertalingen van dezelfde tekst (Lewandowska-Tomaszczyck, *ibid.*, 6) en tot slot corpora bestaande uit bron- en doeltteksten (Oakes, *ibid.*, 143-144; Ji, *ibid.*, 58). De voorgestelde analysemethoden gaan uit van verschillende vergelijkingsobjecten, waaronder woordlengte, zinslengte, collocaties, syntactische patronen²⁰, lexicale rijkdom,²¹ *keywords*²² en de formele overlap tussen bron- en doelttekst²³ (Lewandowska-Tomaszczyck, *ibid.*, 6-10; Oakes, *ibid.*, 126-144).

²⁰ Hiervoor is het noodzakelijk om te werken met een gelemmatiseerd corpus, waarbij alle verbogen of vervoegde (of anderszins afwijkende) *tokens* worden gecategoriseerd aan de hand van hun grammaticale basisvorm en/of woordsoort.

²¹ Deze wordt berekend op basis van de *Type token-ratio* – het aantal verschillende woorden in een tekst gedeeld door het totale aantal woorden.

²² Woorden die vaker in een tekst voorkomen dan in vergelijking met een referentiecensus statistisch gezien te verwachten valt.

²³ Deze kan worden vastgesteld met behulp van *n*-grams, variabele sequenties van letters (of hele woorden) Een veelgebruikt voorbeeld is het woord 'trigram', dat bij *n*=3 uiteenvalt in 'tri', 'rig', 'igr', etc. (Zie Eder et al. 2012: 111). De mate van overeenkomst tussen de aanwezige *n*-grams in bron- en doelttekst laat de formele overlap zien (Oakes 2012: 144).

Daarnaast worden allerhande bestaande statistische maten en technieken voorgesteld; van *chi-kwadraat* en *regressieanalyse* tot *profile-based correspondence analysis* en *Euclidian distance*. De uitkomsten van de verschillende casusstudies zijn interessant en inspirerend, maar het grote nadeel van de bundel – althans, met betrekking tot mijn onderzoek – is dat de meeste voorgestelde methoden en technieken

1. uitgaan van gevorderde statistische en programmeervaardigheden (die ik helaas niet bezit), of
2. op zichzelf eenvoudig toe te passen zijn door middel van bestaande hulpprogramma's (dit geldt bijvoorbeeld voor het meten van woord- en zinslengte of lexicale rijkdom), maar te basaal zijn om iets zinnigs te kunnen aantonen met betrekking tot de vertaalnormen rondom modernisering en archaïsering, of
3. een duidelijk en behapbaar handvat bieden, maar uitgaan van zeer specifieke, vooraf vastgestelde tekstkenmerken (zoals Sotov (ibid., 282), die zijn analyse baseert op de drie meest voorkomende theoniem-suffixen in de hindoeïstische Veda's).

Een sprekend voorbeeld van deze problematiek is de analyse van Meng Ji (ibid., 53-72), die het gebruik van archaïsmen onderzoekt in twee twintigste-eeuwse Chinese vertalingen van Cervantes' *Don Quijote*. Dat klinkt in het kader van mijn onderzoek als methodologische inspiratiebron veelbelovend, maar blijkt helaas minder geschikt dan gehoopt. Ji geeft om te beginnen geen duidelijke formele omschrijving van het concept 'archaïsme' en hoe dit tot uitdrukking komt in teksten, maar kondigt aan te zullen zoeken op semantisch, lexicaal en grammaticaal niveau (ibid., 58). De logische vraag is uiteraard: hoe valt dit dan kwantitatief te operationaliseren? Is dat überhaupt mogelijk? Ji (ibid., 60) blijkt echter een troef achter de hand te hebben: een bestaande lijst met in *Don Quijote* voorkomende archaïsmen, afkomstig uit een

literatuurwetenschappelijke monografie, geschreven door Howard Mancing. De volgende stap in haar onderzoek komt alleen impliciet naar voren, maar het lijkt erop dat Ji deze lijst vervolgens handmatig heeft vergeleken met de beide vertalingen. De enige expliciet kwantitatieve fase in de analyse is de daaropvolgende statistische verwerking van de uitkomsten, die een groot deel van het verslag beslaat. Dit is op zichzelf een inventieve en effectieve aanpak, want zo omzeilt ze de formalisatieproblematiek volledig. Daarnaast is het een mooi voorbeeld van de manier waarop een kwalitatieve en kwantitatieve aanpak hand in hand kunnen gaan, maar het is helaas een weinig bruikbaar voorbeeld in het kader van mijn onderzoek. Ten eerste is zo'n bestaande lijst een uitzonderingsgeval en ten tweede is het uiteraard mogelijk om zelf handmatig archaïsmen te identificeren in bron- en doelttekst (cf. Jones en Turner, paragraaf 2.3) en de uitkomsten vervolgens statistisch te analyseren, maar uitgaande van de tijdsinvestering die dat kost, is een aantal van een of twee bronteksten het maximaal haalbare – en twee bronteksten plus vertalingen lijken me niet een ideale basis voor een representatief corpus.

Met andere woorden is er op dit punt in mijn onderzoek sprake van drie methodologische uitdagingen, te weten:

1. Het formaliseren en operationaliseren van de concepten *archaïsering* en *modernisering* als tekstelement, zodat deze kwantitatief uit te lichten en te meten zijn.
2. Het selecteren van een corpus dat substantieel genoeg is om voor representatief door te kunnen gaan – bestaande uit hetzij een combinatie van bron- en doeltteksten, hetzij enkel parallele vertalingen (zie boven).
3. Het vinden van een methodologisch hulpmiddel voor het uitvoeren van een integrale comparatieve corpusanalyse, bij voorkeur zonder gebruikmaking van een bestaande lijst voorgeselecteerde tekstelementen.

Zoals in paragraaf 2.3 naar voren kwam, zijn archaïsering en modernisering potentieel op meerdere tekstniveau's te onderscheiden, maar is de meest in het oog springende en voor de hand liggende marker de woordkeus die een vertaler hanteert. Dat komt goed uit, want vocabulaire is een heel concreet en relatief eenvoudig operationaliseerbaar uitgangspunt. Daarom kies ik ervoor om mijn analyse uit te voeren op woordniveau, in de wetenschap dat ik daarmee mogelijk aanwezige markers op andere niveaus uitsluit.

Dan de samenstelling van het corpus; daarbij is met name de keuze tussen een combinatie van bron- en doelteksten of een parallel vertalingencorpus van primair methodologisch belang – en ook hier kies ik voor een relatief eenvoudig uitgangspunt: een eentalig corpus van parallelle vertalingen in het Nederlands. Het vergelijken van woordenschat in bron- en doelttekst is weliswaar realiseerbaar, maar kan behoorlijk bewerkelijk zijn, vooral als het om verschillende brontalen gaat (en dat hier het geval, cf. hoofdstuk 4). Zo is het bijvoorbeeld mogelijk om een vergelijking te maken op basis van de eerdergenoemde *keywords*, maar daarbij is voor elke brontekst en vertaling in principe een representatief digitaal referentiecensus vereist. Ik heb me daarom beperkt tot een hanteerbaarder versie: een parallel corpus van vertalingen en hervertalingen (zie hoofdstuk 4 voor een corpusbeschrijving).

Tot slot blijkt het dus nog niet zo eenvoudig om als computationele en statistische leek een geschikt hulpmiddel te vinden voor een kwantitatieve analyse. De oplossing vond ik echter toch in Oakes et al., zij het in een wat verrassende hoek: de toepassing van een aantal analysetechnieken en statistische maten afkomstig uit de stylometrie, die beschreven worden door Jan Rybicki in het hoofdstuk 'The Great Mystery of the (Almost) Invisible Translator: Stylometry in Translation' (ibid., 231-248) en die toegankelijk zijn dankzij het softwarepakket *Stylo* (Eder et al. 2016). Voordat ik inga op de inhoud van Rybicki's onderzoek en de software zelf, zal ik hieronder eerst een korte inleiding geven op de stylometrie en de verschillende technieken die

daarbinnen in de loop van de tijd zijn ontwikkeld voor het analyseren en vergelijken van stilistische kenmerken in teksten en die – niet geheel toevallig; ook dit specialisme heeft zich laten inspireren door de corpuslinguïstiek – een tamelijk grote methodologische overlap vertonen met de bovengenoemde *Corpus Based Translation Studies*, al is de oorspronkelijke focus een heel andere.

3.3 Stylometrie

Stylometrie of computationele stilistiek is een vorm van kwantitatieve tekstanalyse die specifiek gericht is op stijl (Eder et al. 2016: 107) en die oorspronkelijk werd ontwikkeld om auteurschap te kunnen verifiëren,²⁴ maar sindsdien ook regelmatig is gebruikt om statistisch significante verschillen en overeenkomsten in stijl tussen teksten of tekstfragmenten van een of meerdere auteurs te meten. Daarbij wordt ervan uitgegaan dat iedere auteur een ‘stilistische vingerafdruk’ achterlaat door middel van het bewuste of onbewuste gebruik van talige elementen (Rybicki 2012, 231). Zo’n kwantitatieve benadering vereist uiteraard een operationaliseerbare definitie van het concept ‘stijl’ en vertrekt idealiter vanuit een duidelijk gedefinieerd idee van alle tekstuele eigenschappen die aan te merken zijn als stilistisch onderscheidend. Opvallend genoeg wordt er binnen de computationele stilistiek relatief weinig aandacht besteed aan het conceptualiseren van het begrip stijl. Hermann et al. (2015) zoeken naar een oplossing voor dit theoretische probleem door vanuit een interdisciplinair-retrospectief overzicht van de conceptualisering van stijl binnen het Duitse, Franse en Nederlandse literatuurwetenschappelijke discours een nieuwe werkdefinitie voor te stellen, die als volgt luidt:

Style is a property of texts constituted by an ensemble of formal features which can be observed quantitatively or qualitatively (ibid., 44).

²⁴ In veel van de secundaire literatuur wordt het onderzoek van Mosteller en Wallace naar de *Federalist Papers* in de jaren zestig van de twintigste eeuw aangeduid als het eerste stylometrische onderzoek, maar in feite kan het kwantificeren van stijl (gericht op de distributie van woordlengte) herleid worden tot de tweede helft van de negentiende eeuw. Mosteller en Wallace waren echter de eersten die gebruikmaakten van computers (Neal et al. 2017, 1).

De voor de hand liggende vraag is natuurlijk om welke ‘formal features’ het precies gaat; Herrmann et al. noemen linguïstische eigenschappen op het niveau van letter- en woordgebruik, syntaxis en semantiek, maar ook tekstuele eigenschappen die het zinsniveau overstijgen, zoals focalisatie en tekstuele macrostructuur (ibid.: 44). Een overzichtelijke (maar noodzakelijkerwijs non-exhaustieve) weergave van de verschillende categorieën tekstuele eigenschappen die in de loop der jaren stylometrisch zijn onderzocht is te vinden in Neal et al. (2017: 11), zie figuur 2.

Category	Description	Examples
Lexical	Divided into character and word-based groups to capture stylistic traits at each level.	<ol style="list-style-type: none"> 1. No. of characters (all, upper, or lower case) 2. No. of digits/white-spaces/special characters 3. No. of words 4. Avg. word length 5. Avg. sentence length in words 6. Vocabulary richness
Syntactic	Capture style in the organization of sentences.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Punctuation frequency 2. Function word frequency 3. No. of sentences beginning with a capital letter 4. Frequency of words with all capital letters
Semantic	Attempts to capture the meaning of words and sentences.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Synonyms 2. Semantic dependencies
Structural	Represents how an author organizes a document.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Paragraph length 2. Indentations 3. Use of greeting and farewell statements 4. No. of words/sentences/characters per paragraph 5. Binary indicator of quotations 6. Binary indicator of URLs in signatures 7. Font size and color
Domain-Specific	May include frequency of keywords or other content-specific information that gives rise to information about the theme of the document.	
Additional Features	Proposed to fit researchers’ needs and can span across multiple levels or stand alone.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Readability metrics 2. Idiosyncratic features 3. Topic models 4. Writeprints models

Figuur 2: Categorisering stylometrisch onderzochte stilistische eigenschappen in Neal et al. (2017) (verkorte weergave, exclusief de rubriek ‘advantages/disadvantages’).

Van Dalen-Oskam (2007) geeft een helder chronologisch overzicht van de ontwikkeling van de belangrijkste technieken of ‘maten’ voor auteursidentificatie, die aan de basis liggen van de stylometrische methodiek. Ik zal de hoofdlijnen ervan hieronder kort weergeven, aangevuld met de recente ontwikkelingen.

Aanvankelijk experimenteerden onderzoekers vooral met het meten van woord- en zinslengte, maar beide gaven matige resultaten met betrekking tot auteursidentificatie; met name woordlengte bleek onbetrouwbaar en hoewel zinslengte indicatief kan zijn voor enkele auteurs- of stijlkenmerken, bleek het meten ervan niet afdoende om auteurs van elkaar te kunnen onderscheiden (ibid., 39-40). Een andere veelgebruikte meetcategorie heeft betrekking op de woordenschat in de tekst; er zijn verschillende manieren ontwikkeld om lexicale rijkdom te meten (Van Dalen-Oskam noemt Yules *K* en de *chi-kwadraattest*), die eveneens indicatief kan zijn voor auteursstijl (ibid., 40-42.). Een breder inzetbare techniek is de zogenaamde *Principal components*-analyse (PCA), waarbij de verschillende factoren die verantwoordelijk zijn voor de variatie in de data teruggebracht tot de paar componenten die de grootste invloed hebben (ibid: 42). Dit klinkt nogal abstract – en dat is het ook – maar het abstraheren en terugbrengen van een grote hoeveelheid data is ook precies de bedoeling van PCA. Factoren die met behulp van PCA uitgelicht kunnen worden zijn bijvoorbeeld zinslengte en interpunctie, maar ook woorden of woordsoorten komen in aanmerking. PCA bestond al langer als statistische methode, maar werd in de stylometrie geïntroduceerd door pionier John Burrows, die daarbij de meest frequente woorden in de door hem geanalyseerde teksten als factor koos (ibid., 42). Deze factor bleek zo effectief bij het opsporen van verschillen tussen auteurs, dat Burrows op basis daarvan zelf een nieuwe methode ontwikkelde voor auteursherkenning, genaamd *Delta*. Bij de toepassing van Delta wordt de statistische afwijking gemeten die twee of meer teksten ten opzichte van elkaar vertonen als het gaat om het gebruik van hoogfrequente woorden (ibid., 44). Het

idee hierachter is dat de woorden die een auteur het vaakst gebruikt – in de regel functiewoorden zonder inhoudelijke betekenis – onbewust worden toegepast, op een manier die nauwelijks te veranderen of te vervalsen is en daarmee de ultieme stilistische vingerafdruk vormen.²⁵ Daarnaast ontwikkelde Burrows twee andere maten genaamd *Zeta* en *Iota* (2007), die gericht zijn op het analyseren van minder frequente woorden en verschillen tussen teksten zichtbaar maken door het uitlichten van *keywords* (ik geef persoonlijk de voorkeur aan de term *voorkeurswoorden*). Deze vormen een manier om een inhoudelijke vergelijking te maken, aangezien de middelfrequente woorden in de regel een grotere betekenisfunctie hebben dan de hoogfrequente woorden (Rybicki 2016, 751).²⁶ Tot slot wordt er sinds een aantal jaar ook binnen de stylometrie veelvuldig gebruikgemaakt van *Natural Language Processing* en *Machine Learning* om auteurs te identificeren; hierbij wordt bijvoorbeeld een trainingsset van teksten met bekende auteurs voorgelegd aan een algoritme, dat zelfstandig relevante *classifiers* identificeert die de verschillende auteurs van elkaar onderscheiden. Vervolgens worden diezelfde classifiers toegepast op een corpus met onbekende auteur(s) (Rybicki 2012., 231).

De verschillende stylometrische methoden zijn in de loop der jaren veelvuldig en met succes ingezet bij vraagstukken rondom auteursidentificatie; zo weten Van Dalen-Oskam en Van Zundert (2007) met behulp van de analyse van woordfrequentie en lexicale rijkdom de tekstverdeling vast te stellen tussen de twee verschillende auteurs van de Middelnederlandse Arthurroman *Walewein*. Omgekeerd laat Van Dalen-Oskam (2014) met behulp van woordfrequentieanalyse zien dat er in het gezamenlijke werk

²⁵ Zie bijvoorbeeld het blogartikel 'Stylometry and pastiche. A case study from French crime fiction', (2015) door de Duitse onderzoeker Christof Schöch, die met behulp van Delta aantoonde dat het imiteren van stijl op dit niveau vrijwel ondoenlijk is.

²⁶ In hoofdstuk 5 zal ik nader ingaan op de details van de maten *Delta* en *Zeta*, die ik zelf toepas bij mijn analyse.

van de achttiende-eeuwse schrijvers Betje Wolff en Aagje Deken geen duidelijke scheidslijn vastgesteld kan worden, in weerwil van het gerucht dat beiden een verschillende stijl hanteerden en elk een gedeelte van de gezamenlijk uitgebrachte briefromans voor hun rekening namen. Twee casussen die het nieuws haalden waren die rondom de ‘debuten’ van Robert Galbraith en Elena Ferrante; Galbraith werd door Juola (2013) onmaskerd als pseudoniem van Joanne Rowling en megabestsellerauteur Ferrante blijkt in werkelijkheid (of in elk geval naar alle waarschijnlijkheid) de Italiaanse schrijver Domenico Starlone (Savoy 2018).

Hoewel stylometrische technieken dus vooral gebruikt worden in de zoektocht naar en vraagstukken rondom geestelijke vaders en moeders, zijn er ook andere metadata die een correlatie vertonen met stilistische tekstkenmerken, zoals genre, temporele context of gender (Eder et al. 2016, 107). Zo onderscheidt Jan Rybicki (2016) met behulp van Zeta typisch (of liever gezegd: stereotypisch) woordgebruik in negentiende- en twintigste-eeuwse romans van mannelijke en vrouwelijke auteurs en onderzoekt Corina Koolen (2018) in het kader van het project *The Riddle of Literary Quality* in haar dissertatie de correlatie tussen (en de perceptie van) gender, stijl en literaire kwaliteit.

Daarnaast is er een handjevol publicaties waarin stylometrische technieken worden ingezet bij vertaalwetenschappelijke vraagstukken, allemaal van de hand van Rybicki, die bij mijn weten de enige binnen het veld is die zich bezighoudt met vertaling (niet geheel toevallig overigens, want hij is zelf een ervaren literair vertaler). De meest opzienbarende daarvan is het in Oakes et al. gepubliceerde ‘The Great Mystery of the (Almost) Invisible Translator’ (2012, cf. paragraaf 3.2), waarin hij Venuti’s observaties over het taboe op vertalerszichtbaarheid (1995) onderbouwt met een stylometrische analyse van de vertaling van vijftig verschillende romans van elf Engelse, Franse en Italiaanse auteurs door twintig verschillende vertalers. Een statistische vergelijking

van de hoogfrequente woorden in de vertalingen met behulp van Burrow's Delta resulteert bij het grootste gedeelte van zijn corpus in een duidelijke groepering op basis van auteur, zonder enig spoor van de vertalers (Rybicki 2012, 245).²⁷ De enige vertalers die zichtbaar worden in de resultaten zijn degenen die in hoge mate gebruikmaken van weglatingen of aanpassingen (ibid., 246). Rybicki merkt in zijn conclusie wel op dat de focus op hoogfrequente woorden in het geval van vertalingen mogelijk niet de juiste is voor het zichtbaar maken van eventuele verschillen in de gehanteerde stijl, vooral als het om parallelle vertalingen gaat:

The consistent tendency of the various translations in the diagrams presented in this paper to cluster by author [...] rather than by translator might in fact indicate that Delta has its content-conscious side, which becomes more influential in studies of translations, because two translations of the same text into the same language share much more than any other two literary texts written in the same language. (Ibid.)

Rybicki concludeert dat Burrow's methodes *Iota* en *Zeta* mogelijk geschikter zijn bij het onderscheiden van vertalersstijl, aangezien die focussen op de lexicaal-inhoudelijke verschillen tussen teksten (ibid.).²⁸

In de hierop volgende analyse zal ik de proef op de som nemen en zowel *Delta* als *Zeta* toepassen op de woordenschat in een corpus bestaande uit parallelle vertalingen; de helft daarvan is (met een enkele uitzondering) gepubliceerd binnen enkele jaren na het uitkomen van de desbetreffende brontekst, de andere helft bestaat uit hervertalingen,

²⁷ Rybicki merkt daarbij fijntjes op: 'Stylometric translator invisibility goes somewhat against the grain of one of the main occupations of translation studies; after all, the entire field deals, among other things, with how translators distort the original – as evidenced by term such as "translator's traces" or Berman's "deforming tendencies"' (ibid.,246).

²⁸ Ik kom hierop terug in paragraaf 5.2.

gepubliceerd in het afgelopen decennium. De eerstgenoemde groep *vertegenwoordigt* dus in feite de bronteksten als het gaat om veronderstelde archaische woordenschat en heeft in de analyse de functie van referentiepunt (een nulmeting, als het ware). Dit betekent overigens niet dat ik ervan uitga dat de eerste vertalingen de brontekstveroudering objectief en een-op-een representeren. Het is immers mogelijk dat inmiddels verouderde brontekstelementen niet of anders zijn overgenomen in de eerste vertaling – of, andersom, dat de woordkeuzes in de eerste vertalingen verouderd aandoen, terwijl de corresponderende brontekstformuleringen niet duidelijk archaisch zijn; talen veranderen niet per definitie in hetzelfde tempo.

De gedachte achter het gebruik van Delta en Zeta zelf is als volgt: als de hervertalers in mijn corpus vergaande functionele en/of inhoudelijke aanpassingen hebben aangebracht in de tekst (bijvoorbeeld door het gebruik van vergaande modernisering), kan dit met behulp van Delta aangetoond worden (cf. de uitzonderingen in het ‘onzichtbare vertalerscorpus’ van Rybicki). Als de overeenkomsten in de hoogfrequente woordenlijst daarentegen duidelijk groter zijn dan de verschillen, biedt Zeta een manier om in het middelfrequente woordgedeelte eventuele verschillen in vocabulaire tussen de eerste vertalingen en hervertalingen te onderzoeken; als er sprake is van een significant gebruik van tijddeictische markers op dit niveau, kan dat met behulp van voorkeurswoordenlijsten zichtbaar gemaakt worden (cf. Rybicki 2016, 751 en Rybicki 2012, 246).

Hieronder zal ik eerst een beschrijving geven van het te analyseren corpus, waarna een nadere uitleg volgt van Delta en Zeta, inclusief een overzicht van de gebruikte functies in *Stylo*.

4. Corpus

4.1 Corpusselectie

Het kerncorpus dat ik voor dit onderzoek heb samengesteld, bestaat uit de eerste vertalingen en bijbehorende hervertalingen van acht Europese en een Amerikaanse roman die oorspronkelijk zijn verschenen in de jaren 1925-1955. De eerste vertalingen werden gepubliceerd tussen 1931 en 1958 en de hervertalingen tussen 2009 en 2017 (zie tabel 1 voor een overzicht). De combinatie van verschillende brontalen (Duits, Frans, Engels en Nieuwgrieks) verhoogt de representativiteit van het corpus en voorkomt of beperkt naar ik hoop mogelijk vertekeningen in de resultaten, veroorzaakt door eventuele brontaalspecifieke factoren (cf. Altintas et al 2007, 377)

Ik heb gestreefd naar de selectie van een corpus dat representatief is als vergelijkingsmateriaal voor de situatie bij het vertalen van *Kallocalain*. Idealiter zouden dus alle bronteksten en eerste vertalingen grofweg ergens tussen 1940 en 1950 verschenen zijn (zodat de vertalingen een duidelijke synchrone afspiegeling vormen van een – aan te nemen – consistent register in de bronteksten) en zouden de bijbehorende hervertalingen van recente datum zijn (en daarmee representatief voor de huidige vertaalnorm in hervertalingen). De werkelijkheid bleek helaas iets weerbarstiger. De grootste beperkende factor was het feit dat er uit de periode 1940-1945 nauwelijks vertalingen te vinden zijn – de oorzaak daarvan is evident. Ook in de rest van de jaren veertig blijft de impact van de Tweede Wereldoorlog merkbaar. Om toch tot een enigszins substantieel corpus te komen, heb ik moeten uitwijken naar de jaren dertig en vijftig.²⁹

²⁹ Woolfs *Mrs. Dalloway* (1925) vormt een uitzondering, maar aangezien de eerste vertaling in 1948 gepubliceerd werd, heb ik deze tekst toch opgenomen.

Brontekst	Vertaling 1	Vertaling 2
<i>Mrs. Dalloway</i> Virginia Woolf 1925	<i>Mrs. Dalloway</i> Nini Brunt 1948	<i>Mevrouw Dalloway</i> Boukje Verheij 2013
<i>La Peur</i> Gabriel Chevallier 1930	<i>Angst</i> Marie Vos 1937	<i>Heldenangst</i> Prescilla van Zoest 2009
<i>Die Gang vor der Hunde</i> Erich Kästner 1931	<i>Fabian</i> Theun de Vries 1932	<i>Naar de haaien</i> Maaike Bijnsdorp en Lucie Schaap 2014
<i>Vol de nuit</i> Antoine de Saint-Exupéry 1931	<i>Nachtvlucht</i> Adriaan Viruly 1931	<i>Nachtvlucht</i> Hetty Renes 2017
<i>Beichte eines Mörders, erzählt in einer Nacht</i> Joseph Roth 1936	<i>Biecht van een moordenaar, in een nacht verteld</i> Reinier Sterkenburg 1937	<i>Biecht van een moordenaar, verteld in één nacht</i> Elly Schippers en Els Snick 2016
<i>Ungeduld des Herzens</i> Stefan Zweig 1939	<i>Het onberaden medelijden</i> Reinier Sterkenburg 1939	<i>Ongeduld</i> Janneke van der Meulen 2010
<i>The Lost Weekend</i> Charles Jackson 1944	<i>Het verloren weekend</i> Clara Eggink 1947	<i>Het verloren weekend</i> Johannes Jonkers 2014
<i>Ho Christos xanastaurōnetai</i> Nikos Kazantakis 1952	<i>Christus wordt weer gekruisigd</i> André Noorbeek 1952	<i>Christus wordt weer gekruisigd</i> Hero Hokwerda 2016
<i>Maigret tend un piège</i> Georges Simenon 1955	<i>Maigret en de maniak van Montmarte</i> Halbo Kool 1958	<i>Maigret zet een val</i> Anne van Straaten 2016

Tabel 1: Corpusoverzicht. Voor de volledigheid zijn de bronteksten eveneens vermeld.

Ik heb het jaar 1958 als bovengrens gehanteerd voor de eerste vertalingen, omdat een tijdsspanne van zestig jaar me voldoende leek om te kunnen aannemen dat er in de tussentijd een significante hoeveelheid taalveranderingen heeft plaatsgevonden.

Het resulterende corpus (zie tabel 1) bevat alle uit de genoemde periodes afkomstige romans en (her)vertalingen die ik kon vinden met behulp van de catalogus van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, die de mogelijkheid biedt om op systematische wijze door verschillende decennia heen te zoeken naar Nederlandse vertalingen en hun bijbehorende bronteksten.³⁰ Het kiezen van eerdere decennia – eeuwen zelfs – was uiteraard een mogelijkheid geweest, evenals de keuze voor vroegere hervertalingen, maar hoe breder het diachrone kader, des te groter ik de kans inschatte dat er toch sprake zou zijn van wisselende vertaalnormen met betrekking tot archaïsering en modernisering, met als gevolg een onduidelijk en dus voor mijn doeleinden onbruikbaar beeld.³¹

Naast dit kerncorpus heb ik een referentiecorpus gehanteerd, bestaande uit acht vertalingen van hedendaagse romans, die een hedendaagse algemene vertaalnorm representeren. Concreter verwoord: ik ga ervan uit deze vertalingen kunnen dienstdoen als

³⁰ De aanwezige bibliografische informatie in deze catalogus is naar alle waarschijnlijkheid niet uitputtend, maar het was de meest volledige bron die ik tot mijn beschikking had (ter vergelijking: UNESCO's database Index Translationum geeft voor de periode 1930-1958 slechts zeven gepubliceerde Nederlandse vertalingen, die geen van alle te koppelen zijn aan een hedendaagse hervertaling). Zoals Koster (1999, 72) aangeeft: 'Wie iets te weten wil komen over de statistieken van de vertaalstromen – voor zover het boekvertalingen betreft – vanuit en naar het Nederlandse taalgebied zal of zeer uitgebreid onderzoek moeten doen of genoeg moeten nemen met het her en der verzamelde en gepubliceerde materiaal.'

³¹ Vertaalhistorisch gezien vormen juist die fluctuerende normen een interessant onderwerp, maar dat is iets voor een ander onderzoek en valt helaas buiten de reikwijdte van deze scriptie. Zie voor een vertaalhistorische vergelijking van normen in de jaren 1960-'62 en 2009-'11 de masterscriptie van Marieke Wilmink (2012).

normatief referentiepunt voor een ‘modern taalgebruik’ in Nederlandse vertalingen dat correspondeert met het taalgebruik in oorspronkelijk Nederlandse romans en waartegen de hervertalingen afgezet kunnen worden.

Het gaat om de volgende teksten:

Andrea Bajani, *Wie houdt dan stand?* Vert. Yond Boeke en Parry Krone, 2010.

Tomas Espedal, *Tussen April en september*. Vert. Marianne Molenaar, 2017.

Bodo Kirchoff, *Wedervaring*. Vert. Josephine Rijnaarts, 2017.

Louis Krüger, *Een basis over de grens*. Vertaald door Louis Krüger. 2017.

Édouard Louis, *Geschiedenis van geweld*. Vert. Jan-Pieter van der Sterre en Reintje Ghoos, 2017.

Mike McCormac, Mike. *Dag der zielen*. Vert. Robbert-Jan Henkes, 2017.

Emily Ruskovich, *Idaho*. Vert. Peter Bergsma, 2017.

Jesmyn Ward, *Het lied van de geesten*. Vert. Harm Damsma en Niek Miedema, 2018.³²

³² De selectie van dit corpus was grotendeels arbitrair; de vertalingen zijn in digitale versie verstrekt door de bij het hervertalingencorpus betrokken uitgeverijen, met als enige criterium dat de eerste druk niet ouder zou zijn dan tien jaar.

4.2 Corpuspreparatie

Een voorwaarde voor het kunnen uitvoeren van een computationele analyse is een digitaal corpus dat bestaat uit platte tekst (in het geval van *Stylo* gecodeerd in UTF-8). Van geen van de eerste vertalingen was echter een elektronische versie beschikbaar. Daarom heb ik de boeken aangeschaft of geleend, gescand en vervolgens met behulp van optische tekenherkenningssoftware (OCR) omgezet in tekstbestanden. Dit klinkt vrij eenvoudig, maar het is in werkelijkheid een nogal arbeidsintensief proces, omdat de honderden pagina's tekst vervolgens handmatig gecorrigeerd dienen te worden – OCR-software is helaas niet onfeilbaar en beschadigingen, vlekken of stugge boekruggen zorgen voor vertekeningen in de scans. Daarnaast heb ik de spelling gemoderniseerd, omdat in onbruik geraakte spellingsvarianten (zoals *heusich* en *heele*) en werkwoordvervoegingen (zoals *wiesch*, waar we tegenwoordig *waste* schrijven) een lexicale vergelijking in de weg stonden en een orthografische analyse me niet erg relevant leek.³³ Ik heb me hierbij beperkt tot de schrijfwijzen die in het Groene Boekje en/of de Van Dale niet meer voorkomen. Zie voor een overzicht van de aanpassingen appendix A. Archaïsche vormen die nog steeds gelden als officiële spellingsvarianten heb ik juist behouden, ervan uitgaande dat deze de vertalers wel ter beschikking stonden als temporeel-deictische markers. Het gaat hier om vormen als *lei* (verleden tijd van *liggen*), *elkander*, *neen*, *nedervallen*, *gij zoudt*, *om onzentwillen*, *tevree*, *haar* (vrouwelijk meervoud) en *saamgeknepen*. Ik heb ervoor gekozen om geen lemmatisering toe te passen op het corpus, omdat ik juist geïnteresseerd ben in de specifieke gebruikte woordvormen.

³³ Ik achtte de kans dat de hervertalers archaïsche spelling zouden gebruiken zeer klein (en dit bleek ook niet het geval); ik heb voor de zekerheid echter de ongemoderniseerde bestanden bewaard.

Dankzij de welwillendheid van alle betrokken uitgeverijen, die me de hervertalingen in elektronische vorm hebben gestuurd, konden deze vrij eenvoudig omgezet worden in platte tekstbestanden. Bij alle teksten heb ik paratekstuele informatie (voor- of na-woorden, titelinformatie, colofons en paginanummers) verwijderd.

5. Methoden

Stylo is een softwarepakket voor de statistische software en programmeertaal *R*, ontwikkeld door het internationale onderzoeksteam Computational Stylistics Group, met als doel het toegankelijk maken van een aantal stylometrische technieken – zowel voor ervaren programmeurs als voor leken (Eder et al. 2016). Met behulp van de aanwezige Graphical User Interface is het mogelijk om in corpora in verschillende Europese talen (waaronder het Nederlands) op eenvoudige wijze verschillende soorten analyses uit te voeren aan de hand van flexibele parameters. Hieronder zal ik een overzicht geven van de verschillende soorten functies, grafische output en gehanteerde parameters die ik gebruik bij mijn analyse.

5.1 Methode 1: *Delta*

Stylo heeft voor het meten van de lexicale afstand tussen twee of meer teksten verschillende methoden geïncorporeerd die een variatie zijn op Burrows' *Delta* (2002). Burrows' *Delta* gaat uit van de tekst als 'bag of words' en benadert woorden dus als een heterogene verzameling data, zonder de zinscontext daarbij in beschouwing te nemen. Het principe is vrij eenvoudig: de frequentie van elk uniek woord wordt per tekst geteld, waarna de resultaten van de verschillende teksten tegen elkaar afgezet worden, op basis van een te selecteren aantal hoogfrequente woorden. Om ervoor te zorgen dat verschillen in tekstlengte geen vertekening veroorzaken en de gehele uitkomst evenmin bepaald wordt door een klein aantal zeer hoogfrequente woorden, wordt hierbij gebruikgemaakt van een zogenaamde *z-score* (Evert et al. 2017, ii6). De *z-score* is een relatieve, genormaliseerde statistische weergave die aangeeft hoe ver de frequentie van een woord in een tekst afwijkt van de gemiddelde frequentie van datzelfde woord in

het hele corpus. Het berekenen van de z-score gebeurt op basis van de volgende formule:

$$z(f_i(T)) = \frac{f_i(T) - \mu_i}{\sigma_i}$$

waarbij $f_i(T)$ de absolute frequentie is van woord i in een tekst, μ_i de gemiddelde frequentie van datzelfde woord in het gehele corpus en σ_i de standaarddeviatie (Rybicki 2012, 232).³⁴ Aan de hand daarvan wordt Delta berekend, door Burrows (2002) zelf gedefinieerd als ‘the mean of the absolute differences between the z-scores for a set of word-variables in a given text-group and the z-scores for the same set of word-variables in a target text’. Dit gebeurt aan de hand van de volgende formule, waarbij T , T_1 (etc.) de verschillende teksten zijn en n het totale aantal woorden is (Rybicki 2012: 232):

$$\Delta(T, T_1) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n |z(f(T)) - z(f(T_1))|$$

De teksten die op basis hiervan de kleinste *Delta-afstand* vertonen, hebben wat woordfrequentie betreft de grootste overeenkomst.

Naast Burrows’ Delta biedt Stylo dus verschillende varianten op deze analysemethode, maar deze geven een overeenkomstig resultaat (zo blijkt uit een aantal testrondes en uit Eder en Rybicki 2011, 316), dus ik laat ze hier verder buiten beschouwing.³⁵

³⁴ Zie voor een uitgebreider wiskundige en statistische uitleg van deze en de volgende formule Evert et al. (2017).

³⁵ Zie voor een overzicht van verschillende Delta-varianten en de achterliggende wiskundige principes eveneens Evert et al. (2017).

De afstanden die Delta genereert, kunnen op verschillende manieren worden verwerkt en weergegeven, waarvan ik de volgende gebruik:

Clusteranalyse

In de boomdiagrammen die Stylo genereert door middel van *clusteranalyse*, worden de Delta-afstanden tussen teksten weergegeven met behulp van vertakkingen; hoe dicht teksten op zowel de horizontale als de verticale as bij elkaar liggen, des te groter de lexicale overeenkomst.

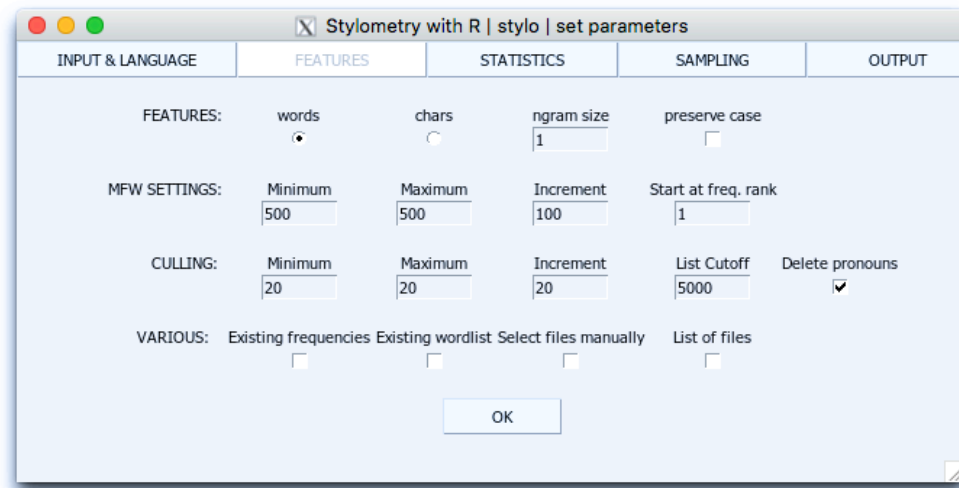
Bootstrap Consensus Tree

In een *Bootstrap Consensus Tree* kunnen de resultaten van meerdere clusteranalyses met verschillende parameters worden samengevat. Deze visuele output is mogelijk iets minder informatief dan het clusterdiagram, aangezien er geen numerieke schaal weergegeven wordt en het diagram een organischer vorm heeft, maar daartegenover staat dat de *Bootstrap Consensus Tree* als gemiddelde van verschillende tests een betrouwbaarder resultaat biedt (Eder et al. 2012: 113 f.).

Daarnaast is het mogelijk om *Principal Components*-analyse en een aantal andere vergelijkbare methoden toe te passen voor het bewerken van de Delta-resultaten, maar deze leveren niet veel meer relevante informatie op dan bovengenoemde output, dus ik maak er geen gebruik van.

5.1.1 Gehanteerde parameters bij Delta

Hieronder volgt een korte uitleg van de belangrijkste parameters die ik heb gehanteerd bij het gebruik van de Delta-analyse (zie figuur 3 voor enige visuele ondersteuning).

Figuur 3: Stylo's Graphical User Interface, Features-tab, voorbeeldweergave.

N-grams

In stylometrische analyses wordt gewoonlijk gebruikgemaakt van zogenaamde *n-grams*, waarbij *n* voor een in te vullen cijfer staat. Het soort *n-gram* bepaalt of de corpustekst opgesplitst wordt in woorden of letters, de ingestelde grootte is bepalend voor de manier waarop deze in de analyse worden behandeld; bij $n=3$ wordt de tekst opgeknipt in overlappende sequenties van drie letters of woorden (cf. paragraaf 3.3) Mijn interesse gaat uit naar gehele woorden, omdat deze in de tekst als zelfstandige tijddeictische eenheden functioneren. Ik heb in de resultaten alleen de uitkomsten van *unigrams* opgenomen, omdat *bigrams* en *trigrams* weliswaar in iets grotere Delta-afstanden resulteerden, maar verder weinig nieuwe informatie opleverden.

MFW-settings

Er bestaat geen consensus over de ideale lengte van de lijst met hoogfrequente woorden als basis voor een Delta-analyse, maar zowel Rybicki en Eder (2011) als Van Dalen-Oskam (2014) geven aan dat een lijst van tussen de duizend en twee- of drieduizend woorden betere resultaten geeft dan de veel lagere aantallen die Burrows zelf aanvankelijk gebruikte. De clusteranalyse zal ik daarom uitvoeren op basis van de tweeduizend meest frequente woorden en de Bootstrap Consensus Tree op basis van de duizend tot drieduizend meest frequente woorden (met de optie *increment* ingesteld op honderd woorden, zodat elke opeenvolgende analyse honderd hoogfrequente woorden extra bevat).

Culling

Met behulp van de optie *Culling* is het mogelijk om te specificeren in welk percentage van de corpusteksten hoogfrequente woorden moeten voorkomen om meegenomen te worden in de Delta-berekening. Dit betekent dat het mogelijk is om zeer brontekst-specifiek vocabulaire (zoals namen van personages of concepten die sterk verbonden zijn aan de narratieve structuur) uit te sluiten. Op die manier kan voorkomen worden dat eerste vertalingen en hervertalingen clusteren enkel en alleen op basis van tekstwereldreferenties. Ik gebruik een cullingspercentage van 12%, zodat de in de berekening opgenomen woorden in minimaal drie van de 26 corpusteksten voorkomen. Daarnaast is het mogelijk om persoonlijke voornaamwoorden buiten beschouwing te laten, die over het algemeen meer informatie geven over tekstwereld dan over stijl (Rybicki 2012: 233).

Sampling

Om vertekening veroorzaakt door verschillen in tekstlengte te voorkomen, is het verstandig om steeds samples van gelijke grootte met elkaar te vergelijken. In Stylo is het mogelijk om een samplegrootte in te stellen op basis van het woordaantal in de kortste corpustekst. In dit geval zijn dat de beide vertalingen van *Vol de nuit*, met elk afgerond 20.000 woorden. Op basis daarvan analyseert Stylo uit elke tekst één willekeurig sample (*random sampling*), of zoveel mogelijk samples per tekst (*normal sampling*), afhankelijk van gekozen instelling. Het nadeel van random sampling is een enigszins arbitraire output, aangezien het corpus slechts deels geanalyseerd wordt; het nadeel van normal sampling is een onoverzichtelijke of slecht leesbare output, omdat alle samples worden weergegeven in één diagram.

5.2 Methode 2: Zeta

Met behulp van Zeta kan, zoals vermeld in paragraaf 3.3, het typerende lexicon in twee corpora (bestaande uit een of meerdere teksten) worden vergeleken. Anders dan Delta gaat deze methode niet uit van woordfrequentie; Zeta deelt de te analyseren teksten op in segmenten en registreert vervolgens de spreiding van elk woord binnen de twee afzonderlijke corpora, door te tellen in hoeveel segmenten het woord minimaal eenmaal voorkomt (Schöch et al 2018, web). Geabstraheerd valt Burrow's Zeta als volgt weer te geven:

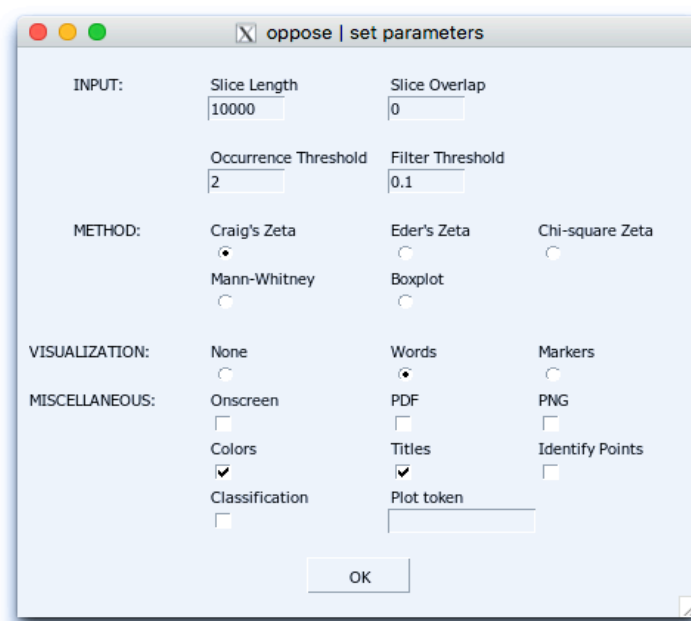
$$Z_t = sp_t(G_1) - sp_2(G_2)$$

waarbij t een term uit het corpusvocabulaire is, sp de segmentproportie van die term en G de groep teksten die geanalyseerd wordt (ibid.)

De Zeta-analyse resulteert voor beide corpora in lijsten met woorden die in een significant hogere proportie voorkomen dan in het andere corpus; zogenaamde *keywords* of voorkeurswoorden, die vergeleken met Delta vrij specifieke informatie geven over de inhoudelijke of stilistische tekstkenmerken. Stylo biedt de mogelijkheid om de output van Zeta eveneens weer te geven in diagrammen, maar ik ben vooral geïnteresseerd in deze woordenlijsten, omdat die potentieel veel meer inhoudelijke informatie verschaffen over de tijdsindex in de hervertalingen.

Stylo heeft Zeta geïncorporeerd in verschillende varianten op Burrows' versie. Ik heb gekozen voor het gebruik van Craigs Zeta; de andere versies bieden overeenkomstige woordenlijsten in een iets variërende volgorde, maar de precieze volgorde is mijns inziens minder informatief dan de voorkeurswoorden zelf.

De GUI van deze functie kan worden opgeroepen met behulp van het commando `oppose()`, waarna ook hier de samplegrootte kan worden ingesteld (zie figuur 4); ik gebruik opnieuw samples van 20.000 woorden. Daarnaast is het mogelijk om een drempel in te stellen voor woorden die zeer beperkt voorkomen in het corpus en om een drempel in te stellen voor de statistische significantie van de voorkeurswoorden. Ik gebruik voor de *occurrence threshold* de standaardwaarde van 2 en voor de *filter threshold* een waarde van 0,27.

Figuur 4: Stylo's GUI voor de functie `oppose()`, voorbeeldweergave.

Op basis van deze parameters genereert Stylo voorkeurswoordenlijsten van rond de 100 woorden, wat een behapbare hoeveelheid is voor de volgende stap: een handmatige vergelijking van de van de resultaten per corpus (ter vergelijking: de standaardwaarde 0,1 resulteert in lijsten van meer dan 700 woorden).

Ik zal het corpus van hervertalingen allereerst vergelijken met de eerste vertalingen om te zien in hoeverre ze afwijken van het 'oorspronkelijke' archaische register dat deze representeren. Daarna zal ik ze vergelijken met het referentiec corpus (de

vertalingen van moderne bronteksten) dat de algemene norm representeert rondom register in hedendaagse vertalingen (cf. paragraaf 2.1). De door Zeta gegenereerde woordenlijsten zal ik tot slot gebruiken als parameter voor een nieuwe Delta-analyse (cf. Eder et al. 2017, 27); daaruit volgt een grafische clusterweergave die indicatief is voor de corpusverbanden op basis van de vastgestelde voorkeurswoorden (dit klinkt mogelijk wat abstract, maar ik kom er in paragraaf 6.3 specifieker op terug).

6. Resultaten en discussie

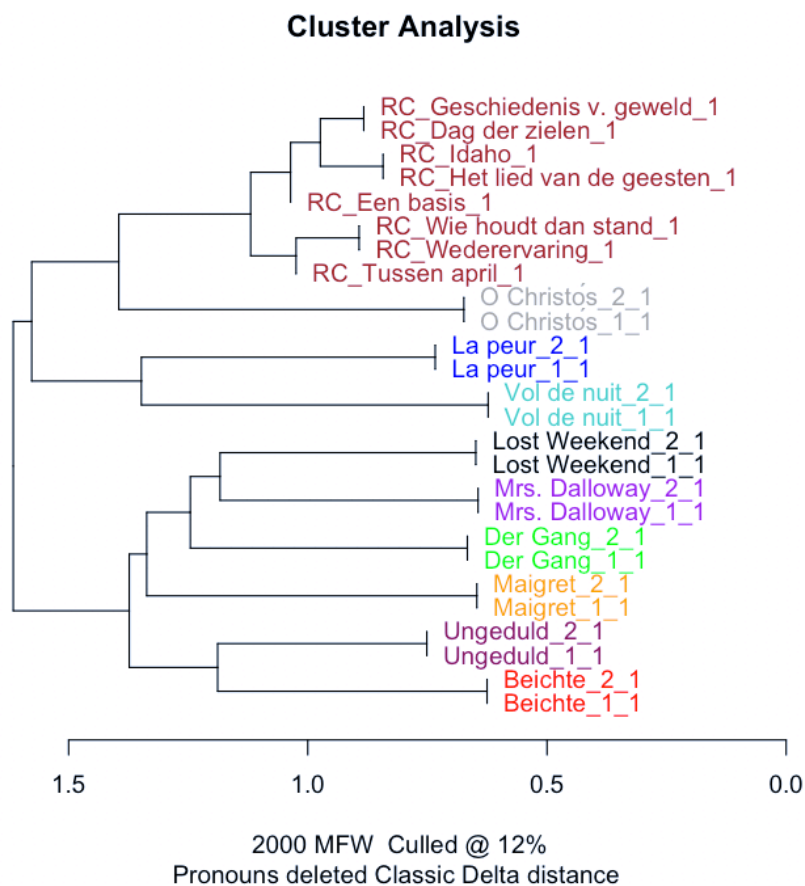
Dit hoofdstuk bevat de resultaten uit de Delta- en Zeta-analyse, aan de hand waarvan ik een licht hoop te werpen op de vraag welke moderniserende of archaïserende strategieën gehanteerd zijn in mijn hervertalingencorpus en welke achterliggende operationele en initiële normen hieruit afgeleid kunnen worden. Zoals vermeld aan het eind van paragraaf 3.3 gebruik ik Delta om uit te zoeken of mijn hervertalingencorpus blijkt geeft van vergaande functionele en/of inhoudelijke lexicale aanpassingen als het gaat om hoogfrequente woorden. Als de eerste vertalingen en bijbehorende hervertalingen in de resultaten een duidelijke onderlinge clustering vertonen is daar hoogstwaarschijnlijk geen sprake van (cf. Rybicki 2012). Als de hervertalingen daarentegen clusteren met andere teksten dan hun respectievelijke eerste vertalingen, dan zou dit kunnen wijzen op een extreme vertaalstrategie, zoals een hoge mate van modernisering. De voorkeurswoorden die resulteren uit de Zeta-analyse bieden vervolgens de mogelijkheid om eventuele tijddeictische verschillen tussen de hervertalingen en de eerste vertalingen respectievelijk het referentiecorpus nader te onderzoeken.

In de hypothese die ik heb geformuleerd in paragraaf 2.1 en heb uitgediept in paragraaf 2.3, ging ik ervan uit dat de hervertalingen in mijn corpus zich op operationeel niveau houden aan de door Jones en Turner geïdentificeerde engelstalige norm – *minimale modernisering* – en daarmee voldoen aan de algemene *acceptabele* initiële Nederlandse vertaalnorm die ik veronderstel naar aanleiding van de perifere positie van vertalingen in het Nederlandse literaire systeem. Op basis daarvan verwacht ik dat de resultaten uit Delta geen grote uitschieters zullen vertonen die duiden op een extreme strategie, maar dat de eerste vertalingen en bijbehorende hervertalingen enige vorm van clustering zullen laten zien. Daarnaast verwacht ik dat de voorkeurswoordenlijsten van de hervertalingen uit de Zeta-analyse ten opzichte van de eerste vertalingen

een duidelijke maar niet extreme tendens vertonen in de richting van stilistische modernisering. Tot slot verwacht ik dat het verschil in Zeta-resultaten ten opzichte van het referentiecorpus vooral gebaseerd is op tijddeictische referenties aan de tekstwereld – met andere woorden: dat de voorkeurswoordenlijst van de hervertalingen vooral archaïsche concepten bevat (zoals *telegram* of *typemachine*) en weinig archaïsche registerkeuzes. Dit betekent namelijk dat de stijl wel gemoderniseerd is, maar de inhoud niet, wat een aannemelijk patroon is bij minimale modernisering.

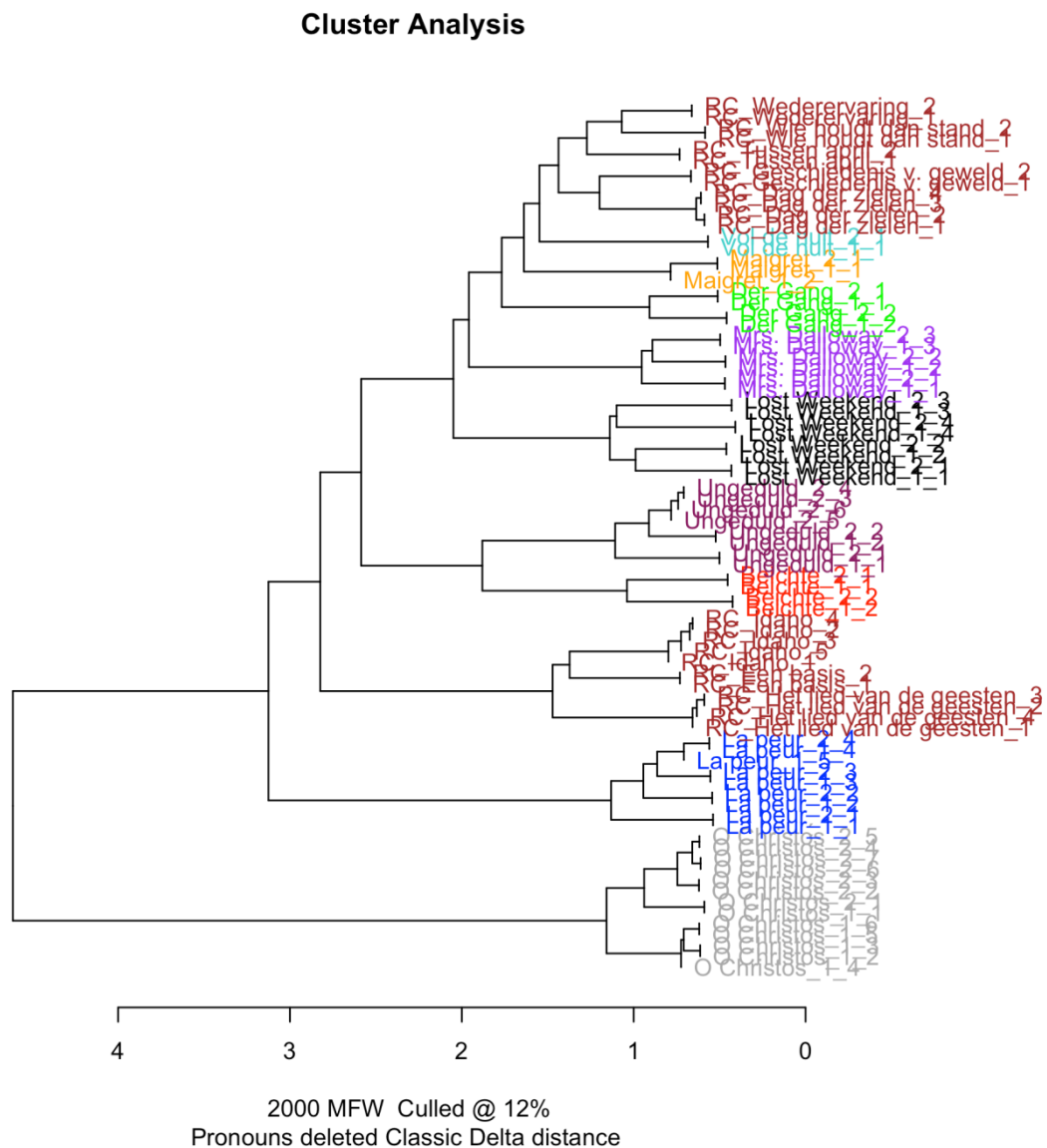
6.1 Resultaten Delta

In figuur 5 zijn de resultaten te zien van een eerste clusteranalyse. De eerste vertalingen en hervertalingen zijn respectievelijk aangeduid met *_1* en *_2* achter de brontekstitel. De extra *_1* aan het eind van alle labels is automatisch gegenereerd door Stylo en geeft aan dat ik hier gebruik heb gemaakt van *random sampling*, waarbij voor elke tekst steeds één sample van 20.000 woorden is geselecteerd.

Figuur 5: Clusterdiagram 1, random sampling. Hoe dichters een vertakking bij $\Delta=0,0$ komt, des te groter de gelijkenis tussen twee teksten.

Random sampling geeft (zoals vermeld in paragraaf 5.1.1) een enigszins arbitrair beeld van de clustering – elke nieuwe analyseronde met een andere selectie geeft een iets andere output, zo blijkt ook uit een aantal testrondes – maar de bovenstaande grafiek is desalniettemin representatief voor één constante: de eerste vertalingen en hervertalingen clusteren in elke output samen, onafhankelijk van de samples, en ook de controleteksten clusteren duidelijk samen (nu eens in één groep, dan weer in losse groepen). Dit is eveneens zichtbaar in figuur 6, waarin de corpusteksten in hun geheel zijn geanalyseerd, elk in zoveel samples van 20.000 woorden als de tekstlengte toelaat.

Figuur 6: clusteranalyse, normal sampling.

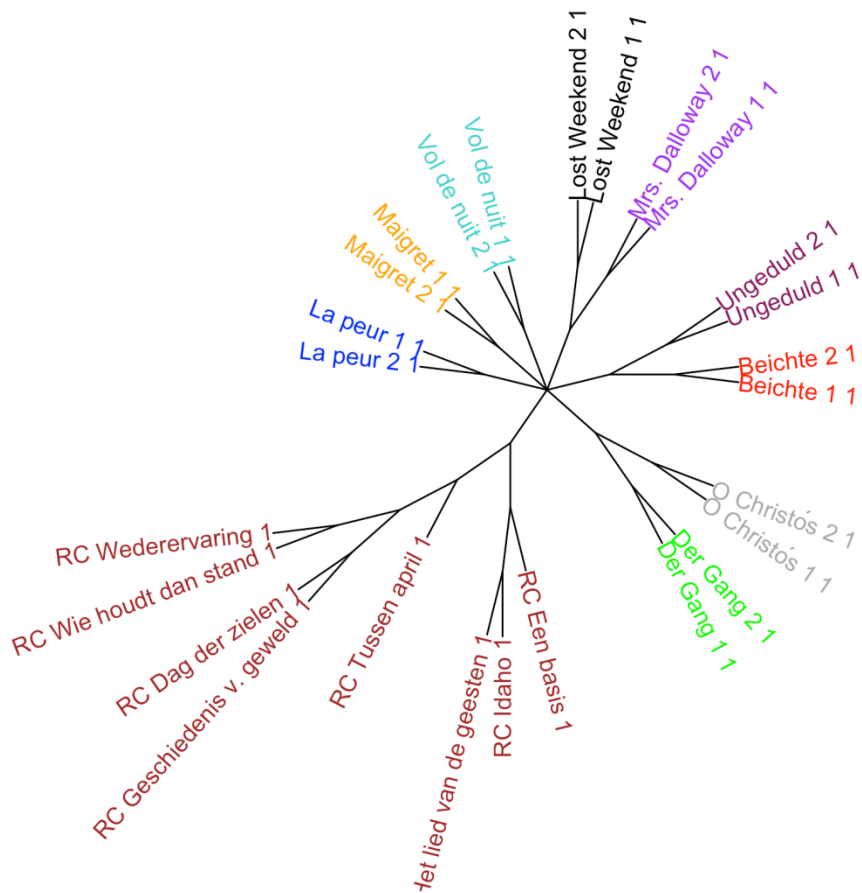
De weergave in figuur 6 is helaas evenmin optimaal als die in figuur 5, aangezien de tekstsamples de neiging hebben om naar tekstgedeelte te clusteren in plaats van naar vertaling, zodat het aflezen van de afstanden bemoeilijkt wordt, maar uit beide vallen alvast twee zaken te concluderen:

1. De eerste vertalingen en hervertalingen vertonen wat hoogfrequente woorden betreft ten opzichte elkaar meer overeenkomsten dan verschillen.
2. Toch lijkt het erop dat er wel degelijk verschillen aanwezig zijn; de gemiddelde Delta-afstand tussen de referentieteksten onderling komt ten opzichte van de grootste gemeten afstand (de eerste vertakking, links in beide diagrammen) erg dicht in de buurt van de afstand tussen de verschillende versies van de vertalingen.

Ter controle volgt in figuur 7 een Bootstrap Consensus Tree, waarin verschillende parameters zijn samengevat, die de afstand tussen de verschillende teksten meten op basis van de duizend tot drieduizend meest frequente woorden en verschillende cultingspercentages.

Ook hier clusteren de eerste vertalingen en hervertalingen netjes samen. Net als in figuur 6 vormen de controleteksten een aparte clustergroep, maar ook hier moet voor de volledigheid worden vermeld dat dat een enigszins arbitrair resultaat is van de willekeurige sampling.

Bootstrap Consensus Tree

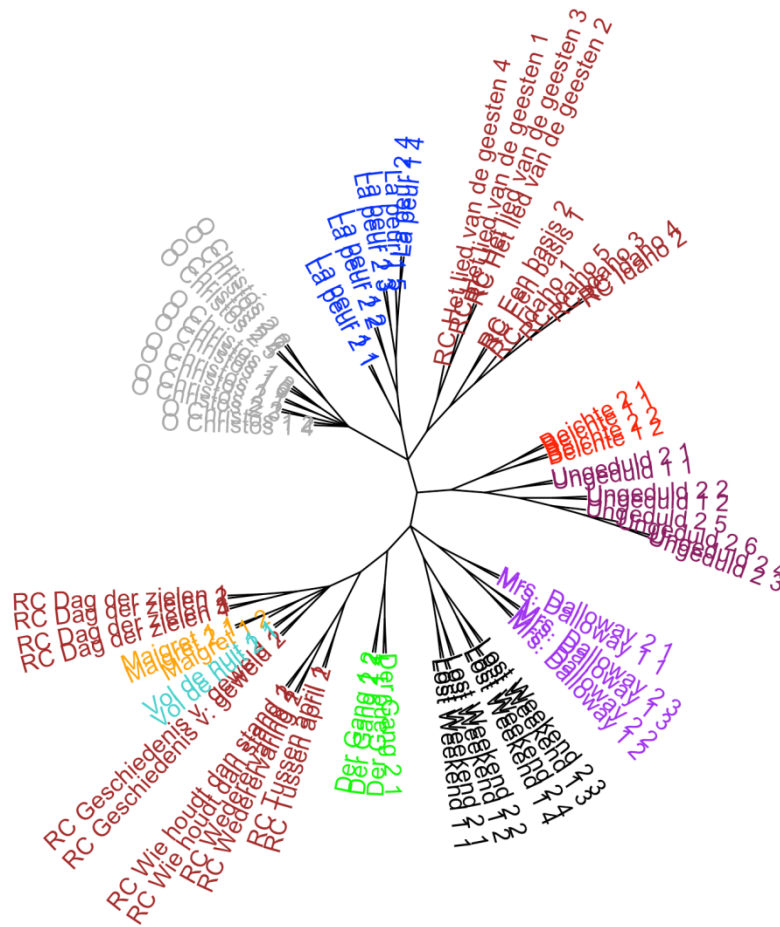

1000-284 MFW Culled @ 0-100%
Pronouns deleted Classic Delta distance Consensus 0.5

Figuur 7: Bootstrap consensus tree, random sampling. De ietwat verwarrende specificering '1000-284 MFW' geeft aan dat bij het hoogste gebruikte cullingspercentage (100%) de hoogfrequente woordenlijst nog slechts uit 284 woorden bestaat; bij lagere culingspercentages in de analyse is dat echter niet het geval.

Normal sampling levert het volgende beeld op:

Bootstrap Consensus Tree

1000-178 MFW Culled @ 0-100%
 Pronouns deleted Classic Delta distance Consensus 0.5

Figuur 8: Bootstrap consensus tree, normal sampling.

In figuur 8 is de duidelijke tweedeling tussen kerncorpus en referentiecorpus verdwenen, maar de rest van de uitkomsten bevestigt het beeld uit de andere diagrammen.

Samenvattend suggereren de resultaten van de verschillende Delta-tests dat er in elk geval geen ingrijpende wijzigingen hebben plaatsgevonden in de hervertalingen met betrekking tot het gebruik van hoogfrequente woorden; vergaande modernisering lijkt hiermee uitgesloten (cf. de inleiding op dit hoofdstuk). Toch lijkt er een duidelijk lexicaal verschil te bestaan tussen de eerste vertalingen en respectievelijke hervertalingen.

De verleiding is groot om op basis hiervan te concluderen dat de gehanteerde strategieën zich ergens in het midden van het spectrum bevinden, maar de bewijsvoering is wel erg mager; het nadeel van zowel de cluster- als de bootstrapanalyse is immers dat de resultaten geen enkele inhoudelijke informatie verschaffen over de gevonden overeenkomsten en verschillen. Dat er statistisch significante verschillen zijn tussen de eerste vertalingen en hervertalingen is duidelijk te zien (met name met behulp van de numerieke schaal in figuur 6 en 7), maar waar die precies door veroorzaakt worden blijft een raadsel. Daarom volgt hieronder een tweede analyseronde met behulp van de functie `oppose()`, om te zien of Zeta op dat gebied wat meer inzicht kan verschaffen.

6.2 Resultaten Zeta

6.2.1 Eerste vertalingen en hervertalingen

In tabel 2 zijn de resultaten te zien van een Zeta-vergelijking tussen alle eerste vertalingen en alle hervertalingen in het corpus; de linkerkolom bevat de woorden met een relatief grote spreiding in de eerste vertalingen, de rechterkolom die met een relatief grote spreiding in de hervertalingen (cf. paragraaf 5.2). Deze voorkeurswoorden zijn van boven naar beneden en van links naar rechts geordend op *keyness* – de mate waarin ze onderscheidend zijn voor de desbetreffende verzameling teksten. Op basis van deze woordenlijsten hoop ik uit te vinden hoe de hervertalingen zich tijddeictisch verhouden tot de eerste vertalingen

In tabel 2 valt allereerst op dat er maar beperkt sprake is van een-op-een voorkomende verschillen tussen het eerste vertalingencorpus en het hervertalingencorpus; dat is ook niet verwonderlijk, want het is erg onaannemelijk dat de hervertalers exact dezelfde zinsstructuren hebben gebruikt als de eerste vertalers en alleen andere lexicale keuzes hebben ingevuld. Toch valt er een aantal duidelijke tegenstellingen te onderscheiden, zoals:

dadelijk – meteen, 's morgens, – 's ochtends, verschrikt – geschrokken, och – ach,
spoedig – algauw, reeds – allang, eenvoudig – makkelijk, iedere – elke,
vanmorgen – vanochtend, goddank – godzijdank, behoeven – hoeven,
indertijd – destijds, razend – woest, klaarblijkelijk – kennelijk.

Eerste vertalingen	
vlug	ogenblikken
neen	vanmorgen
dadelijk	schenen
maal	war
gehele	evenals
elkander	gaande
morgens	verlegen
wou	moeilijkheden
trachtte	placht
verschrikt	belang
och	krankzinnig
dikwijls	wonderlijk
mijnheer	tonen
tenslotte	ontmoette
spoedig	onzen
behoef	beurs
zulk	diepste
reeds	goddank
ditmaal	zinken
eenvoudig	aanvaard
bezorgd	haren
lust	gevolgd
tegenwoordigheid	glimlachje
wenden	behoeven
brachten	harte
iedere	vormen
schijnen	zijde
volgend	behoefde
'ie	indertijd
vaste	wendend
vlugger	zó
uithouden	gebruik
sedert	razend
trachten	verward
ontdekt	sloot
der	heerlijke
diende	dichtbij
gewone	aardige
houd	proberen
glijden	zenuwachtig
behoeft	bloot
hindert	beheersen
enkelen	verslagen
doodsbleek	vindt
vlugge	betekenen
langzamerhand	hut
begrip	gemene
scheen	fluisterend
tenminste	klaarblijkelijk
zuiver	uitgekozen
ontmoeten	nadruk
fluisterde	vloeien
zuster	omtrent
stellig	leert
opdat	gewoonlijk

Hervertalingen	
ochtends	extra
eentje	deinsde
vanaf	slotte
klap	lijf
ochtend	zicht
uiteindelijk	woest
hoefde	destijds
naartoe	ondergang
vanuit	allang
voordat	momenten
meteen	vreselijk
zomaar	aanblik
weleens	stelletje
via	beschroomd
nogmaals	serieus
vervolgens	eronder
vanwege	bevangen
pakte	trouwens
stiekem	bedacht
ach	lach
fel	grof
verderop	moeizaam
heimelijk	stevig
almaar	straks
halfuur	volledig
amper	per
tred	vermogen
algauw	boze
kennelijk	hoeven
roerloos	aanzien
besepte	prima
puur	godzijdank
hekel	landerijen
geschrokken	klus
degene	her
feite	aanstalten
hooguit	aangezet
ík	ijsberen
tekeer	taken
vanochtend	zucht
tijdens	dankzij
uiteraard	pad
arts	leuk
inmiddels	niettemin
spullen	voorval
zinloos	geenszins
makkelijk	tuurde
geliefde	melden
elke	opgevangen
vertrokken	drukke
allebei	gericht
achteren	ruim
gaten	hoezo
daarnet	vervoering
uitgerekend	ervandoor

Tabel 2: resultaten Zeta, voorkeurswoorden eerste vertalingen en hervertalingen.

Het is wat kort door de bocht om deze woordparen voor het gehele corpus aan elkaar te verbinden (de precieze semantische functie kan uiteraard verschillen, afhankelijk van de context), maar een aantal steekproeven bevestigt de verschillende koppelingen.

Daarnaast bevatten beide woordenlijsten een aantal voorkeurswoorden die aan te merken zijn als deictisch voor de reële temporele context van het desbetreffende subcorpus, of in elk geval als indicatief voor een bepaald register.

Eerste vertalingen:

neen, gehele, elkander, trachtte, 'ie, sedert, der, hindert, enkelen, stellig, opdat, evenals, placht, wonderlijk, onzen en omtrent.

Hervertalingen:

eentje, klap, pakte, stiekem, allebei, daarnet, extra, lijf, serieus, trouwens, prima, klus, ijsberen, leuk, hoezo en ervandoor.

Aan de hand van de selectie hierboven kan vastgesteld worden dat het hervertalingencorpus ten opzichte van de eerste vertalingen een aantal duidelijk moderniserende stilistische markers bevat. Van referenties aan anachronistische concepten (zoals typisch moderne voorwerpen) is echter in de voorkeurswoordenlijst geen sprake. Bovendien bevat de hervertalingenkolom in tabel 2 een groot aantal voorkeurswoorden die in de hedendaagse context aan te merken zijn als neutraal (zoals *voordat, vanwege, algauw, inmiddels, vertrokken, zucht en dankzij*) en in een enkel geval zelfs als archaïserend (bijvoorbeeld *heimelijk* en *beschroomd*). Op basis van deze observaties zou ik voorzichtig kunnen concluderen dat er binnen het hervertalingencorpus sprake is van de vertaalstrategie die Jones en Turner *minimal modernization* noemen.

Deze conclusie is echter niet geheel onproblematisch. Om te beginnen wekt ze de schijn objectief te zijn, terwijl ze in werkelijkheid is gebaseerd op een interpretatieve tussenstap; de markers die ik hierboven heb geïdentificeerd vormen een selectie uit de woordenlijsten op basis van wat ik als archaisch en modern beschouw en zijn niet afgezet tegen een objectieve chronologisch-stilistische taalkundige context. Omdat – zoals ik paragraaf 2.3 vastgestelde – zo'n objectieve contextualisering (een 'taalkundige tijdlijn') vrijwel niet te realiseren valt, is deze interpretatieve stap echter noodzakelijk; corpusdata geven immers pas aanleiding tot conclusies als ze eerst geïnterpreteerd worden (cf. Ramsay (2011) in paragraaf 3.1).

Een tweede belemmering voor het trekken van deze voorlopige conclusie is het feit dat de corpusteksten mogelijk tijddeictisch fungerende combinaties van 'neutrale' woorden bevatten die door Zeta buiten beschouwing worden gelaten (cf. paragraaf 2.3). Tot slot bestaat de kans dat de hervertalingen archaïsmen bevatten die in de eerste vertalingen even vaak of vaker voorkomen en die daarom logischerwijze niet zichtbaar worden in de resultaten van de contrastieve Zeta-analyse. Dit laatste probleem is echter op te lossen door dezelfde analyse toe te passen op de hervertalingen in vergelijking met het referentiecorpus (zie tabel 3). Hiermee worden de hervertalingen dus afgezet tegen het algemene moderne register dat ik veronderstel in het referentiecorpus (cf. paragraaf 2.1).

6.2.2 Hervertalingen en referentiecorpus

In de inleiding op dit hoofdstuk ging ik ervan uit dat de verschillen tussen de voorkeurswoorden in deze tweede Zeta-analyse vooral gebaseerd zouden zijn op tijddeixis die refereert aan de tekstwereld; als de voorkeurswoordenlijst voor de hervertalingen vooral archaische concepten bevat en die voor het referentiecorpus vooral

moderne, duidt dit erop dat de inhoud niet gemoderniseerd is, maar de stijl wel. Daarmee zouden de hervertalingen dan voldoen aan de hypothetische operationele norm die uitgaat van minimale modernisering.

Uit de resultaten van deze analyse (zie tabel 3) valt echter een ander beeld af te lezen. De voorkeurswoordenlijst van het referentiecorpus bevat zoals verwacht inderdaad een aanzienlijke hoeveelheid voorwerpen en concepten die refereren aan de hedendaagse context, maar de voorkeurswoorden uit de hervertalingen zijn eerder op taalkundig dan op conceptueel niveau archaisch – *vent* en *kameraad* worden in modern Nederlands misschien anders aangeduid (bijvoorbeeld als *man* en *vriend*), maar de achterliggende concepten zijn niet verouderd. In de selectie hieronder is dit patroon (stilistisch versus conceptueel) duidelijk te zien.

Hervertalingen:

heer, arme, ach, meester, verloekte, heimelijk, meende, vent, geliefde, kameraad, wendde, wierp, nogmaals, richtte, beslist, kweeling, allen, danken, immers, beefde, daarginds, beval, vervoering, wonderlijke, hief, der, men, echter, onbeweeglijk, broeders en fraaie.

Referentiecorpus:

plastic, woonkamer, tv/televisie, voorruit, radio, foto, betonnen, leuk, T-shirt, parkeerplaats, achteruitkijkspiegel, dashboard, oké, douche, scherm, koelkast, spijkerbroek, ziekenhuis, sorry, wc, rugzak en computer.

Op basis hiervan valt vast te stellen dat het hervertalingencorpus – naast een ruime hoeveelheid moderniserende – ook een significante verzameling archaïserende stilistische markers bevat.

Hervertalingen	
heer	bericht
arme	beefde
ach	feest
meester	opgewekt
onverschillig	gloeiende
vervloekte	daarginds
kerels	beval
kameraden	vervoering
onderscheiden	wonderlijke
eer	antwoordde
bezit	kwalijk
heimelijk	luister
ongelukkige	hief
meende	gered
mompelde	slachtoffer
mening	beledigd
gezelschap	der
vent	keerde
heren	oorlog
geliefde	nogal
kameraad	boze
kerel	vannacht
plicht	vrolijke
dankzij	arts
rijke	steeg
wendde	domme
dames	vermoedde
oprecht	ellendige
spreken	raad
wierp	uitstekend
nogmaals	dienst
hel	afscheid
zegen	uitgeput
bewijzen	café
vrijheid	genieten
weduwe	ondergang
buiging	dwaas
snor	schenken
schitterende	strekte
deinsde	uiterst
vertrouwen	gromde
doel	ras
richtte	tastte
beslist	fonkelden
kwelling	keken
allen	men
toestand	verdragen
merkwaardige	echter
danken	goud
knap	onbeweeglijk
ding	broeders
uw	innerlijk
vanavond	knappe
immers	fraaie
vreugde	doorstaan

Referentiecorpus	
plastic	scherm
woonkamer	heuvel
tv	verf
voorraut	drukt
radio	praat
televisie	kin
foto	erf
badkamer	koelkast
keuken	fornuis
ouders	spijkerbroek
woonde	koplampen
nat	binnenkant
ruimte	enkels
betonnen	rijdt
losse	randen
dertien	kilometer
aanrecht	eraf
keukentafel	ziekenhuis
jonger	letters
streep	natte
leuk	gereden
schuur	dichte
tassen	legt
meubels	duwt
motor	achterin
opening	zuiden
zonlicht	vel
mama	terugkwam
vet	meter
klopt	houten
T-shirt	struiken
parkeerplaats	sorry
achteruitkijkspiegel	wc
dashboard	vormt
oké	pakt
douche	stukjes
lijnen	noorden
werkt	verband
harder	godverdomme
bank	bakstenen
raampje	school
stopt	liedje
landschap	verdwijnt
war	volgt
vloer	tilt
zwanger	duwen
gootsteen	klimmen
rivier	slaapkamer
thuiskwam	terrein
draait	volwassen
warmte	halverwege
wrijven	stuur
schuin	rugzak
kust	oprit
fout	computer

Tabel 3: Resultaten Zeta, voorkeurswoorden hervertalingen en referentiecorpus

Twee interessante en kenmerkende gevallen die deze observatie onderstrepen zijn het archaïsche genitief-lidwoord *der* – dat in de eerste Zeta-analyse naar voren kwam als voorkeurswoord voor de eerste vertalingen, maar ook in de hervertalingen nog steeds significant vaker gebruikt blijkt te worden dan in het referentiecorpus – en het hedendaagse modewoordje *leuk*, dat in de eerste analyse bij de hervertalingen terechtkwam, maar zich hier onder het referentiecorpus schaart, in lijn met *oké* en *sorry*.

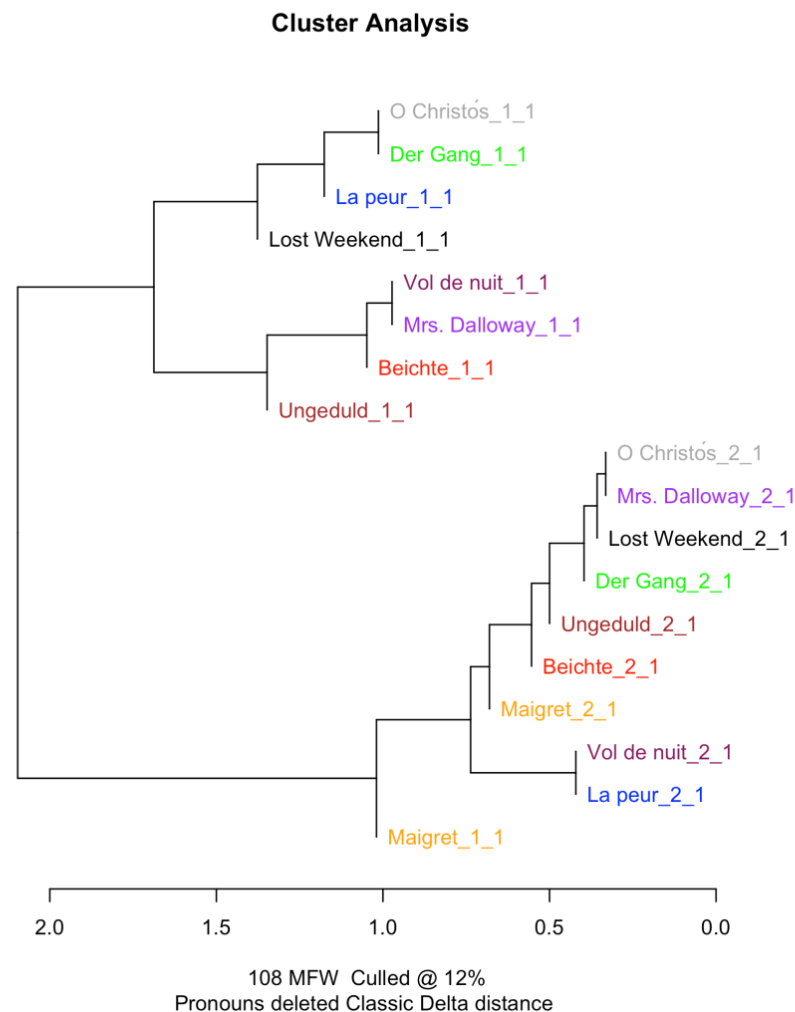
Toch valt ook vast te stellen dat de genoemde archaïserende markers een modern register representeren dan de markers voor de eerste vertalingen die uitgelicht werden in paragraaf 6.2.1; waar bijvoorbeeld *placht*, *neen* en *sedert* vrijwel geheel in onbruik zijn geraakt, vormen woorden als *heimelijk*, *daarginds* en *vervoering* eerder een afspiegeling van iets wat je zou kunnen aanduiden als ‘de archaïsche kant van ons hedendaagse lexicon’.

Op basis van deze tweede Zeta-analyse ligt het voor de hand om bovengenoemde voorlopige conclusie iets te nuanceren; er is dus weliswaar sprake van een significante lexicale modernisering in de hervertalingen, maar daartegenover staat een duidelijk archaïserend stilistisch effect. De verwachte strategie en achterliggende operationele norm – minimal modernization – lijkt daarmee uitgesloten, dus de vraag is nu welke van Jones en Turners tijddeictische categorieën dan wel kan worden toegewezen. Ik zal in mijn conclusie (hoofdstuk 7) terugkeren naar de verschillende categorieën om de mogelijke alternatieven te onderzoeken.

6.3 Resultaten Zeta in Delta

Tot slot volgt hier een laatste Delta-analyse naar aanleiding van de resultaten uit Zeta. Ik gebruik de voorkeurswoordenlijst van de eerste vertalingen uit paragraaf 6.2 als vector in een clusteranalyse om te zien in hoeverre de afzonderlijke vertalingen deze bevatten en op basis daarvan groeperen. Die groepering zegt namelijk over de consistentie van het in paragraaf 6.2 vastgestelde woordgebruik binnen de beide corpora. Als er binnen het hervertalingencorpus veel inconsistentie bestaat in de mate van archaïsering, of als sommige eerste vertalingen moderner zijn dan andere, dan zou dat uit deze analyse moeten blijken. In figuur 9 zijn de resultaten weergegeven in een clusterdiagram. Ook hier dient opgemerkt te worden dat de exacte clustering vanwege de gekozen *random sampling* enigszins arbitrair en dus niet geheel representatief is, maar de output bij *normal sampling* bleek in dit geval vrijwel onleesbaar. Opnieuw blijft één corpuskenmerk in de verschillende testrondes consistent: alle eerste vertalingen respectievelijk hervertalingen clusteren samen – met uitzondering van de eerste vertaling van *Maigret tend un piège*, die zich (ondanks enige afstand) duidelijk bij de hervertalingen schaart. Dit indiceert dat vertaler Halbo Kool ten opzichte van zijn collega's een significant moderniserend register heeft gehandhaafd. Het is mogelijk dat deze uitkomst te maken heeft met feit dat *Maigret ten dun piège* de enige detective is in het verder literaire kerncorpus en dat de lexicale keuzes in de eerste vertaling een afspiegeling zijn van een moderniserende genreconventie in de brontekst ten opzichte van een meer behoudende conventie in de rest van het corpus. Op de vraag of deze tegenstelling inderdaad is ingegeven door de respectievelijke bronteksten of het resultaat is van een keuze is van Kool – en tegen welke context die keuze in dat geval tot stand is gekomen – kan ik hier echter helaas geen antwoord geven. Het zou een interessante casus zijn voor nader onderzoek. Enkel en alleen het feit dat het chronologisch gezien de jongste brontekst en jongste eerste vertaling betreft is in elk geval niet afdoende als

verklaring, gezien het feit dat de beide vertalingen van *Ho Christos xanastaurōnetai* – waarvan de brontekst en eerste vertaling respectievelijk slechts drie en zes jaar ouder zijn dan de bron- en doelttekst van Simenon en Kool – in elke variant van de analyse een heel eind uit elkaar liggen.

Figuur 9: Clusteranalyse kerncorpus met voorkeurswoorden eerste vertalingen als vector.

Hoewel de afwijking van Kools vertaling een interessante uitkomst vormt, is die uitkomst voor mijn eigenlijke onderzoek in feite niet zo relevant, omdat het hier een eerste vertaling betreft. Relevanter is het genoemde feit dat de hervertalingen een duidelijke groep vormen en dus wat betreft de in paragraaf 6.2 weergegeven

voorkeurswoorden consistent lijken te zijn. Figuur 9 bevestigt daarmee – zij het zeer schematisch en zonder inhoudelijke details prijs te geven – dat de tijdeictische tendens die ik in paragraaf 6.2 vaststelde consistent toegespast is in het hele hervertalingencorpus.

7. Conclusie

In dit laatste hoofdstuk zal ik proberen een antwoord te formuleren op de hoofdvraag die ten grondslag lag aan dit onderzoek. Die vraag luidde als volgt:

Welke strategie met betrekking tot stilistische modernisering en archaïsering overheerst in hedendaagse Nederlandse hervertalingen van romans uit verschillende Europese talen, afkomstig uit de periode 1925-1952, en welke achterliggende vertaalnormen kunnen aan de hand daarvan onderscheiden worden?

De normen waar ik naar zocht heb ik in paragraaf 2.1 geconceptualiseerd aan de hand van Toury's normtheorie en gespecificeerd als diens *initiële* respectievelijk *tekstueel-linguïstische (operationele)* norm. Vanuit deze conceptualisering, inclusief de door Toury geïncorporeerde polysysteemtheorie van Even-Zohar, heb ik vervolgens de ruwe hypothese gevormd dat de hervertalingen die ik onderzocht zouden voldoen aan een algemene initiële vertaalnorm die uitgaat van *acceptabele* doelteksten. De reden hiervoor was dat ze binnen de Nederlandse literatuur onderdeel uitmaken van een relatief perifeer subsysteem, dat zich naar verwachting aanpast aan het centrale systeem van oorspronkelijke – moderne – Nederlandse teksten. Met behulp van de tijdsdeictische categorisering van Jones en Turner en aan de hand van de door hen vastgestelde norm bij de moderne Engelse vertaling van oudere teksten heb deze hypothese ik in paragraaf 2.3 uitgebreid met de verwachting dat de hervertalingen blijk zouden geven van een *minimaal moderniserende* vertaalstrategie en dus op operationeel niveau zouden voldoen aan een minimaal moderniserende norm, corresponderend met de veronderstelde initiële acceptabele norm.

De resultaten uit de computationele corpusanalyse van de gemaakte lexicale keuzes, zoals gepresenteerd in hoofdstuk 6, geven echter een ander beeld; de hervertalingen vertonen weliswaar een moderniserende tendens, maar bevatten daarnaast ook een significante hoeveelheid archaïserende stilistische markers.

Het lijkt me daarom goed om terug te keren naar de tijddeictische categorieën uit paragraaf 2.3 en te onderzoeken welke daarvan wellicht beter past bij de vastgestelde deels moderniserende, deels archaïserende strategie in het hervertalingencorpus. Ter herinnering geef ik ze hieronder nogmaals kort weer:

1. *Hyperarchaïsering*: de doelttekst bevat een archaïsch idioom dat te herleiden is tot een eerdere periode dan dat in de brontekst.
2. *Corresponderende archaïsering*: de doelttekst bevat een archaïsch idioom dat in overeenstemming is met de brontekst en onderstreept daarmee de reële datering van die brontekst.
3. *Geïpdateerde archaïsering*: de doelttekst bevat een vergelijkbare hoeveelheid archaïsche kenmerken als de brontekst, maar deze zijn te herleiden tot een latere periode.
4. *Oppervlakkige archaïsering*: de doelttekst bevat een grotendeels modern idioom, met toevoeging van syntactische of lexicale markers die tot een 'gestandaardiseerd archaïsch register' behoren en niet specifiek zijn voor een bepaalde tijdsperiode.
5. *Minimale modernisering*: de doelttekst bevat een modern idioom, dat echter geen uitgesproken moderne taalkundige of conceptuele elementen bevat, en daardoor ongemarkeerd aandoet.

6. *Vergaande modernisering*: de doelttekst bevat uitgesproken anachronistische stilistische en/of conceptuele elementen, die duidelijk refereren aan de temporele context van de doelttekst.

Minimale modernisering valt dus af in het licht van de vastgestelde hoeveelheid archaïserende markers – vergaande modernisering als logische gevolgtrekking daarvan eveneens. Van hyperarchaïsering en corresponderende archaïsering is evenmin sprake, vanwege de hoeveelheid moderniserende markers die in de resultaten eveneens naar voren kwam. De twee categorieën die daarmee overblijven zijn *geüpdatete archaïsering* en *opperlakkige archaïsering*.

Het kiezen tussen deze categorieën is echter niet zo eenvoudig. Dat is met name te wijten aan het feit dat de diachrone context waarbinnen mijn kerncorpus valt een krappe honderd jaar beslaat en daarmee relatief beperkt is. Dit heeft als gevolg dat een update van het archaïsche idioom in de brontekst, passend bij de categorie *geüpdatete archaïsering*, al gauw een weliswaar archaïsche maar nog niet in onbruik geraakte variant wordt van hedendaags taalgebruik (dit effect is te zien in paragraaf 6.2.2) en daarmee strikt genomen overlapt met het gestandaardiseerde ‘modern-archaïsche register’ dat hoort bij de categorie *opperlakkige archaïsering*.

Er is hier dus sprake van een terminologische overlap, veroorzaakt door de specifieke context van het gehanteerde corpus. Dit probleem valt echter op te lossen door de beide overlappende categorieën samen te laten gaan in een nieuwe categorie: *minimale archaïsering*, die toegekend kan worden aan de algemene lexicale vertaalstrategie in de onderzochte hervertalingen en daarmee eveneens de achterliggende tekstueel-linguïstische norm representeert.

De hypothese dat de operationele norm minimale modernisering behelst is hiermee afgewezen. Dat brengt ook de hypothese rondom de initiële norm aan het wankelen, die immers uitging van aanpassing aan de doelcontext en daaruit resulterende acceptabele – moderniserende – vertalingen. Ik zou echter niet willen stellen dat Toury's tegenhanger hier geldt (de norm die de brontekst vooropstelt en daarmee uitgaat van adequatie), want daarbij valt een radicaler archaïserende operationele norm te verwachten. Ook hier komen we dus interessant genoeg uit tussen twee categorieën.

Samenvattend zou ik willen concluderen dat binnen de hervertalingen in mijn corpus een minimaal archaïserende stilistische vertaalstrategie de overhand heeft, waaruit een eveneens minimaal archaïserende operationele norm valt af te leiden die op initieel niveau resulteert in vertalingen die ergens tussen de categorieën *adequaat* en *acceptabel* te plaatsen zijn. Beide delen van mijn hypothese zijn daarmee verworpen.³⁶

Voor dit resultaat kan ik twee mogelijke oorzaken bedenken:

1. De veronderstelde acceptabele vertaalnorm in mijn hypothese berust op de foutieve aanname dat vertaalde literatuur een perifeer subsysteem vormt binnen de Nederlandse context. Mogelijk is het genoemde aandeel van 40% in de literaire productie (cf. paragraaf 2.1) toch groot genoeg om op te wegen tegen de oorspronkelijk Nederlandstalige productie, of misschien spelen er andere factoren mee in de positie van vertaalde literatuur dan alleen het aandeel in de productie.

³⁶ En opvallend genoeg blijkt de tweede hypothese die ik formuleerde in paragraaf 2.2. (dat hervertalingen een stilistische tendens vertonen richting de temporele context van de brontekst) daarmee meer waarheid te bevatten dan ik aan het eind van die paragraaf veronderstelde, hoe gammel de fundering onder deze hypothese ook is.

2. Voor de vertaling van oudere teksten geldt een andere initiële norm dan voor de vertaling van moderne teksten, dat wil zeggen: een norm die meer neigt naar adequatie.

Deze beide verklaringen zouden getoetst kunnen worden door mijn resultaten te vergelijken met de resultaten van een onderzoek naar de algemene initiële norm in Nederlandse vertalingen van moderne bronteksten (los van de context van archaïsering en moderisering); valt die eveneens ergens tussen de polen *adequaat* en *acceptabel*, of neigt ze zelfs naar adequatie, dan ligt de eerste verklaring voor de hand. Vertoont deze vertaalnorm echter toch een acceptabele tendens, dan zou dat de tweede verklaring bevestigen. Dit zou een interessante vervolgstap zijn, maar voor het praktische doel van mijn scriptie – het vaststellen van de heersende Nederlandse vertaalnormen rondom oudere teksten als basis voor het kiezen van een strategie bij de vertaling van de Zweedse roman *Kallockain* – is het trekken van bovengenoemde eindconclusie afdoende.

Tot slot wil ik terugkomen op de vragen die ik in de inleiding formuleerde met betrekking tot de gekozen kwantitatieve benadering, om op basis daarvan de gekozen methode in een evaluatief licht te plaatsen. Deze vragen – of bedenkingen – hadden betrekking op de ontoegankelijkheid van de computationele methodiek, op het arbeidsintensieve proces van het voorbereiden van een digitaal corpus, op het wegvallen van interpretatie en argumentatie als onderzoekscomponent en op de mogelijke beperkingen van kwantificering. Ik zal ze hieronder een voor een van een antwoord voorzien.

Zoals naar voren kwam in hoofdstuk 3, is een groot gedeelte van de computationele methodiek inderdaad niet zonder meer toegankelijk voor de gemiddelde leek. Toch

zijn er wel degelijk manieren om dit obstakel te omzeilen. Een daarvan is het gebruik van voorgeprogrammeerde computationele hulpmiddelen – waarvan het door mij gebruikte Stylo slechts een voorbeeld is. De mogelijkheden blijven daarmee beperkt tot een aantal bestaande tools, maar het onderzoek dat ik hierboven heb beschreven toont aan dat de hulpmiddelen die er zijn toch relevante informatie kunnen opleveren. Een andere mogelijkheid om toegang te krijgen tot computationele methodiek is het vormen van interdisciplinaire onderzoeksgroepen, wat in de computationele literatuurwetenschap al gebeurt maar bij mijn weten in de vertaalwetenschap nog verre van gangbaar is.

Het voorbereiden van een digitaal corpus is inderdaad vrij arbeidsintensief (cf. hoofdstuk 4), maar daar staat tegenover dat de analytische stap – in elk geval met behulp van Stylo – kort en eenvoudig is. Wat mij betreft is het gehele proces daarmee niet tijdrovender dan een handmatige kwalitatieve analyse, maar daarbij moet wel gezegd worden dat mijn corpuspreparatie relatief beperkt was; als handmatige lemmatisering gewenst was geweest, had het waarschijnlijk vele malen langer geduurd.

Van het wegvallen van interpretatie en argumentatie in het onderzoeksproces is, zoals in hoofdstuk 6 naar voren kwam, geen sprake; er was in dit geval ontegenzeggelijk een interpretatieve tussenstap nodig om uit de gevonden resultaten een conclusie te kunnen trekken. De computationele aanpak die ik heb gehanteerd staat in dat opzicht niet zo heel ver af van een kwalitatieve analyse, alleen is de weg ernaartoe anders. Een andere overeenkomst is dat beide hun praktische beperkingen hebben. Waar een kwalitatieve analyse in het geval van een groot corpus een volledig beeld geeft van slechts een klein deel van de data, geeft de kwantitatieve benadering die ik heb gehanteerd in feite een onvolledig beeld van de integrale data; met de focus op woordkeuze heb ik

de observatie van eventuele markers op andere taalkundige niveau's uitgesloten en ook het effect van de zinscontext op de tijddeixis niet kunnen onderzoeken.

Het zou interessant zijn om mijn corpus opnieuw grondig te analyseren aan de hand van een kwalitatieve benadering om te zien hoe deze elkaar in de praktijk kunnen aanvullen in termen van de resultaten die ze opleveren, maar dat is iets voor een vervolgonderzoek.

Tot besluit zou ik – buiten het specifieke kader van mijn onderzoek – nog willen opmerken dat met name het gebruik van Zeta een aanbeveling verdient binnen het vertaalonderwijs, niet alleen voor het analyseren van door anderen gemaakte vertaalkeuzes, maar ook voor het onderzoeken van de lexicale karakteristieken van te vertalen bronteksten. Ik denk dat het vergelijken van een brontekst met een parallel brontaalcorpus veel informatie kan opleveren over het lexicaal-tekstuele macroniveau en dat de resulterende voorkeurswoorden een interessant uitgangspunt kunnen vormen voor een vertaalrelevante brontekstanalyse.

Bibliografie

Primaire Bronnen

- Bajani, Andrea. 2010. *Wie houdt dan stand?* Vertaald door Yond Boeke en Parry Krone. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep.
- Boye, Karin. 1940. *Kalloccain*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- . 1949. *Kalloccaine*. Vertaald door Zwaantje van 't Hoff Stolk-Huisman. Leiden: Leidsche Uitgeversmaatschappij.
- Chevallier, Gabriel. 1937. *Angst*. Vertaald door Marie Vos. Amsterdam: Arbeiderspers
- . 2009. *Heldenangst*. Vertaald door Prescilla van Zoest. Amsterdam: Cossee
- Espedal, Tomas. *Tussen April en september*. Vertaald door Marianne Molenaar. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Jackson, Charles. 1947. *Het verloren weekend*. Vertaald door Clara Eggink. Amsterdam: Querido
- . 2014. *Het verloren weekend*. Vertaald door Johannes Jonkers. Amsterdam: Lebowski.
- Kazantakis, Nikos. 1952. *Christus wordt weer gekruisigd*. Vertaald door André Noorbeek. Utrecht: De Fontein.
- . 2016. *Christus wordt weer gekruisigd*. Vertaald door Hero Hokwerda. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Kästner, Erich. 1932. *Fabian*. Vertaald door Theun de Vries. Amsterdam: L.J. Veen.
- . 2014. *Naar de haaien*. Vertaald door Maaïke Bijnsdorp en Lucie Schaap. Amsterdam: Lebowski.
- Kirchhoff, Bodo. 2017. *Wedervaring*. Vertaald door Josephine Rijnaarts. Amsterdam: Lebowski.

- Krüger, Louis. 2017. *Een basis over de grens*. Vertaald door Louis Krüger. Amersfoort: Bint.
- Louis, Édouard. *Geschiedenis van geweld*. Vertaald door Jan-Pieter van der Sterre en Reintje Ghoos. Amsterdam: De Bezige Bij.
- McCormac, Mike. 2017. *Dag der zielen*. Vertaald door Robbert-Jan Henkes. Amsterdam: Lebowski.
- Ruskovich, Emily. 2017. *Idaho*. Vertaald door Peter Bergsma. Amsterdam: Atlas Contact.
- Roth, Joseph. 1937. *Biecht van een moordenaar, in een nacht verteld*. Vertaald door Reinier Sterkenburg. Amsterdam: De Lange.
- . 2016. *Biecht van een moordenaar, verteld in één nacht*. Vertaald door Elly Schippers en Els Snick. Amsterdam: L.J. Veen Klassiek.
- Saint-Exupery, Antoine de. 1931. *Nachtvlucht*. Vertaald door Adriaan Viruly. Rotterdam: Donker.
- . 2017. *Nachtvlucht*. Vertaald door Hetty Renes. Amersfoort: Bint.
- Simenon, Georges. 1958. *Maigret en de maniak van Montmartre*. Vertaald door Halbo Kool. Utrecht: Bruna.
- . 2016. *Maigret zet een val*. Vertaald door Anne van Straaten. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Ward, Jesmyn. 2018. *Het lied van de geesten*. Vertaald door Harm Damsma en Niek Miedema. Amsterdam: Atlas Contact.
- Woolf, Virginia. 1948. *Mrs. Dalloway*. Vertaald door Nini Brunt. Amsterdam: Van Oorschot.
- . 2013. *Mevrouw Dalloway*. Vertaald door Boukje Verheij. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep
- Zweig, Stefan. 1939. *Het onberaden medelijden*. Vertaald door Reinier Sterkenburg. Amsterdam: De Lange.

—. 2010. *Ongeduld*. Vertaald door Janneke van der Meulen. Amsterdam: L.J. Veen Klassiek.

Secundaire bronnen

Aixelá, Javier. 1996. "Culture Specific Items in Translation." In: *Topics in Translation: Translation, Power, Subversion*, Román Álvarez en Maria del Carmen-África Vidal (red.), 52-77. Clevedon: Multilingual Matters.

Al-Shabab, Omar. 1996. *Interpretaton and the Language of Translation: Creativity and Conventions in Translation*. Londen: Janus.

Altintas, Kemal, Fazli Can en Jon M. Patton. 2007. "Language Change Quantification Using Time-separated Parallel Translations, Literary and Linguistic Computing." *Digital Sholarship in the Humanities*, 22 (4): 375–393.

Avner, Ehud, Noam Ordan, en Shuly Wintner. 2016. "Identifying *Translationese* at the word and sub-word level." *Digital Scholarship in the Humanities*, 31 (1): 30-54.

Baker, Mona. 1993. "Corpus linguistics and translation Studies: implications and applications." In *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*, Mona Baker, Gill Francis, Elena Tognini-Bonelli (red.), 233-250. Amsterdam: John Benjamins.

Bałuk-Ulewiczowa, Teresa. 2000. "Krótki Esej o Tłumaczeniu / A Brief Essay on Translation." In *Kto Mi Dał Skrzydła / Who Hath Bewinged Me*, Jan Kochanowski (red.), 104-111.

Bensimon, Paul. 1990. "Présentation." *Palimpsestes*, 4: ix-xiii.

Berman, Antoine. 1990. "La retraduction comme espace de la traduction." *Palimpsestes*, 4: 1-7.

—. 2014. "Hervertaling als ruimte van de vertaling". Vertaald door Henri Bloemen en Winibert Segers. *Filter*, 21 (3): 26-29.

- Bloemen, Henri. 2005. "Käse, een hervertaling?" In *Kaaskwesties: Beschouwingen over Elsschot in vertaling*, Hilde van Belle en Koen Rymenants (red.), 29-35. Antwerpen: Willem Elsschot Genootschap.
- Burrows, John. 2002. "'Delta': a measure for stylistic difference and a guide to likely authorship." *Literary and Linguistic Computing*, 17: 267-287.
- . 2007. All the Way Through: Testing for Authorship in Different Frequency Strata, *Literary and Linguistic Computing* 22(1): 27-48.
- Cheesman, Tom, Kevin Flanagan, Stephan Thiel, Jan Rybicki, Robert S. Laramée, Jonathan Hope en Avraham Roos. 2017. "Multi Retranslation corpora: Visibility, variation, value and virtue." *Digital Scholarship in the Humanities*. 32 (4): 739-760.
- Chesterman, A. 2006. "A note on norms and evidence." In *Translation and interpreting – training and research*, Jorma Tommola & Yves Gambier (red.), 13–19. Turku: University of Turku, Department of English Translation Studies.
- Covington, Michael en Joe McFall. 2010. "Cutting the Gordian Knot: The Moving-Average Type–Token Ratio (MATTR)." *Journal of Quantitative Linguistics*, 17:2, 94-100.
- Covington, Michael, Iris Potter en Tony Snodgrass. 2015. "Stylometric classification of different translations of the same text into the same language." *Digital Scholarship in the Humanities*. 30 (3): 322-325.
- Culpeper, Jonathan. 2014. "Keywords and characterization. An analysis of six characters in Romeo and Juliet." In *Digital literary studies. Corpus approaches to poetry, prose, and drama*, David Hoover, Jonathan Culpeper en Kieran O'Halloran, 9-34. Londen en New York: Routledge.
- Craig, Hugh en Brett Greatly-Hirsh. 2017. *Style, Computers and Early Modern Drama: Beyond Authorship*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dalen-Oskam, Karina van. 2007. "Kwantificeren van stijl." *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 123: 37-54.

- . 2014. "Epistolary voices: The case of Elisabeth Wolff and Agatha Deken." *Literary and Linguistic Computing*, 29(3):443–451.
- . 2014b. "The Riddle of Literary Quality. Op zoek naar conventies van literariteit" *Vooy's: tijdschrift voor letteren*, 32 (3): 25-33.
- Dalen-Oskam, Karina van en Joris van Zundert. 2007. "Delta for Middle Dutch—Author and Copyist Distinction in *Walewein*." *Literary and Linguistic Computing*, 22 (3): 345–362.
- Deane-Cox, Sharon. 2014. *Retranslation: Translation, literature and reinterpretation*. Londen: Bloomsbury.
- Donahaye, Jasmine. 2012. *Three percent? Publishing data and statistics on translated literature in the United Kingdom and Ireland*. Aberystwyth: Mercator Institute for Media, Languages and Culture.
- Du-Nour, Miriam. 1995. "Retranslations of Children's Books as Evidence of Changes of Norms." *Target*, 7 (2): 327 – 46.
- Eder, Maciej, Jan Rybicki en Mike Kestemont. 2016. "Stylometry with R: A Package for Computational Text Analysis." *The R Journal*, 8 (1): 107-121.
- Eder, Maciej en Jan Rybicki. 2011. "Deeper Delta across genres and languages: do we really need the most frequent words?" *Literary and Linguistic Computing*, 26 (3): 315-321.
- Eskola, Sari. 2004. "Untypical frequencies in translated language: A corpus-based study on a literary corpus of translated and non-translated Finnish." In *Translation Universals – Do they exist?* Anna Mauranen en Pekka Kujamäki (red.), 83-100. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Even-Zohar, Itamar. 1990. "Polysystem Theory." *Poetics Today*, 11 (1): 9 – 26.
- Evert, Stefan, Thomas Proisl, Fotis Jannidis, Isabella Reger, Steffen Pielström, Schriftof Schöch en Thorsten Vitt. "Understanding and explaining Delta measures for authorship attribution." *Digital Scholarship in the Humanities*, 32 (2): ii4-ii16.

- Gambier, Yves. 1994. "La Retraduction, retour et détour." *Meta*, 39 (3): 413–417.
- Hermans, Theo. 1999. *Translation in Systems: Descriptive and System-Oriented Approaches Explained*, Manchester: St. Jerome
- Herrmann, J. Berenike, Karina van Dalen-Oskam en Christof Schöch. 2015. "Revisiting Style, a Key Concept in Literary Studies." *Journal of Literary Theory*, 9 (1): 25-30.
- Hewson, Lance. 2015. "Compte rendu/Book review" in *Parallèles*, 27 (2): 97-100.
- Holmes, James. 1988. "The name and nature of Translation Studies." In *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. James Holmes, 66-80. Amsterdam: Rodopi.
- . 1988. "Rebuilding the Bridge at Bommel: Notes on the Limits of Translatability." In *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. James Holmes, 66-80. Amsterdam: Rodopi.
- Horst, Joop. van der en Kees van der Horst. 1999. *Geschiedenis van het Nederlands in de Twintigste eeuw*. Den Haag: Sdu Uitgevers, Antwerpen: Standaard Uitgeverij.
- Ilisei, Iustina en Diana Inkpen. 2011. "Translationese traits in Romanian newspapers: a machine learning approach." *International Journal of Computational Linguistics and Applications*, 2 (1-2): 319–32.
- Jones, Francis en Allan Turner. 2004. "Archaisation, modernization and Reference in the Translation of Older Texts." *Across Languages and Cultures*, 5 (2): 159-185.
- Jindra, Miroslav. 1990. Translating "Classical" Novels: Problems of "Modernization" and "Archaization". In *Proceedings of the XIIth Congress of the International Comparative Literature Association / Actes Du XIIe Congrès De L'association Internationale De Littérature Comparée*, Roger Bauer, D. Fokkema en Michael de Graat, M. (red.), 363-366. München: Iudicium.
- Juola, Patrick. 2013. "Rowling and 'Galbraith': an authorial analysis," <http://languagelog.ldc.upenn.edu/nll/?p=5315>, bezocht op 15 april 2018.

- KVB Boekwerk. g.d. "Literair-culturele auteurs – vertalers. Monitor 2016 – Makers." [URL: https://www.kvbboekwerk.nl/monitor/makers/monitor-2016-literair-cultureel](https://www.kvbboekwerk.nl/monitor/makers/monitor-2016-literair-cultureel), bezocht op 10 juli 2018.
- Kool, Anniek. 2013. Comparing Particle Frequency in Original and Translated Dutch. Masterscriptie, Universiteit Utrecht.
- Koolen, Corina. 2018. Reading beyond the Female: The Relationship between Perception of Author Gender and Literary Quality. Proefschrift, Universiteit van Amsterdam.
- Koppel, Moshe en Noam Ordan. 2011. "Translationese and its dialects." In: *Proceedings of the 49th annual meeting of the association for computational linguistics: Human language technologies*, 1318-1326. Portland: Association for computational linguistics.
- Koskinen, Kaisa en Outi Paloposki. 2003. "Retranslations in the Age of Digital Reproduction." *Tradução, retradução e adaptação*. 1 (11): 19-38.
- . 2004. "A Thousand and One Translations: Revisiting Retranslation." In *Claims, Changes and Challenges in Translation Studies*, Gyde Hansen, Kirsten Malmkjaer en Daniel Gile (red.), 27-38. Amsterdam: Benjamins.
- Koster, Cees. 2002. "Wie veroudert wat?" *Filter*, 9 (4): 53-55.
- . 1999. "Vertaalstromen in en uit het Nederlands." *Filter*, 6 (3): 72-80.
- Kujamäki, Pekka. 2001. "Finnish Comet in German Skies: Translation, Retranslation and Norms." *Target*, 13 (1): 43 – 71.
- Laviosa, Sara. 1998. "Core patterns of lexical use in a comparable corpus of English prose." *Meta*, 43 (4): 557-570.
- Lefere, Robin. 1994. "La Traduction Archaisante: Cervantes D'Après M. Molho." *Meta*, 39 (1): 241-249.
- Leighton, Lauren. 1991. "The Soviet Concept of Time and Space." In *Translation: Theory and Practice, Tension and Interdependence*, Mildred Larson (red.), 49-62. Binghampton: State University of New York. 49-62.

- Lewandowska-Tomaszczyk, Barbara. 2012. "Explicit and Tacit. An interplay of the quantitative and qualitative approaches to translation." In *Quantitative Methods in Corpus Based Translation Studies. A practical guide to descriptive translation research*, Oakes, Michael en Meng Ji (red.), 3-34. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Mauranen, Anna. 2004. "Corpora, universals and interference." In *Translation Universals – Do they exist?* Anna Mauranen en Pekka Kujamäki (red.), 65-82. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Mauranen, Anna, en Pekka Kujamäki (red.). 2004. *Translation Universals – Do they exist?* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Meylaerts, Reine. 2008. "Translations and (their) norms: Towards a sociological construction of the individual." In *Beyond Descriptive Translation Studies: Investigations in homage to Gideon Toury*, Anthony Pym, Miriam Shlesinger en Daniel Simeoni (red.), 91-102. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Munday, Jeremy. 2012 (2001). *Introducing Translation Studies*. Londen en New York: Routledge.
- Neal, Tempestt, Kalaivani Sundararajan, Aneez Fatima, Yiming Yan, Yingfei Xiang, en Damon Woodard. 2017. "Surveying Stylometry Techniques and Applications." *ACM Computing Surveys*, 50 (6): artikel nr. 86 (36 pagina's).
- Oakes, Michael. 2012. "Describing a translational corpus". In *Quantitative Methods in Corpus Based Translation Studies. A practical guide to descriptive translation research*, Oakes, Michael en Meng Ji (red.), 115-148. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Ordan, Noam en Shuly Wintner. 2015. "On the features of translationese." *Literary and linguistic Computing*, 30 (1): 98-118.
- Orwell, George. 1949. *Nineteen Eighty-four*. Londen: Secker & Warburg.

- Pápai, Vilma. 2004. "Explicitation: a universal of translated text?" In *Translation Universals – Do they exist?* Anna Mauranen en Pekka Kujamäki (red.), 143-164. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Puurtinen, Tiina. 2003. "Genre-specific Features of Translationese? Linguistic Differences between Translated and Non-translated Finnish Children's Literature." *Literary and Linguistic Computing*, 18 (4): 389-406.
- Pym, Anthony. 1999. "Okay, So How Are Translation Norms Negotiated? A Question for Gideon Toury and Theo Hermans." *Current Issues in Language and Society* 5 (1-2): 107-113.
- Ramsay, Stephen. 2011. *Reading Machines: Toward an Algorithmic Criticism (Topics in the Digital Humanities)*, Chicago: University of Illinois Press.
- Richardson, Bill. 1998. "Deictic Features and the Translator". In *The Pragmatics of Translation*, Leo Hickey (red.), 124-142. Clevedon: Multilingual Matters.
- Rooryck, Guy. 2002. "Hoe snel veroudert een vertaling?" in *Filter*, 9 (4): 46-52.
- Rybicki, Jan. 2012. "The Great Mystery of the (Almost) Invisible Translator: Stylometry in Translation." In *Quantitative Methods in Corpus Based Translation Studies. A practical guide to descriptive translation research*, Michael Oakes en Meng Ji (red.), 231-248. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- . 2016. "Vive la différence: Tracing the (authorial) gender signal by multivariate analysis of word frequencies." *Digital Scholarship in the Humanities*, 31 (6): 746-761.
- Savoy, Jacques. 2016. "Is Starnone really the author behind Ferrante?" *Digital Scholarship in the Humanities*, fqy 016.
- Schöch, Christof. 2015. "Stylometry and pastiche. A case study from French crime fiction." URL: <https://dragonfly.hypotheses.org/745>. Bezocht op 5 februari 2018.
- Schöch, Christof, Daniel Schlör, Albin Zehe, Henning Gebhard, Martin Becker en Andreas Hotho. 2018. "Burrows' Zeta: Exploring and Evaluating Variants and Parameters." Abstract conferentie *Digital Humanities*, Mexico Stad 2018. URL:

<https://dh2018.adho.org/burrows-zeta-exploring-and-evaluating-variants-and-parameters/>. Bezocht op 18 mei 2018.

- Toorn, Maarten van den, W. Pijnenburg, J.A. van Leuvensteijn en Joop van der Horst (red.). 1997. *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Toury, Gideon. 1978. "The Nature and Role of Norms in Literary Translation." In *Literature and Translation*, James Holmes, José Lambert en Raymond van den Broeck, 83-100. Leuven: ACCO.
- . 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Vanderschelden, Isabelle. 2000. "Why Retranslate the French Classics? The Impact of Retranslation on Quality," In *On Translating French Literature and Film II*, Myriam Salama-Carr (red.), 1-18. Amsterdam: Atlanta.
- Venuti, Lawrence. 1995, *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. Londen: Routledge.
- . 1996. "Translation, Heterogeneity, Linguistics." *TTR: Traductions, Terminologie, Rédaction*, 9 (1): 91-115.
- . 1998. *The Scandals of Translation*. Londen: Routledge.
- . 2004. "Retranslations: The Creation of Value." *Bucknell Review*, 47 (1): 25-38.
- Wal, Marijke van der en Cor van Bree. 2008 (1994). *Geschiedenis van het Nederlands*. Houten: Uitgeverij Het Spectrum.
- Wilmink, Marieke. 2012. *Translation and Retranslation. A case-study on changing translation norms*. Masterscriptie, Universiteit Utrecht.

Appendix A: Spellingsaanpassingen eerste vertalingen

1. *Mrs. Dalloway*

Oorspronkelijke spelling	Aanpassing
achter aan	achteraan
actentas	aktentas
aktentas	aktetas
Al-Goede	Algoede
alletwee	alle twee
alphabetisch	alfabetisch
artist	artiest
auctionnair	auctionaris
auto-fabrikant	autofabrikant
babies	baby's
bazar	bazaar
becritisieren	bekritisieren
beet nemen	beetnemen
begocheling	begoocheling
bespionneren	bespioneren
binnen brengen	binnenbrengen
boas	boa's
brillant	briljant
bureaux	bureaus
cadeaux	cadeaus

(aangebracht als onderdeel van de corpuspreparatie)

Oorspronkelijke spelling	Aanpassing
carneval	carnaval
comédie	komedie
critisch	kritisch
crocus	krokus
daar boven	daarboven
des vleezes	des vlezes
dictionnaire	dictionaire
dien	die
dood blijven	doodblijven
dood gaan	doodgaan
douarières	douairières
electrisch	elektrisch
en zo voort	enzovoort
er aan	eraan
er achter	erachter
er af	eraf
er buiten	erbuiten
er naar	ernaar
er op	erop
er over	erover
er uit	eruit
er van	ervan

eruit zien	eruitzien	kellner	kelner
foxterrier	foxteriër	koekepan	koekenpan
fronsde	fronste	krom liggen	kromliggen
gedistingueerd	gedistingeerd	kwijt raken	kwijtraken
gepensionneerd	gepensioneerd	latyrus	lathyrus
goeden morgen	goedemorgen	leeg-hoofdig	leeghoofdig
goedennacht	goedenacht	lidteken	litteken
goud borduursel	goudborduursel	litterair	literair
goud gerand	goudgerand	liverei	livrei
gramfoon	grammofoon	los gaan	losgaan
groot brengen	grootbrengen	mammouth	mammoet
half dood	halfdood	millioen	miljoen
half leeg	halfleeg	miriade	myriade
hartebloed	hartenbloed	mis lopen	mislopen
heele	hele	omhoog houden	omhooghouden
helder geel	heldergeel	omhoog kijken	omhoogkijken
hereboer	herenboer	omhoog klimmen	omhoogklimmen
honderd zestig	honderdzestig	omhoog komen	omhoogkomen
hondeziekte	hondenziekte	omhoog zien	omhoogzien
hoog rood	hoogrood	ontzaggelijk	ontzaglijk
hyacinth	hyacint	onverdragelijk	onverdraaglijk
hibiscus lelies	hibiscuslelies	opaan	op aan
hydrangeas	hydrangea's	open doen	opendoen
inplaats	in plaats	open gaan	opengaan
jalouzie	jaloerie	oprichte (v.t.)	oprichtte
jaren lang	jarenlang	opzij schuiven	opzijschuiven
kakatoe	kaketoe	over heen	overheen
kattakwaad	kattenkwaad	paard rijden	paardrijden

paardehoofd	paardenhoofd	terug komen	terugkomen
pennemes	pennenmes	terug komen	terugkomen
phase	fase	terug krabbelen	terugkrabbelen
philosophie	filosofie	terug zien	terugzien
physiek	fysiek	terwille	ter wille
piano spelen	pianospelen	tesamen	tezamen
ponies	pony's	tevoorschijn	tevoorschijn
ponys	pony's	tezeer	te zeer
privé bezit	privébezit	touffen	toefen
pyramide	piramide	tragedieën	tragediën
religieuze	religieuze	tulle	tule
rhododendron	rododendron	twaalf duizend	twaalfduizend
robust	robuust	tweede rangs	tweedेरangs
rond kijken	rondkijken	tyran	tiran
rose	roze	uren lang	urenlang
ruggegraat	ruggengraat	van binnen	vanbinnen
rythmisch	ritmisch	varieté's	variétés
shell-shock	shellshock	verweg	ver weg
six pence	sixpence	vier en twintig	vierentwintig
souverein	soeverein	vizioen	visioen
spinnenweb	spinnenweb	voorbij gaan	voorbijgaan
stil staan	stilstaan	voorbij schieten	voorbijschieten
strak trekken	straktrekken	voorbij slenteren	voorbijslenteren
stuiversfluitje	stuiverfluitje	voorover gebogen	voorovergebogen
te voren	tevoren	vooruit komen	vooruitkomen
tekort schieten	tekortschieten	wit geschilderd	witgeschilderd
terrinen	terrines	zie zo	ziezo
terug gaan	teruggaan		

2. Angst

Oorspronkelijke spelling	Aanpassing	Oorspronkelijke spelling	Aanpassing
absinth	absint	buiten af	buitenaf
acht en veertig	achtenveertig	café's	cafés
achterna lopen	achternalopen	calkeerpapier	calqueerpapier
achterover vallen	achterovervallen	kartotheek	carthotheek
al gauw	algauw	katakombe	catacombe
al weer	alweer	cylinder	cilinder
analfabeet	analfabeet	cypres	cipres
anecdote	anekdote	klaksonneren	claxonneren
appèl	appel	kommandant	commandant
au	auw	kommanderen	commanderen
bajerd	baaierd	kommies	commies
balcon	balkon	communiqué's	communiqués
bataillon	bataljon	compagniescommandant	compagniecommandant
beddehemels	beddenhemels	concierge	conciërge
bediscusseren	bediscussiëren	Corsikaan	Corsicaan
behaagelijk	behaaglijk	korvee	corvee
besch...	bescheten	c/korveeën	corvees
bespionneren	bespioneren	kreperen	creperen
bezig houden	bezighouden	daar in	daarin
Bijvoeglijke naamwoorden, verbogen op -n/-r	weglating -n/-r	daar langs	daarlangs
bizonder(-)	bijzonder(-)	dadenloos	dadeloos
binnen kruipen	binnenkruipen	dank zij	dankzij
bravour	bravoure	den	de

dennebossen	dennenbossen	exercitie	exercitie
depôt	depot	fourier	foerier
dezen	deze	photografie	fotografie
dien	die	functionnaris	functionaris
dienst doen	dienstdoen	geyser	geiser
discretiet	diskrediet	geluk wensen	gelukwensen
dooden	doden	gendarm	gendarme
dood schieten	doodschieten	genoegelijk	genoeglijk
droog houden	drooghouden	gepensionneerd	gepensioneerd
één der/van de/hen	een der/van de/hen	gérant	gerant
één voor één	een voor een	gereed houden	gereedhouden
éénacters	eenacters	gesalariëerde	gesalarieerde
es	eens	getatoueed	getatoeëerd
egoïst	egoïst	getraceerd	getrakteerd
elektriciteit	elektriciteit	gevangen nemen	gevangennemen
electrisch	elektrisch	Gode welgevallig	God welgevallig
enz.	enzovoort	g.v.d.	godverdomme
er aan	eraan	goedgemikt	goed gemikt
er bij	erbij	gracieuse	gracieuze
er door (heen)	erdoor(heen)	gruyèreskaas	gruyèrekaas
er heen	erheen	halfdromend	half dromend
er in	erin	halve gare	halvegare
er naar toe	ernaartoe	hardgeworden	hard geworden
er op	erop	heenkruipen	heen kruipen
er over	erover	heenslepen	heen slepen
er tegen	ertegen	hier toe	hiertoe
er toe	ertoe	h...	hoer
er van	ervan	hoerejong (!)	hoerenjong

honderd maal	honderdmaal	lichamenlijk	lichamelijk
houen	houwen	linkerbroekzak	linker broekzak
idee fixe	idee-fixe	linkercompagnie	linker compagnie
inelkaargekrompen	in elkaar gekrompen	linkerpols	linker pols
inéén krimpen	ineenkrimpen	linkerpost	linker post
infanterie-soldaat	infanteriesoldaat	linkersector	linker sector
intresse	interesse	lidteken	littteken
intrigues	intriges	localiseren	lokaliseren
joggie	jochie	maarschalkstaf	maarschalksstaf
jonges	jongens	met voorbedachten rade	met voorbedachten rade
cadaver	kadaver	millioen	miljoen
candidaat	kandidaat	nadenkens	nadenken
cantine	kantine	naderbijkomen	naderbij komen
cantonnement	kantonnement	n.l.	namelijk
cantonneren	kantonneren	October	oktober
carricaturen	karikaturen	onbewegelijk	onbeweeglijk
kellner	kelner	[die zich] onderscheidden [hadden]	onderscheiden
kepi	kepie	onderstboven	ondersteboven
koejeneren	koeioneren	ons zelf	onszelf
coquetteren	koketteren	onverdragelijk	onverdraaglijk
convooi	konvooi	onzen	onze
kort geleden	kortgeleden	op doen	opdoen
kou vatten	kouvatten	opéén	opeen
critiek(loos)	kritiek(loos)	opéénhokken	opeenhokken
kwaje	kwaaije	op zij	opzij
laak dunkend	laatdunkend	originaliteit	originaliteit
labyrinth	labyrint	oudstrijders	oud-strijders
lager wal	lagerwal	oue	ouwe

over heen	overheen	str...	stront
patriotisme	patriottisme	tegoed	te goed
personnage	personage	temidden	te midden
pyramide	piramide	teveel	te veel
plateau's/plateaux	plateaus	tegemoet zien	tegemoetzien
plezier	plezier	tegen aan	tegenaan
porcelein	porselein	te kort	tekort
prakkizeren	prakkiseren	tengevolge	ten gevolge
practijk	praktijk	tenslotte	ten slotte
rangtelwoorden in cijfers	rangtelwoorden in letters	ten toon spreiden	tentoon spreiden
recruteren	rekruteren	terwille	ter wille
reliquien	relikwieën	terug brengen	terugbrengen
rheumatiek	reumatiek	terug duwen	terugduwen
revolutionair	revolutionair	terug gingen	teruggingen
rijke lui	rijkelui	terug komen	terugkomen
rythme	ritme	terug slaan	terugslaan
rode-inkt-stippen	rode inktstippen	tevoorschijn	tevoorschijn
rose	roze	te voren	te voren
sch...	schijterd	teweeg brengen	teweegbrengen
seconden lang	secondenlang	tyranniseren	tiranniseren
slecht-opgevoed	slecht opgevoed	totnogtoe	tot nog toe
slechtverlichte	slecht verlichte	troublersen	troebleren
soliede	solide	tulle	tule
soustrrain	soustrrain	twee uur tijds	twee uur tijd
stevig-verankerde	stevig verankerde	twee en twintig	tweeëntwintig
stiekum	stiekem	tyohus	tyfus
stommerikken	stommeriken	uitéén	uiteen
stroo	stro	vacantie	vakantie

van door	vandoor
van morgen	vanmorgen
vastkrampen	vastklampen
veilig stellen	veiligstellen
veldvles	veldfles
vizioen	visioen
vooraf gaan	voorafgaan
voorop gaan	vooropgaan
vreemd-bleke	vreemd bleke
wagewijd	wagenwijd
wees gegroetje	weesgegroetje
wien	wie
wouen	wouwen
zoeven	zo-even
zoas	zoals
zo als	zoals
zouaaf	zoeaaf
zo iets	zoiets
zo juist	zojuist
zône	zone
zoodje	zootje
zouen	zouden
zwaar beproefd	zwaarbeproefd

3. *Fabian*

Oorspronkelijke spelling	Aanpassing	Oorspronkelijke spelling	Aanpassing
(x-)deelen	(x-)delen	boomen	bomen
(x-)teeken	(x-)teken	boonen	bonen
(x-)teekenen	(x-)tekenen	booren	boren
(x-)tusschen	(x-)tussen	breede	brede
(x-)zoo	(x-)zo	bureaux	bureaus
abonné	abonnee	cadeaux	cadeaus
achterst	achterste	carroussel	carrousel
afdeeling	afdeling	Chineezen	Chinezen
acte	akte	cylinder	cilinder
alphabet	alfabet	daar boven	daarboven
al weer	alweer	den	de
arithmetische	aritmetische	deelgenoot	deelgenote
aschbak	asbak	dengene	degene
athletisch	atletisch	dezen	deze
balcon	balkon	denzelfden	dezelfde
begeerig	begerig	dien	die
belastingverhooging	belastingverhoging	diep treurig	dieptreurig
beledigd	beledigd	dooden	doden
beenen	benen	dood lachen	doodlachen
b.v.	bijvoorbeeld	droomen	dromen
bizonder	bijzonder	Duitschland	Duitsland
bloc	blok	eischen	eisen
bouquet	boeket	electrisch	elektrisch

eene	ene	gecapittonneerd	gecapittonneerd
eenig	enig	gedachtengang	gedachtengang
er aan	eraan	gedachtenloos	gedachteloos
er achter	erachter	gekleede	geklede
aëra	erachter	gelduitkeeringen	gelduitkeringen
er bij	erbij	gelooven	geloven
eerelid	erelid	gichelen	giechelen
er in	erin	gisteren avond	gisteravond
er mee	ermee	god allemachtig	godallemachtig
er naar toe	ernaartoe	goeden nacht	goedenacht
er om heen	eromheen	goeden avond	goedenavond
er op	erop	goeden dag	goedendag
er over	erover	Gomorrha	Gomorra
er tegen	ertegen	gramfoon	grammfoon
er tegen	ertegen	groote	grote
er tussen	ertussen	half open	halfopen
er uit	eruit	heeren	heren
eruit zien	eruitzien	herserverweking	herserverweking
er van	ervan	heeten	heten
ervan door	ervandoor	hiëroglyphen	hiëroglyfen
er voor	ervoor	hooge	hoge
aesthetisch	esthetisch	hooger	hoger
exerceren	exerceren	hoog gesloten	hooggesloten
phantasie	fantasie	horen	hoorn
philologen	filologen	hooren	horen
Frankfort	Frankfurt	hygiëne	hygiëne
ganzemars	ganzenmars	ideële	ideële
gebridgt	gebridgt	iederem	iedere

jongemensch	jongmens	leeraar	leraar
juweelen	juwelen	lief hebben	liefhebben
camille	kamille	liliputter	lilliputter
candidaat	kandidaat	lidteken	litteken
cartonnetjes	kartonnetjes	localiteit	lokaliteit
kellner	kelner	loonen	lonen
keeten	keten	mededeeling	mededeling
kippevel	kippenvel	meening	mening
kleeden	kleden	mensch	mens
kleedingstuk	kledingstuk	milliard	miljard
kleeren	kleren	morgen vroeg	morgenvroeg
knix	knicks	niets zeggend	nietszeggend
koffie drinken	koffiedrinken	niet waar	nietwaar
comedie	komedie	noodeloos	nodeloos
koopen	kopen	noodig	nodig
corset	korset	officiële	officiële
cotelet	kotelet	oogen(blik)	ogen(blik)
crediet	krediet	October	oktober
critiek	kritiek	ongeloovig	ongelovig
quadrate	kwadrate	op zij	opzij
qualificeren	kwalficeren	ooren	oren
labyrinth	labyrint	parapluie	paraplu
lastig vallen	lastigvallen	paschen	pasen
leege	lege	paedagoog	pedagoog
leeger (z.n.)	leger	peripherie	perferie
leelijk	lelijk	plaats grijpen	plaatsgrijpen
leenen	lenen	plaats vinden	plaatsvinden
leening	lening	plakaat	plakkaat

pleizier	plezier	stooten	stoten
politie-agent	politieagent	streelen	strelen
pomade	pommade	suikerenkoek	suikerkoek
porcelein	porselein	takkebezem	takkenbezem
potlooden	potloden	tasch	tas
practijk	praktijk	temidden	te midden
probeeren	proberen	teeder	teder
procedé	procedé	teederheid	tederheid
pyama	pyjama	teekening	tekening
rhapsodie	rapsodie	tengevolge	ten gevolge
reëele	reële	terug leiden	terugleiden
regeering	regering	te voren	te voren
rhetorisch	retorisch	thee drinken	theedrinken
rheuma	reuma	thuis horen	thuishoren
revolutionnair	revolutionair	thuis komen	thuiskomen
roode	rode	tijdgenooten	tijdgenoten
rhododendron	rododendron	toomeloos	tomeloos
rooven	roven	tooneel	toneel
rose	roze	toover	tover
ruggegraat	ruggengraat	tracteren	trakteren
saccharine	sacharine	turksche	Turkse
skepsis	scepsis	twee en twintig	tweeëntwintig
scheeve	scheve	twee maal	tweemaal
schoone	schone	typhus	tyfus
sexuele	seksuele	vacuum	vacuüm
cigaret	sigaret	vacantie	vakantie
smeeken	smeken	van die aard	van dien aard
steen	stenen	verstaftgeleg	verst afgeleg

vijf maal	vijfmaal
visch	vis
visschen	vissen
voor goed	voorgoed
voorloopig	voorlopig
vooruit koen	vooruitkomen
vreeselijk	vreselijk
vroolijkheid	vrolijkheid
waar tegen	waartegen
waar vandaan	waarvandaan
wasch	was
wiesch	waste
wenschen	wensen
wien	wie
wien	wie
x-eeke	x-eke
x-eele	x-ele
x-eene	x-ene
x en twintig	x-entwintig
x-eeren	x-eren
x-oopen	x-open
x-ooper	x-oper
x-ooze(-x)	x-oze(-x)
x-sch	x-s
x-sche(n)	x-sche(n)
zoek raken	zoekraken
zo iets	zoiets
zo juist	zojuist

4. Nachtlucht

Oorspronkelijke spelling	Aanpassing	Oorspronkelijke spelling	Aanpassing
(be)heerschen	(be)heersen	disch	dis
(ge)heele	(ge)hele	doode	dode
(x-)keeren	(x-)keren	dooven	doven
aanknooping	aanknoping	duivelschen	duivelse
aether	ether	echtgenooten	echtgenoten
afdeeling	afdeling	eene	een/ene
bedrieglijk	bedrieglijk	éénen	enen
beenen	benen	eener	ener
betovering	betovering	eenige	enige
Bijvoeglijke naamwoorden, verbogen op -n/-r	weglating -n/-r	eenige	enige
binnen kwam	binnenkwam	eindelooze	eindelooze
bleeke	bleke	eisch	eis
boomen	bomen	electrisch	elektrisch
bosch	bos	elken	elke
bosschen	bossen	enthousiasme	enthousiasme
breede	brede	er aan	eraan
buereaux	bureaus	er bij	erbij
café's	cafés	er door	erdoor
dagelijksch	dagelijks	er naar	ernaar
dank zij	dankzij	er om	erom
den	de	er op	erop
dezen	deze	er over	erover
dien	die	er toe	ertoe

er van	ervan	liefkoozingen	liefkozingen
er voor	ervoor	linker hand	linkerhand
essentieele	essentiële	loopen	lopen
exzeem	eczeem	magise	magisch
Fabien's	Fabiens	mécano	meccano
functioneering	funtionering	meenen	menen
gansch	gans	mensch	mens
gedachtengang	gedachtegang	millioenen	miljoenen
gedachtenloos	gedachteloos	noodig	nodig
gelopen	gelopen	officiele	officiële
gelooven	geloven	onbewegelijk	onbeweeglijk
geruisch	geruis	onvergeeflijk	onvergeeflijk
grootte	grote	oogen	ogen
grootter	groter	oordeelen	oordelen
grootsch	groots	ouë	ouwe
heeten	heten	passeeren	passeren
hooge	hooge	pover	pover
hooger	hoger	reede	rede
hooenen	honen	roode	rode
hooren	horen	roover	rover
hoozen	hozen	rythme	ritme
individueele	individuele	schoone	schone
jaloersch	jaloers	steen	stenen
kleeding	kleding	stooten	stoten
lawine's	lawines	streeling	streling
leege	lege	stroomen	stromen
leelijkheid	lelijkheid	strooming	stroming
leeren	leren	te voren	tevoren

technise	technische	x-sche	x-se
teederheid	tederheid	zeide	zei
teeken(en)	teken(en)	zichzelfen	zichzelf
teere	tere	zo als	zoals
telephonist	telefonist	zo iets	zoiets
temidden	te midden	zóó	zo
ten goed	ten goede	zoo-x	zo-x
terug komen	terugkomen	zuiverwijzende	zuiver wijzende
tevoorschijn	tevoorschijn		
thuis komen	thuiskomen		
toebruiscen	toebruiscen		
tooneel	toneel		
toonen	tonen		
tusschen	tussen		
valsch	vals		
verbleeken	verbleken		
vijf en twintig honderd	vijfentwintighonderd		
vijftien duizend	vijftienduizend		
visscher	visser		
voor goed	voorgoed		
vooze	voze		
vreeselijk	vreselijk		
wien	wie		
wischte	wiste		
wolkenloos	wolkeloos		
wreede	wrede		
x-eeren	x-eren		
x-looze	x-loze		

5. *Biecht van een moordenaar in een nacht verteld*

Oorspronkelijke spelling	Aanpassing	Oorspronkelijke spelling	Aanpassing
advokaat	advocaat	denzelfden	dezelfde
afdeeling	afdeling	dezen	deze
aktentas	aktetas	dien	die
aktief	actief	dikteren	dicteren
akuut	acuut	direkt	direct
alkohol	alcohol	diskreet	discreet
beenen	benen	dooden	doden
beleedigd	beledigd	dorpstraat	dorpsstraat
belediging	belediging	eene	ene
beteekenen	betekenen	eenig	enig
Bijvoeglijke naamwoorden, verbogen op -n	weglating -n	elken	elke
bioskoop	bioscoop	er door	erdoor
bijzonder	bijzonder	er heen	erheen
bleeke	bleke	er naar	ernaar
bloote	blote	er naast	ernaast
breede	brede	er op	erop
café's	cafés	er over	erover
chèque	cheque	er toe	ertoe
cigaret	sigaret	er uit	eruit
czaar	tsaar	er van	ervan
dank zij	dankzij	fantazie	fantasie

filozofisch	filosofisch	instinkt	instinct
flakonnetje	flaconnetje	inzooverre	in zoverre
fraktie	fractie	karrière	carrière
fraze	frase	katastrofe	catastrofe
funktie	functie	klaar komen	klaarkomen
fyzikus	fysicus	kleeden	kleden
geenerlei	generlei	kleeding	kleding
geïmproviseerd	geïmproviseerd	koelissen	coulissen
geitesikje	geitensikje	kollega	collega
gecompliceerd	gecomplicerd	kommisionair	commisionair
gelooven	geloven	kommunistisch	communistisch
geloovig	gelovig	komplot	complot
gemeene	gemene	komprimeren	comprimeren
gevangen zetten	gevangenzetten	konciërge	conciërge
gichelen	gichelen	konstrueren	construeren
goeverneur	gouverneur	konversatie	conversatie
groote	grote	corpulentie	corpulentie
hardlooper	hardloper	korridor	corridor
heeten	heten	leege	lege
hooge	hoge	leenen	lenen
hooren	horen	liefkoozing	liefkoozing
ik zelf	ikzelf	linker oog	linkeroog
inkognito	incognito	linker voet	linkervoet
inplaats	in plaats	litterair	litterair
insekt	insect	logika	logica
inspekteur	inspecteur	lokomotief	locomotief

makaber	macaber	sekonde	seconde
mathematicus	mathematicus	sekretaris	secretaris
meening	mening	sowjetstaten	sovjetstaten
noodig	nodig	speldeprik	speldenprik
objektief	objectief	spionage	spionage
onzen	onze	steen	stenen
oogen	ogen	stroo	stro
ooren	oren	strooken	stroken
organisatie	organisatie	stroomen	stromen
partikulier	particulier	te voorschijn	tevoorschijn
perzianer	persianer	te zamen	tezamen
philosophie	filosofie	teeder	teder
porcelein	porselein	teeken	teken
portemonnaie	portemonnee	toneel	toneel
potlooden	potloden	toon	tonen
protektie	protectie	van te voren	van tevoren
pyama	pyjama	van-zelf-sprekend	vanzelfsprekend
reaktionair	reaktionair	vleeschelijk	vleselijk
rechter wang	rechterwang	vodderaper	voddenraper
redaktie	redactie	voorloopig	voorlopig
respekt	respect	vreeselijk	vreselijk
rezidentie	residentie	vreezen	vreezen
roode	rode	vrolijk	vrolijk
rose	roze	weeke	weke
roevolutionair	revolutionair	wien	wie
schepter	scepter	x-eele(n)	x-ele(n)
		x-eeren	x-eren

x-eerig	x-erig
x-eese	x-ese
x-oopen	x-open
x-ooten	x-oten
x-ooze(-x)	x-oze(-x)
x-sch(-x)	x-s(-x)
x-sche(n)	x-se(n)
x-sschen	x-ssen
zekeren	zekere
zes maal	zesmaal
zich zelf	zichzelf
zo als	zoals
zo juist	zojuist
zo maar	zomaar
zoo(-x)	zo
zoeven	zo-even

6. *Het onberaden medelijden*

Oorspronkelijke spelling	Aanpassing	Oorspronkelijke spelling	Aanpassing
(in)direkt	(in)direct	belediging	belediging
(x-)aktie	(x-)actie	Bijvoeglijke naamwoorden, verbogen op -n	weglating -n
(x-)deelen	(x-)delen	billard	biljart
(x-)eene(-x)	(x-)ene(-x)	bizonder	bijzonder
(x-)eere(-x)	(x-)ere(x-)	bleeke	bleke
(x-)oopen	(x-)open	bloote	blote
(x-)ooze(-x)	(x-)oze(-x)	boerebedrijf	boerenbedrijf
(x-)stooten	(x-)stoten	boomen	bomen
abakadabra	abracadabra	boonen	bonen
abstract	abstract	breede	brede
advokaat	advocaat	brusk	bruusk
akademie	academie	bureau's	bureaus
actief	actief	chaiselongue	chaise longue
al weer	alweer	cigaret	sigaret
alkohol	alcohol	daar uit	daaruit
andererzijds	anderzijds	dank zij	dankzij
architekt	architect	deele	dele
aristokraat	aristocraat	defekt	defect
aristokratisch	aristocratisch	deklameren	declameren
bankkonto	bankconto	dekoratie	decoratie
bedrieglijk	bedrieglijk	den	de
begeerig	begerig	denzelfden	dezelfde
beledigen	beledigen	dezen	deze

dien	die	funktioneren	functioneren
directeur	directeur	garnizoens	garnizoenen
diskreet	discreet	gegêneerd	gegeneerd
diskussie	discussie	geitesikje	geitensikje
diskuteren	discuteren	gecompliceerd	gecompliceerd
dokumenten	documenten	geloovig	gelovig
doode	dode	gichelen	giechelen
droomen	dromen	goedkoope	goedkope
dubieuse	dubieuze	goulasch	goulash
één van	een van	gramfoon	grammfoon
eenig	enig	grootte	grote
eisch	eis	hartenlust	hartenlust
enzoovoort	enzovoort	heele(n)	hele
er aan	eraan	hokuspokus	hocus pocus
er in	erin	hooge	hoge
er naar	ernaar	honen	honen
er op	erop	hooren	horen
er over	erover	iedereen	iedere
er toe	ertoe	inplaats van	in plaats van
er toe	ertoe	inspectie	inspectie
er tussen	ertussen	instinkt	intsinct
er tussen uit	ertussenuit	instructie	instructie
er uit	eruit	intakt	intact
er van	ervan	intellect	intellect
eskapade	escapade	jalouzie	jaloezie
explicatie	explicatie	jaren lang	jarenlang
fameuse	fameuze	kaleidoskoop	caleidoscoop
financiële	financiële	kapitulatie	capitulatie

Karpathen	Karpaten	korrekt	correct
kasino	casino	korrespondentie	correspondentie
katastrofale	catastrofale	korrigeren	corrigeren
kavallerie	cavalerie	kreeftevijver	kreeftenvijver
kellner	kelner	kris kras	kriskras
kinder vingers	kindervingers	leege	lege
klaar komen	klaarkomen	leegen	lege
kleeding	kleding	leelijk	lelijk
kliënt	cliënt	lektuur	lectuur
kognac	cognac	liefkoozen	liefkozen
kollega	collega	litteratuur	literatuur
kollektie	collectie	lopen	loopen
koloraturen	coloraturen	loupe	loep
kommanderen	commanderen	luidjes	luitjes
kompagnie	compagnie	lukratief	lucratief
kompakt	compact	manikuren	manicuren
kompensatie	compensatie	materieel	materieel
kompliment	compliment	mededeeling	mededeling
komponent	component	mensch	mens
konfrater	confrater	millioen	miljoen
konsortium	consortium	millionair	miljonair
konsult	consult	misanthropisch	misanthropisch
kontakt	contact	morphine	morfine
kontant	contant	muskuleus	musculeus
kontrast	contrast	nerveusiteit	nervositeit
konventie	conventie	noodig	nodig
konversatie	conversatie	noodigen	nodigen
konverseren	converseren	objekt	object

obskuur	obsuur	sekuur	secuur
omineuse	omineuze	sentimenteele	sentimentele
oogen	ogen	snoode	snode
ooren	oren	souverein	soeverein
organisering	organisatie	strak gespannen	strakgespannen
paardehals	paardenhals	stralekrans	stralenkrans
paraphlegie	paraplegie	streelen	strelen
partikulier	particulier	stroo	stro
patient	patiënt	stroomen	stromen
phenomeen	fenomeen	syphilis	syfilis
philosophisch	filosofisch	takt	tact
phrase	frase	talloozen	tallozen
plaats nemen	plaatsnemen	teeken	teken
ponny	pony	temidden	te midden
porcelein	porselein	toe wenken	toewenken
prokuratie	procuratie	toe werpen	toewerpen
protektor	protector	tooneel	toneel
protokol	protocol	toonen	tonen
radikaal	radicaal	toover	tover
respekt	respect	trapop, trapaf	trap op, trap af
rhythme	ritme	Ukraine	Oekraïne
rhythmisch	ritmisch	van-zelf-sprekend	vanzelfsprekend
roode	rode	verdeeling	verdeling
rose	roze	verdooven	verdoven
ruggenaad	rugnaad	vertikaal	verticaal
sekondant	secondant	vizioen	visioen
seconde	seconde	voorloopig	voorlopig
sektor	sector	vriendedienst	vriendendienst

vroolijk
walchelijk
Weenen
wien
wijdloopig
wreede
x en twintig
x-eeder
x-eeken
x-eele
x-eelen
x-eepen
x-eeren
x-eering
x-ooven
x-sch(-x)
x-sschen
zo iets
zoo
zoals
zooeven

vrolijk
walgelijk
Wenen
wie
wijdloopig
wrede
x-entwintig
x-eder
x-eken
x-ele
x-elen
x-epen
x-eren
x-ering
x-oven
x-s(-x)
x-ssen
zoiets
zo
zoals
zo-even

7. *Het verloren weekend*

Oorspronkelijke spelling	Aanpassing	Oorspronkelijke spelling	Aanpassing
(x-)eene(-x)	(x-)ene(-x)	cashmere	kasjmier
achterover liggen	achteroverliggen	celery	selderie
aligator	alligator	cellophane	cellofaan
als je blijft	alsjeblijft	chèque	cheque
athleet	atleet	Chineesche	Chinese
bedhemel	beddenhemel	cirrhose	cirrose
bedrieglijk	bedrieglijk	classiek	klassiek
begeerig	begerig	clinisch	klinisch
beledigen	beledigen	comédie	komedie
beloning	beloning	conciërge	conciërge
betoverd	betoverd	criti(-x)	kriti(-x)
bezig houden	bezighouden	daar boven	daarboven
Bijvoeglijke naamwoorden/ voornaamwoorden, verbogen op -n	Weglating -n	daar buiten	daarbuiten
bloote	blote	daar toe	daartoe
booten	boten	de eten	het eten
boven uit	bovenuit	den	de
brillant	briljant	detectieven	detectives
bureaux	bureaus	dictionnaire	dictionaire
cabinet	kabinet	doodelijk	dodelijk
cadeaux	cadeaus	dooden	doden
café's	cafés	doozen	dozen
cano	kano	dramatizeren	dramatiseren
carroussel	carrousel		

dromen	dromen	goede morgen	goedemorgen
droomerig	dromerig	gramfoon	grammofoon
duizende	duizenden	grootte	grote
één van	een van	gymnastiek gerei	gymnastiekgerei
één voor één	een voor een	heele	hele
eenige	enige	heeten	heten
eeresalvo	eresalvo	hooge	hoge
elboog	elleboog	honen	honen
emphase	emfase	hooren	horen
enen	een	illusore	illusoire
er aan	eraan	in brandsteken	in brand steken
er in	erin	inplaats	in plaats
er naar	ernaar	instaat	in staat
er naast	ernaast	kabine	cabine
er op	erop	kellner	kelner
er op	erop	kleeding	kleding
er over	erover	koopen/kooper	kopen/koper
er tussen in	ertussenin	leeg drinken	leegdrinken
er uit	eruit	leege	lege
er uit zien	eruitzien	leelijk	lelijk
er van	ervan	linkerpagina	linker pagina
er voor	ervoor	liqueur	likeur
étalage	etalage	loopen	lopen
fronsde	fronste	millioen	miljoen
functionneren	functioneren	minuten lang	minutenlang
geamuzeerd	geamuseerd	muziekkorps	muziekkorps
gelooven	geloven	naar bovengaan	naar boven gaan

nauwlijks	nauwelijks	stooten	stoten
nephritis	nefritis	stroomen	stromen
nogeens	nog eens	te voren	te voren
nodeloos	nodeloos	teeken	teken
noodig	nodig	temidden	te midden
O.K.	oké	ten toon spreiden	tentoon spreiden
October	oktober	tendenz	tendens
ondragelijk	ondraaglijk	terrorizeren	terroriseren
ongeloofelijk	ongelooflijk	terug komen	terugkomen
oogen	ogen	terwille	ter wille
oogenblik	ogenblik	teveel	te veel
ooghoogte	ooghoogte	thuis komen	thuiskomen
paraphernalia	paraferalia	tooneel	toneel
physiek	fysiek	tonen	tonen
plaats vinden	plaatsvinden	tovenaar	tovenaar
poozen	pozen	tropheeën	trofeeën
pyramide	piramide	twintig maal	twintigmaal
reeling	reling	uren lang	urenlang
rethorisch	retorisch	vacantie	vakantie
rhythme	ritme	verdooving	verdoving
scheeve	scheve	versteening	verstening
sedatiefs	sedatieven	vertooning	vertoning
silhouette	silhouet	vlaggedoel	vlaggedoek
sleepen	slepen	voor goed	voorgoed
smekend	smekend	voorloopig	voorlopig
sodium amytol tabletten	sodium amytol tabletten	vroolijk	vrolijk
stiekum	stiekem	weg gaan	weggaan

weg geweest
wien
x en vijtig
x-eeden
x-eele
x-eeren
x-eeze
x-looze
x-sch(-x)
x-sche(n)
zoo(-x)
zoogoed
zoiets
zolang
zooveel
zoover
zweeten

weggeweest
wie
x-envijftig
x-eden
x-ele
x-eren
x-eze
x-loze
x-s(-x)
x-se(n)
zo(-x)
zo goed
zoiets
zolang
zoveel
zover
zweten

8. *Maigret en de maniak van Montmartre*

Oorspronkelijke spelling	Aanpassing	Oorspronkelijke spelling	Aanpassing
acht-en-twintig	achtentwintig	er achter	erachter
aequatoriaal	equatoriaal	er bij	erbij
al weer	alweer	er op	erop
aperitiefs	aperitieven	er over	erover
athletisch	atletisch	er toe	ertoe
bartjes	barretjes	er uit	eruit
bizonder	bijzonder	er van	ervan
bloc-note	blocnote	gedachtengang	gedachtegang
bovenstaan	boven staan	gestyleerd	gestileerd
cafés	cafés	glazendeur	glazen deur
café'tje	cafeetje	havana-kleur	havanakleur
comédie	komedie	hazepad	hazepad
costuum	kostuum	heen en weer geloop	heen-en-weergeloopt
daar binnen	daarbinnen	hier naar toe	hiernaartoe
daar boven	daarboven	lantaren	lantaarn
daar toe	daartoe	loupe	loep
dank zij	dankzij	maanden lang	maandenlang
distanciëren	distantiëren	markiezepakje	markiezenpakje
doosvol	doos vol	métro	metro
dronkeman	dronkenman	métro-station	metrostation
één maal	eenmaal	omlaag gaan	omlaaggaan
één van de	een van de	omver gooien	omvergooien
electrisch	elektrisch	onbewegelijk	onbeweeglijk

open blijven	openblijven	van die aard	van dien aard
papiermaché	papier-maché	voorzover	voor zover
parapluie	paraplu	wijdopen	wijd open
paroxysme	paroxisme	zoniet	zo niet
physiek	fysiek	zonodig	zo nodig
politie-afzetting	politieafzetting		
politie-apparaat	politieapparaat		
politie-arts	politiearts		
politie-bewaking	politiebewaking		
psychoanalysten	psychoanalisten		
radio-telegrafist	radiotelegrafist		
radio-wagen	radiowagen		
ragoût	ragout		
rangtelwoorden in cijfers	rangtelwoorden in letters		
scherp omlijnd	scherpomlijnd		
schimmebestaan	schimmenbestaan		
sexuele	seksuele		
sigarettepeukjes	sigarettenpeukjes		
temidden	te midden		
terug komen	terugkomen		
teveel	te veel		
tevoorschijn	tevoorschijn		
thuis komen	thuiskomen		
toeëigenen	toe-eigenen		
tourist	toerist		
tulle	tule		
twee/vier/vijf honderd	twee-/vier-/vijfhonderd		
vacantie	vakantie		

9. *Christus wordt weer gekruisigd*

Oorspronkelijke spelling	Aanpassing	Oorspronkelijke spelling	Aanpassing
behagelijk	behaaglijk	er mee	ermee
accoord	akkoord	er naar	ernaar
agha	aga	er op	erop
ander maal	andermaal	er op aan	eropaan
batallions	bataljons	er op na	eropna
bedriegelijk	bedrieglijk	er op uit	eropuit
bespionneren	bespioneren	er tegen	ertegen
bont gekleurd	bontgekleurd	er toe	ertoe
christen-honden	christenhonden	er uit	eruit
collecte-schaal	collecteschaal	er van	ervan
cypressenhout	cipressenhout	er van door	ervandoor
daar binnen	daarbinnen	er voor	ervoor
de één	de een	fel-groen	felgroen
dienst doen	dienstdoen	flauw vallen	flauwvallen
drie maal	driemaal	gebonst	gebonsd
dronkelap	dronkenlap	geitebaard	geitenbaard
één van	een van	gloeiend heet	gloeiendheet
één voor één	een voor een	goede-nacht	goedenacht
er aan	eraan	goud-groen	goudgroen
er bij	erbij	groen voer	groenvoer
er binnen	erbinnen	half geopend	halfgeopend
er door	erdoor	half vergane	halfvergane
er in	erin	half-zacht	halfzacht

halve gare	halvegare	pas geboren	pasgeboren
halve maan	halvemaan	pas getrouwd	pasgetrouwd
hard lopen	hardlopen	rechttop staande	rechttopstaande
hartebloed	hartenbloed	rechts af	rechtsaf
hartenlust	hartenlust	rhythmisch	ritmisch
honger lijden	hongerlijden	rood fluwelen	roodfluwelen
ikonen	iconen	rot-vent	rotvent
ikonostase	ikonostase	roze-rood	rozerood
ja zeker	jazeker	spinnenweb	spinnenweb
Jesus	Jezus	tabouret	taboeret
klaar wakker	klaarwakker	tabourets	taboeretten
klokketouw	klokkentouw	temidden	te midden
kou vatten	kouvatten	tenondergaan	ten onder gaan
kreperen	creperen	terwille van	ter wille van
kwasi	quasi	teveel	te veel
langzaam aan	langzaamaan	tevoorschijn	tevoorschijn
lastig vallen	lastigvallen	thuis blijven	thuisblijven
levenlang	leven lang	vijgeboom	vijgenboom
luizebossen	luizenbossen	wortel schieten	wortelschieten
meeëten	mee-eten	zaken doen	zakendoen
moëddzin	muezzin	zo als	zoals
omhoog gaan	omhooggaan	zo maar	zomaar
opzij schuiven	opzijschuiven	zoëven	zo-even